Gelukkig de anderen, die met zich zelf afspreken dat zij elkaar volkomen begrijpen!

In *Tour de Littérature* lijken Drentse schrijvers met elkaar een andere afspraak te volgen: Wij gaan elkaar niet begrijpen!
Op een humorvolle wijze krijgt de lezer een inkijk in de grote en in de kleine zielen van literair Drenthe. Driften en drijfveren met scherpe pen ontleed.

De Franse dichter, essayist en filosoof Paul Valéry (1871 – 1945) plaatst tijdens deze literaire reis door Noord-Drenthe filosofische kanttekeningen.

Gerard Stout (Erica, 1950) spant zich in voor ontwikkeling van regionaal erfgoed en voor literair gebruik van (streek)talen. Hij ontving in 2014 de Grote Culturele Prijs van Drenthe voor zijn bijdragen aan de regio-cultuur. Zijn openheid in dit boek is ongekend.

Ter Verpoozing, Peize
ISBN: 978-94-92546-18-0

Tour de Littérature Weg met Drentse schrijvers Gerard Stout

Gerard Stout

Tour de Littérature

Weg met Drentse schrijvers

Roman

Gerard Stout

Tour de Littérature

Weg met Drentse schrijvers

Roman

Ter Verpoozing

Eerste druk (oplage 10 exemplaren) Nr.
Copyright © 2017 Gerard Stout, Ter Verpoozing, Peize.
Druk: Biblion, Zoetermeer
https://www.printen-en-binden.nl
Lay out en foto's: Gerard Stout
ISBN: 978-94-92546-18-0
NUR: 301

Contact: gerardstout@kpnmail.nl
www.gerardstout.nl

Beminnen is niet mijn sterkste punt

1
Peizer Kring

> Lezers die alleen maar genieten als hun geest gespannen is, zijn echter zeldzaam. Enkel in ruil voor wat vermaak verkrijgen wij ogenblikken van aandacht, en deze soort van aandacht is passief.

Er school een vertrouwde bitterheid in de gesprekken met de oude schrijver. Broer Nestorius was de leeftijd der sterken voorbij. Wanneer hij een jonge had genomen, en elke borrel heette jonge als het maar malt whiskey was, kon hij de melancholie en teleurstelling, die zich zo dicht onder zijn tanige huid hadden vastgevreten, de baas blijven; voor zolang het duurde. Als het brandende vocht – *vuurwater* zoals totaaltheedrinker Ludo Lippstadt als een mantra routineus lispelend over zijn tong liet glijden, als wilde deze roomse afvallige en mislukte seminarist zijn collega in de letteren alsnog van de spiritualiën afhelpen –, als het brandende vocht in herhaling het werk in bloed en geest was begonnen, ontwaakte in Broer Nestorius een lichte ironie met een hang naar sarcasme.

Whiskey was een goed medicijn tegen kwalen van de geest. Niemand, noch zijn vrouw, noch de huisarts, noch een van de vele medische en literaire specialisten had zich verdiept in de oorsprong van de bitterheid en neiging naar

dominantie, die uit een kinderlijke bron van vermeende miskenning en van wellicht infantiele onzekerheid met een saus van angst, voor wat en wie dan ook, – voor geluk misschien – een uitweg zocht; een uitweg in verdoving door een essay, kort verhaal, vertalingen van nobelprijswinnaar Patrick Modiano met zijn vele cafébeschrijvingen, en uitwegen in Irish of Scottish malt.

Een bevredigende uitweg uit genetisch bepaald ongemak, uit een barokke levensloop met tegenslagen en heftige ervaringen op de daarvoor gevoelige leeftijd, – kortom tot slachtoffer gemaakt in de universiteit van het leven, – was een frontale aanval op tegenstanders. Broer Nestorius had geen weet van fijngevoeligheden en trigger points; dat hoefde ook niet in een wereld van volwassenen. Intellect, en in ruime mate aanwezige verbale vaardigheden maakten van Broer Nestorius een gevreesd krijger; uiteraard voor wie er gevoelig voor was. Voor wie niet beter wist, waren er slechts twee opties bij een literaire of persoonlijke aanval: vluchten of vechten.

In de *Peizer kring*, een literair genootschap van vijf regionale literatoren waarvan Broer Nestorius een aanzienlijk percentage uitmaakte, waren niet alle bentgenoten opgewassen tegen de zwaartekracht van de veelgeroemde maar te weinig gelauwerde schrijver. Nooduitgangen bestonden uit open deuren.

Broer Nestorius had een omvangrijk en alom onbekend oeuvre. Hij schreef benaam jaren-zestig/zeventig-proza in de geest van A. Alberts met een hang naar natuurbeschrijvingen,

ingetogen ontboezemingen van de smartelijke ziel en verkapte verhullingen van de eigenheid. Dat de romans een sterker autobiografisch karakter hadden dan Nestorius aanvankelijk probeerde te ontkennen, maakte de verhalen aantrekkelijker.

Zijn verhalen waren aantrekkelijk, maar niet voor een breed publiek. Niet voor iedereen. "Voor de kenners en de liefhebbers," zoals kringlid Meindert Pastoor met niets verhullende graagte pleegde op te merken. De dichter, columnist en provocateur had een voorliefde voor bepalende lidwoorden. *De* en *het* gaven helderheid, en waar was de grootste behoefte aan? Nou dan! Vluchten en vechten hoorden niet tot zijn vocabulaire. Provocerend ontwijken was een van zijn sterkst ontwikkelde kwaliteiten.

'Wat jij nodig hebt,' had kringlid Ludo Lippstadt met een blik op de tanige en vlekkerige handen van Broer Nestorius opgemerkt, 'is een biograaf. Het zou zonde zijn, doodzonde, als jouw leven in de vergetelheid van het universum verdwijnt. Jouw bestaan, en ik bedoel niet enkel je literaire loopbaan, mag niet in een zwart gat verdwijnen.' Ludo Lippstadt was in een spraakzame bui. 'Ook je politieke loopbaan zou ik graag in perspectief van je romankunst geboekstaafd zien.'

Broer Nestorius had het in zijn jonge jaren bijna tot lid van de Eerste Kamer geschopt. Het senatorschap was hem ontgaan door op een Partijvergadering tegen een motie te stemmen waarin radicalen pleitten voor gratis condooms voor iedereen; viriele en niet-viriele knapen.

De bemoediging en waardering voor zijn werken werd op veilige afstand met een 'Waarvan acte.' onderstreept

door Johannes van Eeden. Johannes had juist de biografie van Graa Boomsma over het leven en over de worstelingen van A. Alberts gelezen. Prima proza met een onstuitbare hang naar drank en melancholie als rode draad na een mislukte liefde. Ook A. Alberts had zich niet blijvend aan zijn eerste vuur kunnen verwarmen.

Met de andere leden van de Peizer Kring, een gezelschap van schrijvers met als voornaamste eigenschap dat ze bij elkaar in de buurt woonden, had Broer Nestorius gemeen dat het aantal lezers nauwelijks het aantal titels van hun literaire werken overtrof. Het gebrek aan lezers lag niet aan de kwaliteit en ook niet aan de kwantiteit van hun literatuur. Het proza en de poëzie waren doorwrocht, droegen verborgen boodschappen, weerspiegelden de hedendaagse cultuur, reflecteerden op lokale, landelijke, Europese en mondiale ontwikkelingen, inclusief vluchtelingenstromen, vermeend groeiende intolerantie, synthetische toevoegingen aan biologisch voedsel, E-nummers, glutenvrije diëten, ecologisch verantwoorde platvoetafdrukken, verdwijning i.c. onomkeerbare verandering van dialecten, koolstofdioxidereductie, elektrische auto's, waterstofeconomie, gletsjerkrimp, zeespiegelstijging, teloorgang van gedrukte kranten, tijdschriften, boeken, seksuele uitspattingen binnen en buiten verband bij clerus van katholieke, protestantse, boeddhistische en islamitische huize, en opwarming van het politieke klimaat met uitzicht op een apotheose in een Derde en Laatste Wereldoorlog. Paradise lost, for ever. Milton Friedman en John Milton waren kind aan huis, alsmede Bijbel en Concordantie. De

Bijbel en de Concordantie in de woorden van de goddeloze Meindert Pastoor.

Ludo Lippstadt kende, als had hij de koranschool met goed gevolg doorlopen, hele passages uit de katholieke *Katechismus* uit zijn hoofd. Een boekwerk met evenveel vragen als antwoorden. Hij was uit zijn Roomsche jeugd ontwaakt en had zichzelf teruggevonden in een wereld met meer antwoorden dan vragen. Welbeschouwd was Ludo Lippstadt die verwarring nooit teboven gekomen. Op zijn vraag (tweede klas St. Gerardus Majella-school in Erica): "Waarom hebben negers van die dikke lippen?" had hij nooit antwoord gekregen. Eenmaal de korte broek ontgroeid was hij naar Afrika vertrokken om een antwoord te vinden.

In de literaire werken van de Peizer Kring golden alle feiten als meningen en omgekeerd. Heilige huisjes, vereerde eiken en plaggenhutten bleven niet overeind. Rebelsheid tegenover de wereld vloeide als bladgroenbloed voorzien van een overdosis bloedverdunners door de adren. Het sacrosancte gold enkel de eigen overtuigingen, en daarin verschilden de schrijvers uit de Peizer Kring nauwelijks van de Worpsweder kunstenaars – Rainer Maria Rilke was in het Drents vertaald –, de schilders van Barbizon of van de schilders en schrijvers aan de Schapendrift in Laren. Er was sprake van een Walden inversie, meende Ludo Lippstadt op te moeten merken. Niemand was zo chemisch geschoold als deze schrijver. Niemand vroeg naar de Walden inversie van zekere moleculen. Zo kon

de schrijvende chemicus in afzondering, omringd door alpha-schrijvers, van zijn scheikundig grapje genieten. Binnenpret hoorde tot zijn favorieten.

Niemand zou de kring kunnen beschuldigen van *l' Art pour l' Art*. Beschuldigingen over het werk bleven sowieso achterwege; kinnesinne beperkte zich tot de randverschijnselen als de literaire prijzen, de aandacht voor de regio-literatuur in de lokale pers, inclusief de huis-aan-huisbladen en tot de al dan niet gemiste uitnodigingen in de lokale boekwinkels en de bibliotheken. Ieder smachtte naar het voorlezen uit eigen werk; het liefst als de enige schrijver voor en na de pauze. Uitverkoren waren slechts weinigen, waar de boekwinkel voornamelijk dreef op verkoop van reisgidsen, kookboeken en pretentieloze fotoboeken over regionale landschappen; zoals het stroomdal van de Hunze. En uiteraard ansichtkaarten, ook van schilderijen van Johannes van Eeden. De boekentoptien nam naast de kassa een prominente plaats in, al was het maar om cadeauzoekers de keuze gemakkelijk te maken. Inpakken, strik erom, contactloos betalen en wegwezen. Boeken en bundels van de Kring lagen onzichtbaar tussen de regionalia (kookboeken met capucijnen en bruine bonen, wandel- en fietsroutes) weggedrukt.

"Ik koop de boeken via de Bol.com," had Meindert Pastoor gezegd. Het was de andere schrijvers duidelijk. Pastoor kocht geen boeken en hij vermeed de boekwinkel om niet te hoeven zien dat hij en zijn pennevruchten onzichtbaar waren. Volbloed genegeerd als lokaal bekende schrijver.

Bas van Bergen, als laatste toegetreden tot de Kring,

bediende met sonnetten en lichte verzen zijn intimi (familie en minnaressen), plaatselijke bedrukten en chronisch bedroefden die verlet hadden van opbeurende woorden; *light verse* voor weldadige troost in een triviale boze wereld, voor een vriendelijke schouderklop, een warme hug of een natte zoen. Hij dichtte – ook autobiografisch – voor teleurgestelden in liefde en trouw. Bas van Bergen was de schrijver die de minst diepe moordkuil in zijn hart had gegraven. Met hulp van al dan niet voorbijgaande vriendinnen had hij de bodem van zijn hart snel bereikt. Dieper was niets meer te vinden. Bas van Bergen was wars van dubbele agenda's. Hij had een naïef vacuüm achter zijn ellebogen. Het oeuvre van de lange ranke en licht voorovergebogen dichter besloeg twee dichtbundels, beide tweede druk.

In de Peizer Kring was de oplage van de uitgaven zelden onderwerp van gesprek. Zonder wrok en zonder schuldgevoel verscheen de tweede druk. De eerste druk werd overgeslagen. De boeken in eigen beheer kenden een eigen dynamiek in oplage en druk.

'*Literatuur is als een huwelijk. Het giet om de impact, de intensiteit en niet om hoe vake ie het doet. Ie kent de eerste druk en smaangs de tweede druk. De oplage telt niet.*' Meindert Pastoor kende geen scrupules. Onhelder bleef of hij zijn eerste huwelijk bedoelde. Ook over de oplage van zijn imprints bleven de literatoren van de Kring in onwissigheid. Meindert Pastoor slaagde er als de beste in om in zijn werk onzichtbaar te blijven. Het was – ook na close reading – onhelder of hij iets had te verbergen.
Ludo Lippstadt had Broer Nestorius inmiddels ingehaald,

wat aantal boektitels betrof en ook de omvang van Lippstadts werk haalde met gemak meer dan een meter op de boekenplank. Op ooghoogte in zijn werkkamer stonden twee planken met verzameld werk en een onafzienbare reeks gelegenheidsuitgaven buiten zicht van zijn vrouw en van toevalige bezoekers. Voor hij aan het werk ging, noeste en weldadige arbeid aan een gelaagde roman of conceptueel verhaal, streek hij ritueel met zijn linkerwijsvinger over de ruggen van zijn verzameld werk. Alsof hij zeggen wou: Dat heb ik toch mooi maar geschreven. Een zin die soms fluisterend aan zijn mond ontsnapte.

Ludo Lippstadt had zich de vaardigheden van digitale boektechnieken eigen gemaakt – overigens geen prestatie van belang – en was zijn uitgeverij – Ter Verpoozing – begonnen om in elk geval zijn eigen proza in druk te zien. Wie wilde kon – uiteraard tegen betaling – van zijn drukkersdiensten gebruik maken.

Ludo Lippstadt schreef autobiografisch getinte boeken gedrukt op opdikkend papier om elke uitgave extra volume te geven. Zo leek het alsof zijn belevenissen, ervaringen, successen en misstappen in omvang en aantal ver uitstaken boven het gemiddelde van een geslaagd schrijver. Ook bij hem stak de oplage schril af tegen de omvang. Van enkele boeken was de vijfde druk aanwezig.

‘Mijn romans zijn een voortzetting van mijn puberdagboeken,’ had hij in de Kring onhandig en overbodig opgemerkt. Zoals bijna al zijn opmerkingen overbodig waren, als betroffen ze een rondvraag van een vergadering. De onhandige directheid van zijn zinnen leek hem telkens te ontgaan.

Pas bij de verbale afrekening door zijn medeschrijvers realiseerde Ludo Lippstadt zich zijn eeuwig openstaande valkuil. Misschien was die directheid genetisch bepaald; dat zou het ongemak minder schrijnend maken. Afrekening op de kleur van de ogen, op kaalheid of een kromme neus, erfelijk meegekregen, was immers zinloos, stuitend en racistisch. Aangeleerd gedrag kon daarentegen op terechte tegenwind rekenen. Wat je had aangeleerd, kon je middels gedragstherapie of mindfulness ook weer afleren; op fietsen, zwemmen, tennissen en neuken na. Die, en andere vaardigheden, zouden met het klimmen der jaren geruisloos een einde vinden; soms – vaak, volgens Broer Nestorius – voor de zeis de halsen van gelovigen en ongelovigen zou doorsnijden. Ludo Lippstadt verplaatste zich inmiddels – verwijtbaar of niet – elektrisch op zijn lageinstapdamesfiets.

In de Kring wist ieder van elkaar wat nodig was om te weten. En ieder wist meer feiten en verzinsels, dan nodig waren voor een prettige en ongedwongen omgang. De mededelingen, uitweidingen, anekdotes over literaire en non-literaire zaken tijdens de Kringbijeenkomsten leken vooral bedoeld om de eigen gedachten van de schrijvers te ordenen. Of een ander luisterde was van minder belang.

"Van geen belang," had Ludo Lippstadt kunnen zeggen. "We zijn hier niet om van elkaar te leren. We zijn hier om onszelf te horen spreken en samen dronken te worden."

Die woorden waren, gelukkig voor hem, nog niet in deze volgorde uit de mond van de geheelonthouder ontsnapt. Ze lagen op de loer.

De Franse filosoof Paul Valéry noemde gesprekken een

manier om eigen overtuigingen helder te krijgen. Wie zichzelf wil begrijpen heeft niet genoeg aan diepzinnige gedachten, niet genoeg aan een meditatieve poes op schoot en een oneindige dromerige blik naar de ondergaande zon. Er zijn woorden en zinnen nodig om de geest te scherpen. Uit het hart, via de stembanden en tong, over de lippen naar het oor en terug naar de geest en het hart. Die methode gold ook voor schrijvers die aan zichzelf genoeg hadden. Talrijke therapieën waren op het principe van zwijgen, uitspreken, horen, herzien en bezinken gebaseerd. Op de divan, ogen dicht of met de niets ontziende blik staren naar een vlekje aan de zoldering om de bevrijdende woordenstroom als een vloedgolf de ruimte geven. Een beetje schrijver was zijn eigen Freud. Een beetje schrijver, en de leden van de *Peizer Kring* rekenden zich, elk voor zich, daartoe, en nam, met zijn gedichten en zijn proza, zijn eigen psychiater in de arm. De literatoren waren niet enkel een God in het diepst van hun gedachten; ze waren hun eigen zielenknijper met een aangeboren aversie van betweters.

Bas van Bergen (Bassie) had laten weten dat hij na de daad, – hij gaf de voorkeur aan "daad" boven "paring", terwijl Ludo Lippstad liever over "paring" sprak dan over van "daad" –, wel een halfuur onafgebroken sonnetten en gedichten voordroeg, met intermezzi van ZKV's. Uit zijn hoofd.

De vier penmaten van Bassie wisten dat poëzie een daad is, vrij naar Remco Campert, en dat de *flux de bouche* van

Bassie vooral optrad na de daad met zijn minnares. Geurige anjers, vlammende lelies, gulzige leeuwenbekjes en pastelkleurige herfstasters in zijn dichtwerk waren evenzovele metaforen voor de intrinsieke schoonheid van zijn daad. Het schilderij *De oorsprong van de wereld* van Gustave Courbet was er niets bij. Thuis was niet elke daad een fysieke uiting van poëzie. Thuis hoefde niet elke schrijver een dichter te zijn. Thuis mocht de daad een paring zijn.

Bassie van Bergen was buiten de deur vooral dichter. Zijn voorkeur ging uit naar sonnetten, maar ook voor ollekebollekes riebesollekes draaide hij zijn hand niet om. Hij was een rasoptimist. Het leven, zijn vrouw, zijn kinderen en zijn minnares, hadden – vasthoudend als het leven kan zijn – de bewolkte kant in hem naar boven gehaald. Ook zíjn poëtisch werk was autobiografisch; de lichte kant van het ondraaglijke bestaan overheerste in zijn gedichten. Van de kringleden had Bassie naar alle waarschijnlijkheid de meeste lezers en de meeste minnaressen.

'Vrouwen,' had Bas van Bergen laten vallen, 'willen vooral mooie mannen lezen.' Bassie had een speciale vulpen om zijn werk te signeren. Zijn inkt was nooit droog. Bas van Bergen kwam en ging overal op zijn racefiets. Het was onhelder of hij over een rijbewijs beschikte.

'Jij bent nog steeds het oude Roomsche trekkertje,' had Broer Nestorius licht smalend gezegd, als was het verspilde zaad in de verhalen van Ludo Lippstad een schot voor open doel geweest.

De oude schrijver had zijn benen gestrekt en zijn hernia-

gevoelige rug tegen de leuning van de meebuigende Gispen stoel geduwd. De zwarte ribbelbekleding vertoonde vale plekken. Teveel zonlicht. Onder de zolen van Broer Nestorius plakten resten van pasgemaaid gras. De dichter/schrijver/natuurmens chauffeurde op een elektrische grasmaaier met voeding van zonnepanelen. Met zijn zonnepanelen en zelfvoorzienendheid stelde hij niet enkel het dak van zijn verbouwde boerderette in de schaduw. De dichter had een mondiaal verantwoorde ecologische voetafdruk, die overigens nergens in zijn verhalen terugkwam. Recente ervaringen hoorden niet in literatuur; op straffe van vroegtijdige opname in de ramsj. Literatuur hoorde enigszins belegen te zijn volgens het oudste lid van de Kring.

Broer Nestorios droeg overdag – binnen en buiten – een pet met een brede klep tegen overmatig daglicht. Boven de klep stond in gouden letters met rode rand *McCormick*. Een pet met *McBeth* had Nestorius niet kunnen vinden. *McDonalds* was hem te kapitalistisch en te vet. De pet met *McBed* van een bed-and-breakfast uit Diever was hem te ordinair. *Vomitting merchandise*, op zijn beste Engels.

Lachen deed Nestorius niet meer, althans het luidruchtige schateren bleef thuis achterwege. Volgens geruchten – afkomstig van andere leden van de Kring, altijd bereid om in *petit comité* duiding te geven aan welke opmerking dan ook – was Broer Nestorius door zijn vrouw terechtgewezen. Oude mannen hoorden niet meer te bulderen. Nestorius had sinds die geïncasseerde terechtwijzing geen veldboeketten meer meegenomen na wandelingen met de hond. De hond was na die gedragscorrectie onder de milde

hand van de dierenarts ingeslapen. Ook honden houden niet van dementie en ook niet van arthrose, had de spuitenvrouw gezegd voor ze de trouwe vriend uit het lijden had verlost. Broer Nestorius had tranen weggepinkt; uit de ogen van de Drentse patrijs.

'De bladzijden in al je boeken kleven van kinderzaad aan elkaar. Sperma bedoel ik.' Na Broer Nestorius had ook Johannes van Eeden deze grap durven herhalen. Zoals meestal het geval is vertelde de grap een eigen geheim.

Broer Nestorius drupte na het pissen op zijn schoenen. Een slecht teken. De prostaat had de regie voor een deel overgenomen. Produktie van zaadvloeistof was door de prostaat al jaren eerder gestaakt. Het orgaan had zichzelf overbodig gemaakt en leek als afscheid niets beters te kunnen verzinnen dan de pisbuis af te knellen.

De mannengrapjes over potentie van de ander waren helder genoeg een afspiegeling van de eigen *condition humaine*. In geen van de verhalen en romans van Nestorius kwam een bedscène voor. Ook in struweel rond polders en in coulissen- en beekdallandschappen werd in zijn proza niet gepaard, laat staan geneukt. Nestorius was van de vooroorlogse generatie, ingehaald door Wolkers, Cremer en Reve. Wie het positief zou willen duiden kon het werk van Nestorius in de traditie van de Russen plaatsen; ook bij Tolstoi, Toergenew, Pushkin zocht de lezer tevergeefs naar de DAAD om in termen van Bassie van Bergen te blijven en ook de PARING (Ludo Lippstadt) werd niet expliciet in de klassieke literatuur beschreven.

Nee, er school geen moedwillig kwaad in de sarcasti-

sche, ironische en badinerende opmerkingen die als mannenbindmiddel in de Kring fungeerden als behangplaksel van gemodificeerd aardappelzetmeel. Eigen literatuur – vooral van de andere leden – werkte op lach- en kringspieren. Mannen onder elkaar. Ze namen elkaar ongemeen op kameraadschappelijke manier de maat met scherpe nagels, forse schouderklopjes, met tonggeklak van de eigen superioriteit. Ze streden met open vizier, blanke sabel en met platte hand trefzeker op de blote huid. Een huid die bij allen inmiddels aan de verdunning toe was. Ouderdom begon bij de jongehondenschrijvers, allen boven de vijftig, sleetse plekken te vertonen op de huid en wellicht ook in het benul. Ach wat. Mannen onder elkaar. Wie niet van de omgangsrituelen hield kon vertrekken, of er het zwijgen toe doen. Enkel literatuur sprak boekdelen. Nou dan.

De kleine Johannes, zoals de poëtische koosnaam van Johannes van Eeden in de echtelijke sponde luidde, schreef essays, recensies en natuurpoëzie waarin veel water stroomde. De zee als metafoor voor de zondvloed en het tranendal.

‘Nee, niet biografisch. Ik dicht enkel over en voor de natuur.’ Wie wilde kon volgens Johannes van Eeden zijn gedichten in de Chinese traditie plaatsen van panta rhei. De *Dao* van de *Tao*, *de Weg die wij moeten gaan*, al bedoelde hij niet het lied van Mieke Telkamp. Ook niet platte varianten op de vereerde dichter uit De Zulthe; Niet het vrijen doet zo’n pijn, maar het.....

Enkele dichtregels van de Kleine Johannes hadden het

tot overlijdensadvertenties geschopt. Dat konden de andere leden van de Kring niet zeggen. Wat ze wel konden zeggen was dat ze na hun opname in de heerlijkheid: a. wel een reactioneel, maar geen advertentie in de regionale krant wilden en b. dat ze geen dichtregel van een lokale dichter op hun kaart wensten. Ook niet van kringgenoot Van Eeden.

De kringgenoten wisten wel beter, of ze meenden beter te weten. Ook de poëzie van de Kleine Johannes was autobiografisch. En dat laatste – betweterigheid – was, na de toevallige regionale nabijheid, de belangrijkste bindende factor in de schrijversclub.

Meindert Pastoor sprak niet vanuit een beter weten. Hij was geen betweter in de dictionaire betekenis van het woord. Meindert Pastoor was op de hoogte van alle waarheden, werkelijkheden, onwaarheden en onwerkelijkheden in het regionale literaire landschap, dat zich, ingebed in een eeuwenoude cultuur, niet beperkte tot proza en poëzie. Ook folklore als schaapscheren, klompendansen, roddel en achterklap, naoberplicht en mienskip rekende hij tot zijn specialiteit. Wie ergens – waarin dan ook – wil uitblinken, kiest een onbevolkte niche. Deskundigheid is troef. [De niche van de kennis over de verscheidenheid aan hemelwaterafvoeren (plastic, houten, zinken dakgoten) was nog niet ingenomen.]

Meindert Pastoor was niet de oudste in jaren, dat voorrecht lag bij Broer Nestorius, maar de dichter had penwortels die tot het diepste keileempunt van de veen- en zandcultuur in het Olde Laandschap reikten. Zonder zijn

poëtische inbreng en zonder zijn anfieteractiviteiten zouden de regionale taal en enkele, ook de onhebbelijke, regionale gewoonten uit de lokale geschiedenis zijn verdwenen zonder de terechte rustplaats in het Drents Archief voor de belangrijke, belangwekkende en triviale feiten over het schriftelijk culturele Nedersaksische erfgoed.

'Jij,' had Ludo Lippstadt na drie glazen lauwe Lapsang souchongthee uit zijn keelsgat laten ontglippen. De romancier voelde zich ongemakkelijk door zijn zwavelhoudende adem als gevolg van een ontstoken kies. 'Jij – Meindert Pastoor – bent de epigoon van de Drentse literatuur. In jou komen de Tweede Wereldoorlog, de innerlijke strijd om de eigenheid te veroveren, en de rusteloze en tevergeefse reis naar het thuis van je eigen taal samen. Je voorliefde voor goede, zwarte en karaktervolle koffie, in varianten als espresso, cappuccino grande, latte machiato en Douwe Egberts is jouw stil verlangen naar de gezelligheid rond de kraantjespot. Als je niet in stilte was getrouwd, maar gewoon in de openbaarheid en voor iedereen die het ook niet wilde weten, had je gewis van je vorige vlammen en minnaressen – al heten die niet zo als je vrijgezel bent – een tinnen kraantjespot gekregen, al dan niet zwart, met in goud boven het kraantje de boer en de boerin in de klederdracht van de Vaart of van Roswinkel. Als in dat emigrantendorp ooit een klederdracht heeft bestaan.'

Ludo Lippstadt, Duitse Drent, hoorde zichzelf preken en met de laatste woorden leek hij te beseffen dat hij een grens was gepasseerd. Met een: 'Trouwens is het *de* epigoon, of *het* epigoon?' probeerde hij een weinig succesvol-

le ontsnappingsroute. Hij had gezegd wat hij had gezegd; ondanks of misschien juist dankzij de rotte kies. (Niet de verstandskiezen, die waren lang geleden verwijderd.)

Op deze en andere vragen was geen antwoord gekomen. Het was volslagen onhelder geweest of het gebrek aan respons kwam door de complexiteit van de beweringen en de trivialiteit van de vragen, of dat de kringleden, inclusief de spreker en de aangesprokene, niet hadden geluisterd.

Ludo Lippstadt had zich een vierde kop thee ingeschonken. Hij leek op slag vergeten wat hij had gezegd. De kringleden leken onaangedaan. Het uitblijven van een reactie was het ultieme bewijs dat de beweringen in het onuitwisbare geheugen terecht waren gekomen. De afrekening zou komen, vroeger of later. Later.

2
Onlanderij

> Aan het begin van zijn denkend leven kan men niet bevatten dat alleen willekeurige beslissingen de mens in staat stellen van alles tot stand te doen komen: taal, gemeenschap, kennis, kunst.

'Typisch een geval van Mohammed,' zei Broer Nestorius. De schrijver, nog lang niet in ruste, streek zijn dun sliertig haar opzij. Hij tilde zijn pet half op en duwde de plukken onder de rand van McCormick.

Met Meindert Pastoor was Broer Nestorius naar de Onlanderij gefiets. Niet elektrisch en ook niet ondersteund door een rugwind. Echte kerels gaan niet met de stroom mee.

De Onlanderij is een eenvoudig natuurlijk biologisch restaurant aan de rand van de waterberging tussen Groningen en Peize, authentiek dorp op een zandrug met vijfduizend inwoners en domicilie van de Peizer Kring. In een nette houten barak naast de boerenschuur van Natuurmonumenten is een kleine eetzaal. In een hoek van het restaurant zijn regionale eigenaardigheden te koop. Drop, wijn, koekjes, honing en stroop in potten en flessen met opschriften in de lokale taal. Het authentieke en duurzame karakter spat van de etiketten. Drop luistert naar vorm,

inhoud en smaak naar de naam *Knienekeutels*. In een ideeenbus is ruimte voor meer namen voor streekproducten.

De speelweide voor peuters, kleuters en voor vaders en moeders met iPhones is allerminst aangeharkt. Kinderen kunnen in zand, modder, gras en op omgevallen boomstammen met veel water in boomholtes en hondendrinkbakken de ware natuur ervaren. Pannekoeken en ijsjes voor de inwendige mens en appelgebak met kaneel; niet uit grootmoeders keuken en ook niet zelfgemaakt. De koninklijke banketbakker uit elitedorp Haren tekent voor de bruingele smaak en stevige beet van gebak. Aan de rand van de stad is geen volle afdronk nodig. De natuur is de opdrank.

Het was een windstille dag in juli. Droog en warm voor de tijd van dit jaar en ook droog en warm voor de tijd van andere jaren, zeker van jaren in het verleden, zo mooi beschreven door niet-literaire schrijvers uit de regio. Streekromans vol boerderijen, brinken, ooievaars, kraaien, roeken, duiven (zelden merels), veel zwaluwen die terug zijn gekomen of juist weer vertrekken. Boerenzwaluwen die onbekommerd schijten op bleekveldwasgoed. De rappe vogels hebben nog geen elektrische auto's ontdekt om te besmeuren. Streekromans vol bruine bonen, rabarber, aardappelen, boekweit, rogge en korenbloemen, vol zijden spek van het *zwien op ledder*, huisslachting van het gemeste kalf, bloedworst met rozijnen en dreuge worsten in de wiemel. Geen wonder dat de streekromans vaak in drie delen verschenen. Nooit genoeg van natuur, seizoenen, oogsten,

van *naoberschap* (verplichte mantelzorg) en *anzeggen* (van de dood) en *wasschup* (bruiloft) tussen boerenknecht en maagie (maagd) uit het turfgraversgeslacht (van de moeder).

De heftigheid van de woeste en ledige natuur leek in de Kop van Drenthe verdwenen. De waterberging, bedoeld om vloedgolven vanaf het Drents Plateau op te vangen en de Stad voor overstroming te behoeden, is keurig volgens richtlijnen van Rijkswaterstaat, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer aangelegd. Het wijdse uitzicht over deze *floodplain* wordt enkel onderbroken door hoogspanningsdraden en een uitzichttoren om van bovenaf ringslangen, otters, vossen, ganzen, eenden, zwanen, steppenkiekendief en Schotse hooglanders digitaal vast te leggen. Wie wil kan via de webcam dag en nacht de natuur in de Onlanden volgen.

Begin juli zijn de heftigste kleuren opgelost in naderend verval. De dagen minderen onverstoorbaar in lengte. De nachten groeien in evenredigheid aan; niet enkel over de Onlanden. Zaden aan pluimen in de waterberging glinsteren in de zon. Schotse hooglanders staan tot hun buik in laag water. Hoe vredig zwaaien ze met hun horens naar voorbijgangers en naar vliegen. Een roerdomp toetert. Zelden zag Meindert Pastoor gelukzaliger koeien, op koeien in Ierland na.

In de voetsporen van James Joyce verkende hij Dublin. Kuieren door de straten van Dublin en na de begraafplaats met de ratten uit de eerste hoofdstukken een pint in alle cafés uit *Ulysses*. Meindert Pastoor was een week

op stap geweest langs paden waar Mr. Bloom een etmaal over had gedaan. Het bordeel had hij – net als Leopold Bloom – enkel vanaf de straat bekeken. Er gingen sinds zijn bezoek aan Eire dagen voorbij vol spijt dat hij geen Ier was, een protestantse Noord-Ier als het niet anders kon. Mijmeren aan de Atlantische kust met uitzicht op Amerika, het beloofde land achter achter de horizon. Straffe regens uit het westen hard in het gelaat en alle boze gedachten weggewassen door uiteenspattend ruim sop. Dolfijnen, walvissen en schipbreuk (al was het niet de Titanic). *Homesick and struggling* als in Hemmingways *The old man and the sea* en niet te vergeten Melville's *Moby Dick*.

Meindert Pastoor had *Digging* van nobelprijswinnaar Seamus Heany succesvol in het Nedersaksisch vertaald. Meindert Pastoor had een sonnettenkrans gecomponeerd over de huifkarren, het veen, over de gebakken aardappelen in Conway, de gebakken aardappelen met de mosterd en het stoofvlees, de uien, de siepels met de dikke bruine jus. Over de hongersnood en de *phytophthora infestans*. Hij had een sonnet geschreven over Milly Bloom uit *Ulysses*. Haar verloren kind. Sonnetten in het Nederlands. Hij had de gedichten aan niemand laten lezen. Ook niet aan Bassie van Bergen, ook niet aan Johannes van Eeden, ook niet aan Ludo Lippstadt en zeker niet aan Broer Nestorius, die geen broer was van Meindert Pastoor; eerder een alwetende vader die vertelde over zaken die Meindert Pastoor niet wilde weten, maar wel gretig in zich opnam.

Meindert Pastoor zit tegenover de ongekroonde koning van de Peizer Kring. Nestorius houdt zijn gevlekte hand bij een artikel in *De Krant*, een gratis huis-aan-huisblad; welwillend podium voor *famous local artists*.

'*Mohammed? Wat mut Mohammed hier in de Kop van Drenthe?*' Meindert Pastoor stelde geen vraag, al had er alle schijn van.

'Mohammed en de berg, jongen. Wie neemt de eerste stap om bij elkaar te komen?' En wellicht overbodig voegde Nestorius toe: 'Mohammed of de berg? Wie beweegt het eerst?'

Ook Broer Nestorius verwachtte geen antwoord. Hij had zelf antwoorden op al zijn vragen. Die vaardigheid kende hij al van jongs af aan. Heel handig. Broer Nestorius had in Amsterdam het eerste daglicht gezien en met de jaren de vaardigheid om te preken tot volmaaktheid gebracht. De belerende houding was overigens niet aan de Randstad gebonden. Ook in de rest van de wereld stikte het van profeten; echte en valse. De Drentse profeten gebruikten bij voorkeur geen kansel om hun waarheden subtiel aan de man en vrouw te brengen; en aan de transgender. Alle leden van de Peizer Kring hadden een loopbaan in het voortgezet onderwijs afgesloten. Het belerende was gebleven.

'Jouw onvolprezen Drentse uitgever organiseert een literaire bustocht, een *Tour de Littérature*, in *Ons Noordenveld*,' Broer Nestorius verwijst in één literaire zin naar uitgeverij Het Drentse Boek en de thuisgemeente van de schrijvers in de Kop van Drenthe. In één adem raakt hij aan een voormalige katholieke krant in de regio; *Ons*

Noorden is lang geleden overleden en bijgezet. In het huidige tijdsgewricht met instroom van Nieuwe-Drenten en uitsterven van Oude-Drenten zou een krant met die naam voor *Oeze Volk* niet misstaan.

'Je kunt met de bus naar belangwekkende literaire plaatsen in onze gemeente. De start is in de hoofdstad.'

'Bartje.' Meindert Pastoor sprak de naam van het ventje uit alsof het een harddoorgebakken koekje was dat in tweeën moest.

'Anne de Vries. Bartje. Het standbeeld naast het Drents Archief. Daar is de start.'

Het standbeeld naast het Museumlaantje is een replica. Het origineel staat binnen om dieven te slim af te zijn. Eenmaal in de week schrobt de receptioniste van het Drents Archief vogelstront van Bartjes kuif.

'*Wat kost dat bij mekaar? Rondrieden in een luxe-busse.*'

Broer Nestorius negeert de vraag van de kruidenierszoon. Als Broer Nestorius zich in toom zou kunnen houden zou hij het bedrag (Euro 58,=) niet noemen. Andermans vragen hoefde hij niet te beantwoorden.

'De busreis gaat langs de Koepelkerk in Smilde. Jacob Israël de Haan.'

'*De homo*.' Twee ronde o's uit de mond van Meindert Pastoor. Uit zijn kindertijd kende Meindert Pastoor de dozen waspoeder met die naam, vandaar de ronde 'o's'.

'Niet alle schrijvers uit Drenthe zijn homoseksueel.' Broer Nestorius lijkt Meindert Pastoor te corrigeren, maar de grijns onder de uitgedunde wenkbrauwen ontkracht

elke vermaning. Jongens onder elkaar en beiden gelukkig niet van de herenliefde.

> Het is de kift. De homo's onder de regionale dichters gaan er met de prijzen en met de roem vandoor. Al had de moeder van Roel Reyntjes wel eerst de laatste adem uit moeten blazen voor haar vlindergestrikte zeun in een larmoyant gedicht "*As mien moe dit weten har*" voor zijn geaardheid uitkwam. Nee, Roel Reynties was niet doodgeschoten om zijn neigingen. De hofnar van Drenthe beperkte zijn liefde tot Thaise jongens en andere lichtgekleurde knapen. Jacob Israël de Haan schrijver uit de Smilde kreeg een kogel door zijn kop; in Jeruzalem. Hij zou niet de laatste vermoorde homo zijn. Drie. Drie kogels. Van rechts.

Na de al dan niet vervulde herenliefde tussen Drentse schrijvers blijft de vraag rechtovereind of er sprake is van liefde op andere terreinen, liefde voor de Schoonebeeker schapen of liefde voor de literatuur bijvoorbeeld. We zullen het niet weten tot een masterstudent van de Rijksuniversiteit de mappen in het *Drents Archief* omkeert en zich verdiept in het thema *Beminnen in Drenthe*. Het wapen van de Drentse maagd op de cover van de handelseditie van de dissertatie zou passend zijn; als een Franse Marianne. De schrijvers op de bosbank in de speelweide bij de Onlanderij houden zich niet met deze vragen bezig. Er zijn belangrijker zaken te bespreken.

‘*Dichters*,’ zegt Meindert Pastoor. ‘*Merakel wat goeie dichters bint nicht. En minne. Ok minne dichters*.’ Uit zijn intonatie klinkt helder door: *Bliede da’k niet zo bin*.

‘Wat ik zeggen wou.’ Nestorius lijkt zich niet langer te laten storen door zijspooroprispingen. ‘De literatuurbus rijdt bij jou, en bij mij, en bij Johannes, en bij Van Bergen – bij Bassie –, voor de deur langs.’ Broer Nestorius is vertrouwd met de regionale taal, misschien niet op woordniveau, maar wel wat woordvolgorde en uitdrukkingen aangaat.

‘*De latte macchiato is veur mij*,’ zegt Meindert tegen de serveerster. Het is duidelijk dat de rivella voor Nestorius is. De Onlanderij heeft geen vergunning voor sterke drank.

‘Niemand van de Peizer Kring staat op het programma van de literaire bustour; de *Tour de Littérature*. Hoe zit dat met je uitgever? Mag je niet meer meedoen?’

‘*En joen uutgever*,’ zegt Meindert Pastoor. ‘*Ie bint ok niet neugd deur Het Drentse Boek?*’

Geen van de Peizer raspaarden uit de stal van Het Drentse Boek had een uitnodiging ontvangen voor deelname aan de *Tour de Littérature*, niet als betalende gast en ook niet als voorlezer. Optreden tijdens de kraantjespotkoffie met gegemberde Nörger hunebedjes, met Roner spacecakejes of Paiser aalkopstoetjes was niet voor het kringgezelschap weggelegd. Uit *De Krant*, de kringleden hadden het bericht waarmee ze waren gepasseerd, nota bene uit *De Krant* moeten vernemen.

‘*As ze mij vraogd hadden....*’ Meindert Pastoor was niet van plan de zin af te maken.

‘Had je geweigerd, of gezegd dat je op vakantie zou zijn.’ Hij grijnsde. ’In Bad Heim-Garten,’ voegde Broer Nestorius toe aan zijn niet zo moeilijke voorspelling. Meindert Pastoor had een reisnovelle geschreven – *Oostwaartsch! Grensverkennings van een Sudetendrent* – met als strekking: *Laot mij maor in huus blieven*. Meindert Pastoor had het gedicht *Afsluitdijk* van Vasalis vertaald; in zijn eigen taal. Stoptreinen reden als achterkamers door de oorlogsnachten van Meindert Pastoor.

Vanuit Stad komt kringlid Ludo Lippstadt elektrisch aanrijden op het betonnen fietspad. Een week eerder was op het traject naar zijn hoekwoning aan de rand van Peize een ringslang doodgereden door een speedpedelec. De opwinding in de pers en op Facebook was groot geweest. De ringslang terug in het natuurgebied. Ludo Lippstadt had geen bemoeienis met de slang, niet met de pers en ook niet met Facebook. Hij had geen vrienden op de social media. Welbeschouwd kende hij zijn eigen vijanden en zijn eigen vrienden, al wist hij soms het onderscheid niet te maken. Ontvrienden is een van zijn goed ontwikkelde eigenschappen; het ontvriendingsproces voltrekt zich volmaakt autonoom via zijn onbereikbaar onderbewustzijn. als in een psychose. Eerst komt de ongeremde boosheid, gevolgd door onmeetbaar verdriet, met daarna opluchting.

Met zijn bruingroene ogen onder zijn satanische wenkbrauwen had de adelaar zijn kringgenoten in de weide voor de Onlanderij al gespot voor hij over het bruggetje van de scheidingssloot met woonwijk Ter Borch reed. De ro-

mancier kwam terug van een bezoek aan Godert Walter, een pijpenlaboekwinkel met een rijke historie en, wat belangrijker was voor Ludo Lippstadt, een uitgebreide sortering van Duitstalige boeken. In toenemende mate bekroop Ludo Lippstadt het gevoel dat hij een Duitser was, niet in nieren en ook niet in lever, gezien zijn abstinentie van pils en verwante dranken, maar wel in zijn hart.

'*Mut e niet op slot?*'

"Nicht nötig," ligt hem *auf der Zunge*, maar Ludo Lippstadt sluit zijn lippen, schudt zijn hoofd, trekt kort met zijn linkermondhoek en schuift onhandig met zijn been zwaaiend naast Broer Nestorius op de houtvestersbank. Strategisch met de rug naar de barak en het oog op het zandpad, zo hoeft hij de senior niet telkens aan te kijken. Telkens niet. Helemaal niet.

'Ik heb een verrassing voor de Kring,' zegt hij met een vooraf geoefende optimistische ondertoon. 'De uitgeverij,' hij bedoelde zijn eigen print-on-demandstudio Ter Verpoozing, 'heeft vijf kaarten gereserveerd voor de literatuurbus.' Om duidelijkheid over de uitgeverij te verschaffen laat hij volgen: 'Samen met elkaar naar de *Tour de Littérature* op kosten van Ter Verpoozing.'

'*Kunt we onderweegs bij oenszölf op koffievisite*,' roept Meindert Pastoor. '*Is mij ok wat*.' Gevolgd door: '*Jonge, jonge. Kerel nog an toe. Veur niks. Gratis. Vergeefs*.' Het lege koffiekopje rammelt op het schoteltje als de dichter zijn hand plat op de bank laat landen.

'De berg,' wijst Broer Nestorius met schoolmeesterwijsvinger naar Meindert Pastoor tegenover hem. 'Zei ik het al

niet. Als de berg niet naar Mohammed komt, komt ...'

'*Aansumme vanzölf.*' Meindert Pastoor inspecteert de nagels van zijn vingers; eerst van zijn rechterhand, daarna van zijn linkerhand. Nee, hij heeft geen krijtnagels als de voormalige schoolmeester. Buitendes; Meindert Pastoor is niet van het wijzen. Hij wordt liever aangewezen.

'Hoe lijkt dat heren? Samen literair op stap? *Tour de Littérature.* Als het Huus van de Taol of Het Drentse Boek ons niet vraagt om mee te doen, nodigen we ons zelf uit om het literaire landschap in de Kop van Drenthe te verkennen.' Ludo Lippstadt staat op. Hij ziet de serveerster aankomen.

De vrouw met dienblad en witte serveerdoek over haar onderarm lijkt in een goede stemming. Glimlach om haar zuinige mond. Haar lippen nog steeds puur, vol en zonder overbodige accentuering. Vrolijk naturel. Ludo Lippstadt wil niets van haar. Hij wil niets en niemand gebruiken. Ludo Lippstadt wil verder waar hij was gebleven. De stilte van de Onlanden lokt, het zingen van de hoogspanningsdraden, de toeterende roerdomp, het aandachtig zwijgen van de Schotse hooglanders. De rustende kraai op het fietspadbord, de kuifeenden, de zwanen, de steppenkiekendief, de buizerd op een hek, de vos in de rietzoom, de pony's langs de Drentse Dijk.

Ludo Lippstadt hat seine Arbeit. Er hat eine neue Roman angefangen. Een roman geïnspireerd door Duitse collega's in Niedersaksen, Schleswig-Holstein en Mecklenburg-Vorpommern. *Er braucht keine Mitgucker. Jetzt nicht. Er hat verlet von Romancharacters.*

‘Mooi aanbod,’ zegt Broer Nestorius. ‘*Tour de Littérature.*’

Twee raven vliegen uit de speelweideboom en zoeken een plek op de rand van de dakgoot van het restaurant.

‘‘*K gao niet met*,’ zegt Meindert Pastoor.

Eerst krast de ene raaf, de andere raaf krast driemaal, als wil hij een boodschap doorgeven.

‘‘*K kiek wel uut*.’ Meer woorden heeft Meindert Pastoor niet nodig.

Alles wat te zeggen viel is gezegd. Broer Nestorius en Meindert Pastoor stellen prijs op hun tweegesprek. Hun privacy leek kort verstoord door kringlid Ludo Lippstadt.

‘Goedenmiddag samen.’ Ludo Lippstadt knikt *Guten Tag*, laat een glimlach over zijn gezicht glijden, die net zo goed een grijns kan zijn, draait zich om, zegt *Moin* tegen de *floodplain* aan de andere kant van het zandpad, en rijdt met een elektrische duw in de rug het betonpad op. Als hij achter de pasgeteerde schuur van Natuurmonumenten uit zicht van zijn kringleden is, stapt hij af en neemt met fiets aan de hand het smalle pad naar de hoogzit in de bomen aan de rand van de Onlanden.

‘Heeft Lippstadt eigenlijk kinderen? Kroost bedoel ik.’ De vraag lijkt Broer Nestorius ontsnapt. Hij repareert zijn vergissing.

‘58 Euro,’ zegt Broer Nestorius. ‘Die *Tour de Littérature* moet 58 Euro kosten.’

‘*Veuls te veul*,’ zegt Meindert Pastoor.

3
Hoogzit

> De onsamenhangendheid van een betoog is afhankelijk van de luisteraar. Onze geest schijnt mij zo geschapen te zijn, dat hij voor zichzelf niet onsamenhangend kan zijn.

Het uitzichtpunt ligt net voorbij de boerenschuur; een tiental meters zuidwaarts van het fietspad. Tussen rietpluimen aan de ene kant en uitgebloeid fluitekruid en een enkele bereklauw aan de andere kant loopt Ludo Lippstadt met de fiets aan de hand over het onregelmatige pad. Scheefgezakte betonplaten verraden een ondergrond van zand en veen. De in zichzelfgekeerde schrijver hoort naast zich een kuifeend in het water glijden. Een milde schrik trekt tussen zijn schouderbladen omhoog. Hier op dit smalle pad zijn geen loslopende honden om de denker alert te houden op zijn omgeving. Ludo Lippstadt is aan zichzelf overgeleverd; hij is zelf zijn grootste vriend en zijn grootste vijand. Zijn angst voor honden valt in het niet als hij op zichzelf terug is geworpen.

Paarsroze wilgenroosjes wiegen als Egyptische waaiers op schilderijen van Alma Tadema in de milde wind. Rijpende bramen staan op het punt chlorofyle kleuren – in de bladeren – te verbergen achter tinten rood en paars. Brand-

netels verraden overbemesting van de berm naast het pad. Hier is wildplassen ongezien mogelijk; maar de natuur vertaalt elke ingreep in flora en fauna in directe actie. Nitraten uit de pis doen hun werk; brandnetels.

In de verte klimt vanaf Eelde de beurtdienst naar Southend (London). De zon maakt van het vliegtuig een lichtend streepje tegen blauw en witte kussenwolken. Het vliegtuig heeft een rode neus.

Ludo Lippstadt zet zijn fiets op de stander. Hier, midden in de natuur, al is het op gehoorafstand van de Stad, hoeft de fiets niet op slot, de fietscomputer hoeft niet handmatig uit. Na tien minuten ledigheid valt de elektronica geprogrammeerd in slaap. Een bord meldt de soortenrijkdom; vogels van de rode en groene lijst. Twee eiken aan de rand van de waterberging hellen licht naar het oosten. Natuurmonumenten heeft een ruwhouten trap gemaakt van gekapte onvolwassen eiken. Op onregelmatige afstanden verbinden de forse takken de eiken met elkaar. Wie wil klauteren, kan over de onregelmatige sporten vijf meter boven het maaiveld een rustplek vinden op ruwhouten planken, met uitzicht op het drassige deel aan de oostrand van de Onlanden. De hoogzit is voor bespieden van de kolonie kokmeeuwen, van zwanen, ganzen, kraaien, roeken. Ook de fuut, smient, kuifeend en wintertaling laten zich spotten.

Onzichtbaar stroomt het Eelder Diepje door de bescheiden *floodplain*, als was het een miniatuuruitgave van de Nijldelta, van de Zambezi, van de Amazone. Wie de wereld wil leren kennen, kan thuis blijven. Alles wat een

mens nodig heeft is binnen handbereik. Zoals de vader van Ludo Lippstadt zei als hij van de aardappelakker thuiskwam: “Ik heb de wereld zien.”

Honderd meter naar rechts ligt een kleine vaste brug voor fietsers. Opzichters en geüniformeerde vrijwilligers van Natuurmonumenten kunnen met een sleutel de hinderpaal tijdelijk weghalen. Zwaluwen vliegen in herhaling onder het brugdek heen en weer. Ook in de schaduw zijn muggen niet veilig.

Ludo Lippstadt trekt zijn jasje uit. Hij legt zijn opgevouwen jasje tegen de rand van de hoogzit. Hij heeft het warm. Zijn hemd plakt in zijn oksels. Misschien heeft een opvlieger hem te pakken. Misschien komen zijn woede, boosheid, verbazing, teleurstelling over de afwijzing van zijn aanbod aan de vriendenclub – om met elkaar op zijn kosten op excursie te gaan in een land dat elk op zijn handpalm kent – op natuurlijke en onstuitbare manier uit zijn lichaam naar buiten. Het lichaam van Ludo Lippstadt kent de emoties van de schrijver beter dan de schrijver zichzelf kent. Autonoom gaat de stofwisseling in hoge versnelling om te laten weten dat ontkennen van gevoelens geen zin heeft. Zijn gloeiend lichaam wint altijd van zijn geest. Zijn vrouw weet en begrijpt zijn drang. Niets legt ze hem in de weg. Niets. Soms stelt ze een vraag.

Meindert Pastoor en Broer Nestorius, de oerzoon en oervader, hadden geen zin om met de Peizer Kring in de luxe Bartje-bus te stappen en het regionale literaire landschap buiten hun eigen oeuvre, te verkennen.

Misschien willen ze niet op mijn kosten, misschien minachten ze de uitgenodigde declamerende schrijvers, misschien zijn ze jaloers, dacht Ludo Lippstadt, misschien hoor ik er niet bij, niet bij de kring, misschien word ik enkel getolereerd, misschien... Ach wat dan ook. Zal ik appen dat ik later thuis kom, dat ik tegen etenstijd aanschuif, dat ik... Lopen daar in het veld Blondes d'Aquitaine of zijn het Limousin? Haal ik de iPhone beneden uit de fietstas? Stijg ik af van de hoogzit? Afstijgen, kan dat wel, opstijgen, afstijgen? Wil ik alles weten? Alles, alles weten. Alles is niet van belang. Niets.

De malende schrijver deed zijn ogen dicht.

> 'Van een paard afstijgen' is een correcte uitdrukking. Daarnaast is 'van een paard afstappen' mogelijk; dat is een wat informeler alternatief.
> 'Afstijgen' betekent 'afstappen', 'uitstappen', en dan in het bijzonder van een rijdier of uit een voertuig zoals een wagen. Het woorddeel 'stijgen' betekent hier niet iets als 'omhooggaan', maar heeft de wat verouderde betekenis 'gaan'.
> 'Afstijgen' is een vrij formeel woord, maar we zouden het niet verouderd noemen.

Telkens als Ludo Lippstadt een initiatief van zichzelf najaagt, lijkt het alsof hij wordt ingehaald door dwingende onmogelijkheden, bezwaren en misvattingen; niet van zichzelf, van anderen. – Hij noemde initiatief

“oprisping” als hij zijn aanzetten in zich voelde branden. – Ludo Lippstadt voelde zich op die momenten als een kortebroekspijpenpuber overdonderd door corrigerende ingrepen van anderen die alles, maar dan ook alles, beter wisten. “*Vertel mij niks. Ik heb de wereld zien*.”

Ludo Lippstadt laat zijn linkerarm naar beneden hangen, zijn rechterarm ligt plat op het plankier. De zon neemt in het westen de onvermijdelijke en eindeloze weg naar de altijd verschuivende horizon. De reis naar de provinciale einder duurt, gezien vanaf de hoogzit, nog een paar uur. Had ik mijn zonnebril maar mee naar boven genomen, en mijn pet. Straks drink ik thee. Ik heb zin aan een lange vinger. Blij dat we geen koekjes in huis hebben. Zouden de hooglanders ook... en de roerdomp? Wie weet? Ik niet. Ik wel. Ik niet.

Als Ludo Lippstadt zijn ogen opent, alsof hij onraad had gevoeld, ziet hij twee raven op de tak schuin boven zijn hoofd. De raven kijken hem aandachtig aan, alsof ze iets willen vertellen. Alsof ze op zijn ontwaken hadden gewacht.

Raven, had hij in de avondkrant gelezen, waren niet enkel dieven. Stelen als raven, natuurlijk, maar raven blonken – met een herseninhoud groter dan die van een mens, naar verhouding natuurlijk – vooral uit in intelligentie. Raven konden plannen, vooruitkijken en strategisch denken. Raven konden soortgenoten en vreemden om de tuin leiden. Handig voor stelende raven, en voor schrijvers, had Ludo Lippstadt gedacht.

Wie een misdaad wil begaan kan niet zonder een goed plan. Bedrog en misleiding komen het meest voor in familiaire kringen. Vertrouwden zijn gemakkelijk om de tuin te leiden. Verkrachting, incest, doodslag, geweld, diefstal; de daders zijn meestal goede bekenden. Ook bij raven. Ludo Lippstadt vond die constatering een troostrijke gedachte. Niets ravigs was hem vreemd.

'Je had een vraag,' zegt de linker raaf.

De andere raaf krast bemoedigend. Ludo Lippstadt kan niet zien of het mannetjes of vrouwtjes zijn, zover gaat zijn kennis van vogels niet. Het verenkleed van de raven heeft eenzelfde kleur. Zwart met een groene, paarsblauwe iridiserende glans.

'Niet dat ik weet,' zegt Ludo tegen de raaf. 'Misschien heb ik straks een vraag. Nu nog niet.'

De raven knikken, wippen dichter naar de stam. Ze weten dat vraag van Ludo Lippstadt onvermijdelijk komt; meerdere vragen misschien in een chaotische toonzetting, alsof de schrijver nog niet weet welke onrust hem naar deze hoogzit heeft gedreven. (Weet hij ook niet.)

'Maar,' zegt Ludo Lippstadt om tijd te winnen, 'kennen wij elkaar?'

'Mijn naam is Huginn,' zegt de linker raaf.

'Ik heet Muninn,' zegt de andere raaf met lichtverhoogde stem.

'Huginn,' herhaalt Ludo Lippstadt. Hij verlegt zijn blik. 'Muninn. Jullie namen lijken veel op elkaar.'

'Om je scherp te houden,' zegt Huginn, 'Wij houden er

niet van als iemand zo maar iets roept. We houden van aandacht en zorgvuldigheid.'

'Muninn begint met de letter M. Ik ben de moeder. Huginn is de vader.'

'De H van Heer,' zegt Ludo Lippstadt.

'Genoeg,' zegt Huginn. 'We houden niet van geneuzel.'

'Jij bent Ludo Lippstadt, schrijver te Peize. We hebben je werk gelezen. We kennen de inhoud en we herkennen je stijl uit duizenden.'

'Uit talloos veel ...,' zegt Huginn. De raaf krijgt geen kans zijn zin af te maken.

'Stop,' krast Muninn, 'je hoef Lippstadt niet te imiteren. Ik weet wel dat je belezen bent.'

'Miljoenen,' kan Huginn niet verzwijgen.

'Bij prijsuitreikingen zaten we telkens eerste rang. We hebben alle loftuitingen gehoord. Je kunt het wel. Schrijven. We begrijpen wat er staat.'

'Genoeg,' krast Muninn,' genoeg. We weten wel wat we weten.'

Huginn en Muninn zijn in de Noordse mythologie de twee raven van Odin.
Huginn (gedachte) en Muninn (geheugen) vertrekken dagelijks vanuit Asgard en vliegen over alle negen werelden van de Noordse mythologie. Aan het eind van de dag keren ze weer terug naar Asgard, gaan op de schouders van Odin zitten en fluisteren al het nieuws uit de verschillende werelden in zijn oren.

Het vogelpaar had de schrijver die middag gevolgd vanaf de picknickbank bij de Onlanderij. Ze kennen Ludo Lippstadt van zijn fietstochten door de Onlanden en wijde omgeving. Niet dat ze iets van hem willen; de schrijver is een tijdverdrijf, een onschuldig speeltje, een afleiding van de dagelijkse zoektocht naar kadavers door vossen in de waterberging achtergelaten. De raven hebben geen boodschap aan de wereld die ze kennen. Ze hebben geen nieuwe inzichten te bieden. De raven nemen het leven zoals het zich aandient; geen reden overigens om niet op zoek te gaan naar een prettige tijdpassering. Wat dat aangaat lijken de raven op de God van de kindertijd van Ludo Lippstadt. De mens en de schepping als tijdverdrijf. De ene keer wat onschuldiger dan de andere keer.

Enkel een blinde raaf – of een slechtziende witte – zou ontgaan dat de schrijver en uitgever een onbehaaglijk gevoel in zijn lichaam hield opgesloten, een trillende verontwaardiging verstopt onder een geconstrueerde glimlach, een fossiele grijns als van een hunebedbouwer die er, ondanks verwoede pogingen en met gebruik van dommekracht, niet in was geslaagd de deksteen op de zijstenen te plaatsen. Vuurstenen, messen en pijlpunten uit flinten maken, dat lukte Ludo Lippstadt, maar iets groters lag buiten zijn bereik.

‘Ik dacht aan literatuur. Ik zocht een definitie,’ zegt Ludo Lippstadt alsof hij met zichzelf in gesprek gaat. Hij zuchtte diep in en weer uit. Zijn ademhaling als voortdurende herinnering, dat aan elk gevolg – de uitademing – een oorzaak – de inademing – ten grondslag ligt. *Sine causa non*

effectum. Beneden zich ziet Ludo Lippstadt de verklikker op het ventiel van de voorband rood kleuren. De spanning is gezakt. Lucht, ook zijn band had verlet van frisse wind. Wind in de band.

De raven kijken elkaar aan. Knikken strak in harmonie. Ludo kan niet zien of de vogels met de ogen knipperen. De krommende snavels zijn aan de wortel met veren bedekt. Zo, van dichtbij, zien ze er angstaanjagend uit. Ludo Lippstadt is niet bang. Op de hoogzit. Hij heeft de vogels geen kwaad gedaan. Angst heeft niet steeds kwaad nodig, weet hij.

'Je dacht aan literatuur,' zegt Huginn.

'Mooie gedachte,' zegt Muninn.

Een warme bries glijdt door de bomen. Een wesp knaagt bij zijn rechterarm aan de plank. Slaan is riskant. Wie mept kan een steek verwachten. Wie zeker wil zijn van de overwinning kan het best zwaar geschut inzetten. Een klap tegen een belager moet effectief zijn; dodelijk.

> Tijdens de Tweede Wereldoorlog wilden de geallieerden dammen in het Roergebied verwoesten om de elektriciteitsproductie in Nazi-Duitsland te verstoren. Het was moeilijk een dam effectief te bombarderen. De Engelse ingenieur Barnes Wallis ontwierp een cilindervormige stuiterbom. Een Lancaster vloog laag over het water en liet op de juiste hoogte met de juiste snelheid de tollende bom vallen. De explosieve cilinder stuiterde

> als een plat keilsteentje naar de voet van de dam. Op geprogrammeerde diepte ontplofte de ricocherende bom aan de voet van de dam. De dam brak in stukken. De juiste dosis op de juiste tijd op de juiste plek. Een krasje op de oorlogsmachine.

Ludo Lippstadt had geen bommen en geen Lancaster. Ludo Lippstadt meed vliegtuigen. Ludo Lippstadt had zijn pen.

De wesp zit stil; lijkt van plan weg te vliegen. Muninn ontfermt zich over de wesp.

'Je was me net voor,' zegt Huginn.

'Ik ben schrijver,' zegt Ludo. 'Ik schrijf.'

Hij wilde zeggen dat hij boeken schrijft; op tijd houdt hij zijn mond. Boeken, nee, hij schrijft geen boeken. Een boek is een slotakkoord. Hij schrijft. Het boek is bijzaak.

Ludo Lippstadt heeft geen vraag gesteld. Misschien, denkt hij, is een vraag te expliciet, misschien schrikt een directe vraag af. Misschien krijg je enkel een schijnantwoord op een directe vraag.

'En wanneer had je voor het eerst sex?' De zus van Ludo Lippstadt stelde de vraag. Ze kreeg een glimlach op haar gezicht, alsof ze trots was op haar directheid. 'Wanneer...?' drong ze aan. Haar kin schoot naar voren. 'Kom op.'

'Ach,' had Ludo geantwoord, 'wie kent dag noch uur?'

Zijn nietszeggend en uit lichte verwarring voortgekomen antwoord – de vraag had aan een pijnpunt geraakt – was in het gezelligheidsgedruis, in de lucht van bitter-

ballen met mosterd en de slepende jazzy behangstem van Daniël Lohues verloren gegaan. Ludo Lippstadt wist hoe hij een vraag kon ontwijken. *Wel döt mij wat, wel döt mij wat vandage*. In zijn hoofd pompte de schrijnende onmacht van *Somebody will know someday*. Harry Muskee was nooit ver weg.

Ludo Lippstadt had van zijn pijnpunten zijn speerpunten gemaakt. Een treffende herbenoeming; immers, speren konden, mits juist gemikt, ook pijn veroorzaken. Ludo Lippstadt schreef in zijn verhalen over seks en over de eerste en over alle volgende keren, alsof het niet meer was dan een stoep vegen, een band plakken, haar kammen, schone sokken aantrekken of, nu hij lichamelijk ouder was dan voorheen, met een konische rager de ruimte tussen kiezen en tanden van ongerechtigheden zuiveren. Rustgevend was het als de mondhygiëniste halfjaarlijks zijn hoofd in haar handen nam en beurtelings de gangen tussen zijn tanden en kiezen ragde. Ludo Lippstadt raakte ontspannen als ze met haar milde stem over haar wereld verhaalde. Haar zacht "spoelen" om hem wakker te maken. Dagelijkse dingen.

Seks als huishoudelijke activiteit, als gebruiksvoorwerp. Seks was voor Ludo Lippstadt gekoppeld aan bordeauxrood en aan Vlaamse kersenbonbons. De kleur en de kersensmaak overheersten in zijn herinnering; de beleving van de daad leek verdwenen. Sommige mensen wisten zich de smaak van een kerstdiner van tien jaar eerder te herinneren, en hoe dat diner anders smaakte dan het diner

van negen jaar geleden. Ludo Lippstadt had geen herinnering aan die belevingen, ook niet aan de daad, aan de paring. Niet aan de lichamelijke ervaring van de eerste keer en ook niet aan de uitwerking van de rekenkundige of meetkundige reeks van de volgende keren. Ludo Lippstadt schreef over bordeauxrode Vlaamse kersenbonbons; dat was genoeg.

Zijn eerste keer was in de buitenlucht, bij laag water in de *floodplain*. En wat hij zich van die nacht onder de sterren herinnerde was niet wat hij in zijn korte verhalen, romans en essays had opgeschreven. De gebruikelijke handelingen had hij aan de latere keren ontleend en aan verhalen van voorbijgangers, reportages in weekendbijlagen en, ja, eigenlijk had hij zijn erotiek en pornografie overal vandaan, maar niet uit zijn eigen ervaringen. De seks in zijn boeken had niets met zijn gevoelens te maken gehad. Die gevoelens, de verwachtingen, de vreugde, de angsten waren later gekomen. Langzaam was hij tot het besef gekomen dat zijn handelingen, bijna al zijn handelingen, al zijn handelingen, hun loop namen zonder dat zijn geest – verstand mocht ook – daarover enige zeggenschap leek te hebben. Alsof een hogere macht met hem speelde.

‘Kom op met je vraag,’ zei Huginn.

‘Aarzel niet,’ zei Muninn.

De lichtgekromde grijsgepunte snavels van de raven kwamen dichterbij. Als hij zijn ogen zou sluiten, zouden ze niet pikken.

‘Nou,’ zei Huginn. De raaf stak zijn snavel tussen de borstveren.

‘Het antwoord interesseert ons niet,’ zei Muninn, ‘wij zijn enkel benieuwd naar de vraag.’

Ludo Lippstadt keek tussen twee gekromde snavels, wijd opengesperd naar de blauwe lucht. Heel hoog zweefden twee jonge ooievaars op de thermiek. Wit met gekartelde zwarte vleugeltippen, de poten naar achteren gestrekt. Reigers trokken het landingsgestel in tijdens de vlucht. Ooievaars konden elk moment de aarde raken. Ben ik nu wel of ben ik nu niet de verwekker van een dochter (een zoon kwam *nicht in Frage*) na die eerste keer bij laag water?

‘Wat is er van je plannen en verwachtingen uitgekomen?’ had Ludo Lippstadt later die dag aan zijn zus gevraagd. Niet om een antwoord te krijgen. Hij stelde zichzelf de vraag. En buitendes: tijdens de spaarzame familietreffens was zwijgen geen optie. Er werd gepraat om het praten. Ieders verhaal vroeg als het ware zelfstandig, onafhankelijk van de spreker, om woorden. Ook Ludo Lippstadt wist na een relaas vaak niet meer wat hij precies had beweerd. Hij kwam terugblikkend niet verder dan; gezellig, onderhoudend, verrijkend, zonder die begrippen nader te hoeven en te kunnen duiden. Hij had gesproken. Ludo Lippstadt had gepraat.

‘Schrijven is afwassen,’ zegt Huginn.

‘Afwassen is schoonmaken, zuiveren, verhelderen, laten glanzen. Dat is wat een schrijver doet,’ zegt Muninn.

De raven geven antwoorden op vragen die niet van toepassing zijn.

‘Investeer,’ zegt Huginn.

‘Investeer in de beste,’ zegt Muninn met hoge stem. ‘Verspil je energie niet aan minkukels.’

‘Als de besten stijgen, komen de laagvliegers mee.’ De raven speuren naar links, naar rechts.

‘Als je met laagvliegers meevliegt dalen de besten.’ Muninn en Huginn pikken synchroon ongerechtigheden uit de veren. ‘Of je raakt zelf aan lager wal.’

Ludo Lippstadt opent zijn ogen. Hij ziet twee raven hoog in de lucht op weg naar de uitzichttoren op minder dan twee kilometer van de hoogzit.

4
Tour de Littérature

> *Hij kan soms zeer hard zijn.* Ik denk niet dat iemand het kan zijn zoals hij. Met een enkel woord kan hij u geestelijk breken, en ik zie mij als de mislukte vaas die de pottenbakker bij de scherven werpt. Hij is hard als een engel, mijnheer. Hij is zich niet bewust van zijn kracht: hij heeft onverwachte opmerkingen die al te zwaar zijn, die mensen volkomen vernietigen, ze midden in hun dwaasheid doet ontwaken en zich zelf zien doen, betrapt bij het zijn wat ze zijn, en bij het zo gewoonweg beleven van onbenul.

De Stationsstraat in Groningen heeft alle kenmerken van een doorgangshuis. Iedereen en alles lijkt in ongedurige beweging. Niemand lijkt er lang te willen blijven. Lijnbussen staan als onrustige koeien naast elkaar broeikasgassen uit te stoten als schetende runderen. Op de koppen exotische bestemmingen: Siddeburen, Gasselternijveenschemond, Ten Boer, Pasop, Boerakker, Vijfhuizen, Vierverlaat, Driehuis. Interliners met wifi – om niet te zijn waar je bent – gaan elk kwartier zachtloeiend en groen op weg naar Klazienaveen, Appingedam, Dokkum en rijden op waterstof ver uit zicht naar Lemmer, Lelystad en buitengebieden.

Het museum van Mendini glijdt met een smalle voet- en fietsbrug naar het Stationsplein. Sinds jaar en dag maakt het bord *Pas op Glad wegdek* de brug onderdeel van de buitenexpositie. De brug kreeg de titel na een ongeval. Een jonge vrouw had te laat het rijzende brugdek opgemerkt. Wie onderuitgaat heeft de val aan zichzelf te wijten, zegt het bord. Het leven lichamelijk en conceptueel voor altijd van koers veranderd door museumbezoek. Welkom in de Stad.

De rechthoekige museumtoren is in bladgoud geschilderd; *Ain pronkjewail in golden raand*. Voor wie er gevoelig voor is, stijgt de zoete geur van koolzaadhoning uit de diepenring omhoog als roeiers van Aegir onder de brug doorschieten op weg naar het Winschoterdiep. Weg, weg, weg, klappen de bladen van de roeispanen ritmisch in Drents hemelwater dat traag en gereguleerd door het oneindige laagland van de Onlanden, via de diepenring en het Reitdiep, naar zee stroomt. Naast de museumbrug rust de rondvaartboot van Kool. De schipper wast de kamerramen aan de binnenkant van de overkapping. De boot vaart als een kamer door de gracht. Hier, tussen station en singels, is alles aangeraakt, schoongespoeld, opgemerkt. Alles doet ertoe. Waartoe?

Op een smalle strook wachten goedkope pastelgetinte bussen in de berm op vertrek naar Oldenburg, Bremen, Hamburg, Warszawa. En verder weg, voor wie hier niet wil blijven. *Ein Schnellbus eilt nach Leer, wie ein Schlafzimmer*. De spoorbrug over de Ems is aangevaren en buiten gebruik. *Unsere Nachbarn in Niedersaksen freuen sich auf uns Wiedersehen*.

Achter de *Linienomnibus* wacht in de dampige ochtend de luxe touringcar met een blauw gestileerde Bartje op de achterkant. Ludo Lippstadt leunt aan de overkant van de Stationsweg tegen de paal met boven hem de immer verschuivende digitale vertrekstaten van de bussen. *Tour de Littérature*. Nieuwe zwarte broek, donkerblauw hemd met pen en tweemaal gevouwen A4 in het borstzakje, donkerblauw vest; de rits tot halverwege dichtgeschoven. Tussen zijn voeten de fototas met spiegelreflex. Niets zal hem ontkomen.

'*Ie ok hier?*' De kortgeknipte snor in blauwwit verticaal gestreept hemd en effen donker jasje van een onbestemde bruine kleur streek met zijn lange schrale vingers langs zijn onzorgvuldig geschoren kin. In de linkermondhoek plakte een geel korstje van een gebakken ei. De bloedvlek op de kraag van het hemd was de reisleider, en voorzitter van het Huus van de Taol, alsmede voorzitter van Het Drentse Boek, en schrijver van een groeiend oeuvre in de regiotaal, in de ochtendhaast ontgaan.

Anno Dornwald, die was het, was er klaar voor de rafels van de dag aan elkaar te praten. De liefhebbers van streek en van literatuur zouden aan hun trekken komen. Anno Dornwald had er zin in, hij had er zin aan. Hij had *nocht en wille*. Alles in het belang van de zaak. Cultuur en erfgoed uit zijn eigen landje verdiende, al stond deze regionale nalatenschap niet op de UNESCO-lijst, aandacht en waardering. Kortom: de voorzitter was er klaar voor. Zo had hij 's ochtends afscheid genomen van het thuisfront:

'*Ik bin der klaor veur. Moi*.' Zijn laatste bundel met gedichten *De nachten dat ik naost joe lig*, liep als een wulp. Grote passen korte vlucht. De wulp buigt zijn snavel naar de gulp.

Ludo Lippstadt had zojuist zijn rechtervoet op de onderste trede van de bus gezet. Hij hield zich vast aan de beugel. Enig ongemak in zijn motoriek was als een dief in de nacht gekomen en niet van plan te vertrekken. Vasthoudend was Ludo Lippstadt in zijn optreden; vooral als het de instap van bussen betrof. Een incheckmodem ontbrak in de luxe touringcar. Hij zweeg. Wie veel te verbergen heeft, kan beter zwijgen in gezelschap. Wie niets te zeggen heeft kan ongeremd praten.

'*Ie ok hier? Ik had joe niet verwacht,*' herhaalde de gastheer.

Als iemand mij niet verwacht, dacht Ludo Lippstadt, betekent dat niet dat ik weg moet blijven; ook al ligt het vertrek in de aankomst besloten. Als ik kom, terwijl ik niet wordt verwacht, is er sprake van een onverwachte ontmoeting, van een verrassing of van een teleurstelling. Misschien waren er nog meer mogelijkheden. Ongetwijfeld.

Anno Dornwald streek met duim en wijsvinger langs zijn spitse kin. Een onbestemde en raadselachtige grijns plooide over het gezicht met diepe groeven en barokke vlekken van een enerverend bruin leven; als was het kruiperige handgebaar een Pavlovreactie om ongemak een uitweg te bieden, misschien was het een teken van bedachtzaamheid.

Ludo Lippstadt kende die koppeling tussen gebaar en

expressie. Hij had van een psycho-therapeut, – een uitgetreden katholieke gebedsgenezer, maar dat terzijde, – geleerd zijn lichaam te programmeren. Glimlachen en tegelijkertijd met zachte hand draaibewegingen over de buik maken. Blijven wrijven en blijven glimlachen, blijven zwijgen. Huiswerk: driemaal daags oefenen, vaker mocht ook. In penibele situaties was het zaak om bewust over de eigen buik te strijken. Onhoudbaar zou een glimlach verschijnen. Het lichaam bedrogen door eigen hand.

Ludo Lippstadt nam twee treden, liet de beugel los en wreef met zijn vrije hand over zijn buik. Hij knikte met een aankomende glimlach naar de chauffeur, die het laatste bericht op zijn iPhone controleerde. Passend lichtblauw jasje, passend effen hemd in lichtere kleur met logo van de firma. Plooibroek en zwarte glimmende schoenen. Op de console lag een blauwe pet met een korte klep. Glanzend onderdeel van de bedrijfskleding; nooit gebruikt.

'*Moi Anno, ik zie dat ie der ok bint. Mooi*.'

Welkom had Ludo Lippstadt willen zeggen, maar hij wist zich te gedragen. Anno Dornwald was een oude onbekende dorpsgenoot; gevormd door dezelfde Verlengde Hoogeveense Vaart, geknipt door dezelfde kapper Görtz, getuige van de demping van de wieke naast de Havenstraat, maar Anno Dornwald was voor alle andere onderdelen grootgeworden onder de rook van de gereformeerde kerk, waar Ludo Lippstadt zich in de roomse mist een weg had leren vinden. Ze waren gescheiden dorpsgenoten. Opgegroeid zonder weet van elkaar. Of die gescheiden *coming of age* een ramp was, moest nog blijken.

Bij elkaar waren er op Erica inmiddels meer dan 100.000 dorpsgenoten de wereld binnengekomen. Teveel om bij naam te kennen, teveel om te willen kennen en genoeg om als referentiekader te dienen om onderscheid te kunnen maken tussen bokken en geiten, rammen en ooien, uitverkorenen en verstotenen, negers, zwarten, bruinen en gelen, tussen fouten en goeden, tussen Hollanders en *Oeze Volk*, maank Engelsen en platpraoters, tussen petten en hoofddoekies. Het dorp kende geen zigeuners en ook geen Joden. Het onderbewuste van de apart opgegroeide dorpsgenoten had ook dat cultureel en moreel erfgoed – wij zijn uitverkoren, de anderen niet – opgeslagen; nog niet beschermd door UNESCO.

Anno Dornwald tikte op het scherm van zijn iPhone, ongetwijfeld de deelnemerslijst van de *Tour de Littérature*.

'*Ik heb joen naam deurstreept,*' grijnsde de reisleider. '*Zuuk een plek*.' De voorzitter van het Huus van de Taol trok zijn buik in; genoeg om Ludo Lippstadt voorbij te laten gaan. Ludo Lippstadt had enkel een fototas met spiegelreflex. Het mes had hij thuisgelaten. Messen zijn voor koks, slagers, minnaars, minnaressen en voor bange mensen, vond hij.

In de gauwigheid telde Ludo Lippstadt twaalf reizigers; plek genoeg in de luxe touringcar. Hij hoefde met niemand schouder aan schouder de regionale literatuur omarmen.

Hoofdstation Groningen was de eerste opstapplaats. Ludo Lippstadt liet zich zakken op een koningsblauwe stoel met gulden kroontjes in slijtvast nylon; als waren het

zetels in de Tweede Kamer. Achter het vangnetje op de rug van de voorstoel stak het welkomswoord en een tweetalig overzicht van de onderdelen van de tour. Drents en de Standaardtaal. *Moi volk*, gevolgd door archaïsche uitdrukkingen als: *Met mekaor bi' j starker. Kun wezen. Kom der in, kuj der uutkieken*.

Ludo Lippstad keek uit op de druilige museumbrug. De straatkrantverkoper installeerde zich op zijn vaste plek buiten de slagboom. Korte rokken, korte broeken, hoofddoeken onder paraplu's spoedden zich zich naar het centrum. Fietser, scooters, speedpedelecs, buggy's, scootmobiels, rollators, skateboards. In het restaurant van het museum brandde kunstlicht. Een ober veegde tafeltjes schoon en plaatste menukaarten. Tafeltjes gezamenlijk afrekenen. Geen individuele betalingen. *Nait soezen*. De entree van het museum was nog dicht.

Onder Ludo Lippstadt schoof de chauffeur een rollator in het bagageruim; nog een. Anno Dornwald stond op de onderste tree, keek om zich heen, controleerde zijn iPhone, keek naar *Pas op. Glad wegdek* en wenkte naar een vrouw in kort roodleren jasje met rode laarzen onder een Vangoghgele kokerrok. Iedereen was er en wie er niet was, kon in Assen in het Drents Archief aanschuiven.

'*We gaot vot*.'

Voorbij het Julianaplein streepte de snelweg naar Assen. Links de zuidelijke buitenwijk van de Stad en drassig groene weiden tot Haren. Een handvol schapen. '*Ze hebt*

de jasse al uut.' De reisleider probeerde de microfoon. '*Schoonebeeker schaopen zunder hoorns. Dat ie het weet volk*.'

Rechts het Hoornse diep met woonboten. Van Gyas glijden twee zonder stuurvrouw met ferme halen door de druilregen. *Vort, vort, vort*. Op het fietspad roept een jonge vrouw op een fiets in een toeter. Nostalgie, dacht Ludo Lippstadt. Geen oortjes, geen iPhone; toeteren over het water als waren het zwanen. Ze waren zwanen, de vrouwen in de twee zonder stuurvrouw, laagvliegend over het onrustige water. Sierlijk.

Aan de andere oever zat een visser onder een legergevlekte halvemaantent tussen hoogopgeschoten berenklauwen met verkleurde zaaddozen. Kinderen sprongen op de dukdalven van een kleine stuw; smalle verbinding met het Paterswoldse meer. Onder het grijze dek voltooide de lijndienst van Flybe naar Londen de landing. Alles was in beweging. De bus nog het meest; op het hoofd van Ludo Lippstadt na.

De touringcar vertraagde. De rechterrijstrook was na de Punt afgesloten. Drie auto's hadden elkaar kop-staart geraakt. Ludo Lippstad draaide zijn hoofd naar het gangpad. Aan de andere kant zat de vrouw met de rode laarzen. Hij hoefde de slachtoffers van het ongeluk niet te zien. Eindbestemming bereikt; een punt gezet op de A28.

Mathilde Willighe, zij was het, knikte. Ludo Lippstadt knikte terug. De bus maakte vaart. Ludo wist niet wat te zeggen. In de zijruit zag hij dat Mathilde zich verdiepte in het tweetalige dagprogramma. *Vaart mien busse as een kamer deur de dag.*

‘*Wij komt betied in Assen*.’ Anno Dornwald haalde alle onzekerheden weg. ‘*En om vast in de stemming te komen. Mien dorpsgenoot*.’ Op de luchtstroom van de airco klonk de zanger luid genoeg om een begin van een gesprek weg te drukken. *Op fietse* van Daniël Lohues.

De bard uit Erica, bekend tot over de grens, verloochent zijn afkomst niet. Hij zingt in zijn moerstaal over de grote stille heide, over eenzaamheid en verlangen, over wat hem onlosmakelijk bindt aan het veen en aan het weerbarstig volk. In Assen reed de touringcar met gepaste snelheid onder het viaduct door met de tekst van de zanger in de balustrade van de fly-over: *Hier kom ik vot, veur mien hiele leebn*. Het hekwerk als afspiegeling van wederzijdse gevangenschap; de zanger kan niet zonder de spelregels van *Oeze Volk* en omgekeerd.

Voor de regionale perfectionisten is de dichtregel steen des aanstoots, niet om de tekst, maar om de spelling van *leebn* die zich aan provinciale subsidierichtlijnen had onttrokken. Ludo Lippstadt kwam *vot* van waar hij *weg* kwam, *vot* van waar hij zijn hele leven nooit terug zou keren, van waar hij voor eeuwig gaangs was te vertrekken. Tevergeefs, maar dat besef had hem nog niet ingehaald.

Bij de verkeerslichten in Assen-Noord, hier ter stede hardnekkig stoplichten genoemd, kwam de reisleider halverwege het gangpad. Hij keek hoofdschuddend op zijn iPhone.

‘*Volk, een min bericht. Bij de Punt. We bint der net veurbij. Drie doden*.’ En na een korte pauze. ‘*Wij bint der nog*.’

Anno Dornwald bergt zijn aanzegger in zijn jaszak.

'*Moi Ludo. Het is niet dat ik joe niet mag. Het is niks persoonlijks*.' Anno Dornwald hield beide handen op de leuningen van de stoelen voor en achter de zitplaats van Ludo Lippstadt, de roofvogelarmen gespreid, alsof hij zichzelf verhinderde een duik te nemen naar zijn dorpsgenoot. '*Ie mut mij goed begriepen. Ik heb niks tegen joe*.' Voor hij zich omdraaide liet Anno volgen: '*Ok Nestorius hef niks tegen joe*. *Broer*.'

De bus trok op. De voorzitter liet zich op de lege stoel aan de andere kant van het gangpad glijden.

'*Moi Mathilde, schier dat ik joe zie. Hoe is het ermee?*'

De Drentse Marianne met een Hollandse tongval haalde de voorzittershand van haar knie. Ze had niks tegen de veurzitter, hielendal niet. Ok niet tegen zien haand. Ook niets voor.

5
Bartje

> Wij zijn uitsluitend bereid te anwoorden op wat *vermoedelijk aanstaande* is.

In de studio van het Drents Archief aan het Museumlaantje waren de achterste rijen van het amfitheater bezet door liefhebbers van literatuur uit Assen en verre omstreken. De busreizigers uit Stad en Ommeland restte niets anders dan op de eerste rijen plaats te nemen. Ludo Lippstadt strompelde in het halfduister de rijen langs, de trap af; zijn kaal hoofd met zonnevlekken vol in zicht van de literaire cultuurconsumenten.

'*Ie ok hier?*' fluisterde Maria Bauhaus op rij vier. '*Ie durft ok wel*.' De schrijfster uit De Wiek kwam in de benen – benen die ze graag tot aan haar opgetrokken rokzoom liet zien – en sloot Ludo Lippstadt kort in haar armen. Haar volle boezem deinde mee op het ritme van haar luchtzoenen. '*Kerel*.' Ze wreef haar liefdevol front nogmaals tegen de platte borst van Ludo, alsof ze zijn gevoelige plek voor *vroulu-vleis* maar al te goed kende. '*Naost mij is nog een plekkie vrij*.' Het klonk alsof ze *nookd* op een roze matras lag met het bloemetjeslaken teruggeslagen. Maria, voluit: Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele, was wereldberoemd tot voorbij de *Rode Hoed* in Amsterdam met semi-erotische gedichten

in het Drents. Ze trad maandelijks op voor Randstedelingen, – in de Zuidoosthoek van de Olde Laandschap ook bekend als Randdebielen –, landgenoten met het geld minstens zo lös in de buuts as de boezem van Maria in heur bordeaux-rode artiestenblouse wipte. Haar heftige bundel *Minnezinne*, samen met dichter Dalila Braam, – ook met een geschikte boezem, – leunde op de charmante, milde en zachtmoedige regiotaal, en was daarmee verwant aan het Mokumse succes van Daniël Lohues. Het authentieke *Volksempfinden* in poëzie, als was het een opbloeiende *Heimatromance*.

> In Friesland had Anne Wadman heftig streektalig succes gehad met zijn pornografische roman *de Smearlappen*. Een jonge vrouw wordt in herhaling op haar woonboot genomen door aftandse mannen. De viespeuken. Beide partijen lustten wel soep van de paring, of van de daad, net waar de woordvoorkeur lag. Wadman moest verhuizen, werd in Fryslân uitgekotst en na het succes van de Friese versie flopte de vertaling in het Nederlands. Waar ging het eigenlijk over? Neuken op een bootje in een doodlopende vaart bij het Pikmeer. *Pik in kut*. *Fryslân boppe*. *It giet oan*. Wat was het meer dan het Leger des Heils op *de twee Wallegies*? Niks meer. Bijna alle figuren in Wadmans proza mislukken. Minkukels; daar zaten lezers in het Hollands niet op te wachten; dat kenden ze van huis uit. De Friezen lazen enkel de vulgaire sex. *Boppe*.
> Ludo Lippstadt herkende het thema van Wadmans

werk. Lieden die zich op een of andere – veelal achterna een stomme – manier in de problemen werken. Mensen die het leven niet aankunnen. Verliezers. Ludo Lippstadt bleef het liefst uit de buurt van hypochonders, zeurders, stille masturbanten, zelfpijpers en marginalen. Negativisme is volgens hem een besmettelijke ziekte, net als verliefdheid.

Ludo Lippstadt liep door naar de roodpluchen hoekstoel op de eerste rij. Hij zou opkomende doofheid voor hoge tonen pretenderen; als Maria Magdalena hem later zou vragen waarom hij niet naast haar was gaan zitten. Op de eerste rang kon hij de sprekers beter verstaan, en op de eerste rang zou hij, de ogen van de anderen in zijn rug, geen hinder ondervinden van deelnemers met iPhoneverslaving, of van fluisteraars die geen kwartier voorbij konden laten gaan zonder iets te moeten zeggen; in het Drents of in een andere taal.

Henk Nijkeuter zou juist beginnen met zijn welkom. Hij aarzelde, keek langs Ludo Lippstadt naar de trap tot de bovenste rij en wachtte tot Mathilde Willighe naast Ludo Lippstadt was nedergedaald. Mathilde schoof inclusief parfum voor hem langs en legde haar rechterhand op de linkerknie van Ludo Lippstadt. Ludo Lippstadt liet dat maar geworden. De lucht van saffraan vulde zijn beide neusgaten.

Op een metersbreed projectiescherm verscheen een afbeelding van Bartje, de originele held van de Drentse

zandgrond. Bartje; geesteskind van Anne de Vries. De schrijver van de boerenstreekroman over het ventje dat naar eigen zeggen niet voor bruine bonen wilde bidden, auteur van de roman met eigenzinnige *Hilde*, – een meisjesnaam en tegelijk de Nedersaksische aanduiding van hooizolder –. De schrijver van oorlogsboeken voor kinderen en volwassenen; *Reis door de nacht.* Anne de Vries, in acht talen vertaald, als schrijver over schijnbaar eenvoudig leven met diepzinnig gedachten. De volksaard blootgelegd.

Henk Nijkeuter knikte naar bekenden in de halfduistere zaal. Onder het publiek ontwaardde hij diverse leden van de Drentse Schrieverskring; vereniging van provinciale literatoren met gedichten, romans, verhalen en een enkele beschouwing in de diverse Nedersaksische varianten. De een met meer succes dan de ander, de een met meer lezers dan de ander. De een blijmoediger dan de ander. De een braver dan de ander. De een opener en rechtstreekser dan de ander. De een met meer prijzen dan de ander.

Ludo Lippstadt had meer literaire prijzen dan de anderen. Hij had meer meningen dan de anderen; althans hij hield zijn meningen niet onder de korenmaat verborgen. Hij had scherpere pennen dan de anderen. Hij had minder mededogen in zijn gedrukte zinnen dan anderen. Misschien had hij meer vrienden dan de anderen – hij zat niet op Facebook, kwantificering was moeilijk, zo niet onmogelijk. Hij zag zijn prijzen niet als verdiensten. Hij gebruikte zijn talenten, ook als die tegen hem samenspanden.

De vrije hand van Mathilde Willighe masseerde zijn knie op het ritme van de zinnen van de inleider. Staccato rode lippen had ze, en rode falsetnagels. Ludo Lippstadt liet dat maar zo. Voor vrouwen had hij geen talent. Hij had niet het gevoel en ook niet het verstand dat hij iets miste op dat *terra incognita*. Vrouwen liet hij het liefst hun eigen gang gaan. Ze hadden hem niet nodig.

Henk Nijkeuter wacht tot ook Anno Dornwald een plek heeft gevonden. Na "*Moi Volk*" valt de directeur met deur in huis:

> Bartje is een symbool geworden voor de provincie Drente. Niet vaak vallen een romanfiguur, een auteur, een oeuvre en een regio zozeer samen als in dit geval. Bartje symboliseert een verleden dat Drentenaren tegelijk koesteren en verwerpen. Ze koesteren het omdat het eigen en vertrouwd is en nostalgische gevoelens wekt. Ze verwerpen het omdat het de provincie vereenzelvigt met armoe, achterlijkheid en sociaal onrecht.

Ludo Lippstadt droomt weg, niet door de hand op zijn knie. Hij heeft trek. In de binnenzak van zijn jasje heeft hij vier boterhammen met turfkaas uit Veenhuizen. Zelfgemaakt pré-lunchpakket. Hij heeft geen suiker. Hij heeft trek.

Nijkeuter vertelt met lichtbeelden over de bruine bonen. Anne de Vries begint zijn boek met onrecht, met een kind dat ouderen op hun woord gelooft en nog niet de ironie, het sarcasme, het leedvermaak en de onbetrouwbaarheid van het gesproken woord heeft ontdekt. Bartje is nog onwetend van slordigheid, onwetenheid en domheid.

De moeder van Bartje beloofde haar zeuntie min of meer een prakkie gestampte aardappels met koolrapen. Moeder vergeet het prakkie op te warmen. Op het moment dat zij de grote lepel vol dampende bonen boven zijn bord omkeert, rukt Bartje dat bord weg. Moeder wordt nijdig en draait zijn oor om. Lichamelijk geweld. Escalatie. “Je had het beloofd!” schreeuwt hij. “Beloofd? Niks beloofd! Eten wat de pot schaft!”

Verderop in de roman komt het hoge woord eruit: “Ik bid niet veur brune bonen.” Nu is het goed mis en krijgt Bartje ook vader tegen. Bartje wordt afgeranseld en buiten de deur gezet. Kindermishandeling als cultureel erfgoed.

De clou komt later. Zijn ouders hebben gezegd dat hij maar een andere vader en moeder moet zoeken. Bartje neemt dat letterlijk. Waarom zou hij het niet letterlijk nemen? Met een lege maag loopt hij de wijde wereld in. Hij stuit op een paar wegwerkers. Hij vertelt wat er gebeurd is. Ze lachen zich slap. Bartje heeft honger en krijgt van de arbeiders wat brood met turfkaas. Dat is natuurlijk prettig; maar wat hem van zijn stuk brengt, is hoe zij schateren om het grootste drama in zijn leven tot op dat moment! Weggestuurd! Later die dag hoort hij hoe zijn vader overgoten met vette jus het verhaal over de bonen vertelt aan de boerin bij wie hij werkt.

‘Ze praten over hem en ze kijken op hem neer. En ze lachen ook. Het duurt een poosje, voor dat tot Bartje doordringt. [...] Bartje kijkt omhoog en luistert. Lachen ze? En over hem?... Zo

> plezierig?... Dat kan nooit! En dit wordt nu de grootste verrassing van deze vreemde dag. Vader lacht wèl over Bartje en de boerin lacht mee. Vader vertelt en waar hij vanmiddag om vloekte, daar lacht hij nu om.' (p. 53)

De verwarrende tegenstrijdigheden in de woorden en daden van de volwassenen vormen een rode draad door het boek. Bartjes vader scheldt hartgrondig op de boeren, maar nooit als er een binnen gehoorsafstand is. Bartjes loyaliteit verschuift van zijn vader naar zijn moeder. Maar moeder gaat dood, sterft aan haar veertiende zwangerschap, juist op het moment dat het het gezin materieel weer wat beter gaat.

Anne de Vries heeft Bartje niet als kinderboek bedoeld, daarvoor zijn sommige passages al te realistisch. Neem de zelfmoord van Derk-met-de-helm:

> 'Nou heeft hij zich opgehangen aan een balke in de peerdestal. De meid heeft hem gevonden en die is van de schrik meteen uit haar dienst gelopen. Hij was zo blauw als een lei en de ogen hingen hem haast een halve meter buiten zijn hoofd. Op de borst lagen ze hem, zee Gert.' (p. 108)

Wie Bartje beschouwt als dé Drentse streekroman, heeft geen ongelijk. maar het boek is ook een ontwikkelingsroman. Het gaat over een kind dat onbewust op zoek is naar houvast, naar een voorbeeld van hoe je moet leven en wat je moet worden.

Henk Nijkeuter kent zijn klassieken en hij kent zijn modernen in de Drentse letterkunde. Schrijvers niet door hem genoemd in zijn dissertatie, bestaan niet.

Mathilde Willighe laat de knie in de nieuwe zwarte broek van Ludo Lippstadt los. Het verhaal van Nijkeuter is voorbij. Mathilde heeft geen houvast meer nodig.

'Mag ik voorbij-passeren?' Haar brede en volle mond stelt geen vraag. Ze lijkt een zoengebaar te maken met botox in tuitjes, vol overgave. Mathilde Willighe wacht op de correctie van de schrijver. Het is *voorbijgaan* of *passeren*, niet beide tegelijk.

Oh, oh Mathilde, voorbij en voorgoed voorbij. Ludo Lippstadt zwijgt. Hij draait zijn knieën opzij. De muze van menig volmacht van de Schrieverskring glijdt haar heup in bloemetjesjurk *zaachtdwingend* langs het rustend lid van de schrijver met teveel prijzen.

Derk met de helm, dacht Ludo Lippstadt, intussen het busvolk naar de koffie met *old wief* (plak koek) slentert, waar heb ik dat meer gelezen?

> An diesem Abend spielte Hildegard Klavier. Alla turca, immer wieder. Sie haute in die Tasten, trat die Pedale durch, sie hämmerte auf ihrem Instrument, als wollte sie es unbedingt zertrümmern.
> Hildegard spielte ihr neues Klavier wie eine Stalinorgel, und so konnte niemand hören, dass Ida in die Diele ging und sich den Hocker nahm, die Wäscheleine aus der Kammer holte und dann die

> Treppe hochging auf den Boden. Dass sie die Leine über einen Balken warf und gut befestigte, dass sie dann auf den Hocker stieg, den Knoten überprüfte, und dass sie sprang.
> Karl hörte den Hocker fallen und dachte, es sei wieder der Marder im Haus.
> Vera hörte das Rumpeln und hoffte, es wären nicht die beiden Katzen, die sie auf dem Kornboden heimlich einquartiert hatte.
> Hildegard spielte Klavier, und so konnte sie nicht hören, dass Vera aus dem Bed schlich, barfuss durch die Diele ging und dann auf Zehenspitzen die Treppe hoch.
> Oma Ida trug ihre Tracht und schien in der Luft zu tanzen. (S. 32-33, *Altes Land*, Dörte Hansen)

Den Boden, Ludo Lippstadt had de verhanging, om in termen van de dunne bijna transparante bloemetjesjurk te blijven, aan zich voorbij laten passeren. *Den Boden*, dat was in vertaling de *Hilde*, dat was de graanzolder. *Den Boden* was de grond onder het dak. De taal had hem aanvankelijk sterker geraakt dan de vrijwillige – *durch Umstände* – verhanging van de grootmoeder.

'*Of gao'j niet met?*' Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele had gewacht tot de mijmeringen Ludo Lippstadt hadden verlaten. '*Ie heurt der ok bij*.'

6
Jacob Israël de Haan

> Als men kind is, *ontdekt* men zichzelf, men ontdekt langzaam de ruimte van het lichaam, men drukt, veronderstel ik, het bestaan der verschillende delen ervan uit door een reeks inspanningen.

'Smilde,' roept Anno Dornwald in de microfoon, 'is een veenkoloniaal dorp. Arbeiders uit Fryslân, uit de Stellingwerven, groeven kanalen, staken turf en ze dienden de Heere. We gaan naar de achtkantige Koepelkerk in Smilde. Bijzondere architectuur. *Maor*,' Anno Dornwald maakt met de microfoonhand een wegwerpgebaar, '*vandage giet het niet over karken. Wij hebt het over literatuur*. Jacob Israël de Haan.'

'Homo,' fluistert Mathilde Willighe in het oor van Ludo Lippstadt. De muze van velen had geen andere kandidaat voor haar affecthonger gevonden en was naast de geprezen schrijver neergezegen. De voorzitter en reisleider had een te druk programma om zich om de schrijfster te bekommeren, voorzover hij daar nog behoefte aan had.

'De Haan was een homo,' herhaalt ze. Op de onbestemde blik van Ludo Lippstadt zegt ze: 'Ik heb homo's onder mijn vrienden, ook onder mijn beste vrienden.'

'Ik niet,' zegt Ludo Lippstadt.

Wat een geteut, denkt hij. De geaardheid van een ander interesseert hem niet. Waarvoor zou ik dat moeten weten? Wat voegt die kennis aan me toe? Ik schrijf liever een boek. De gedachten van Ludo Lippstadt vinden hun eigen doodlopende wegen.

Ludo Lippstadt heeft ook geen negers en ook geen negerinnen onder zijn beste vrienden en vriendinnen. Al zal hij op een vraag gerust toegeven dat hij wel een negerin heeft bekend. Een gekleurde, een donkerblauwe. Althans in zijn herinnering was ze donkerblauwzwart, maar ze kon ook bruin zijn geweest. Kwestie van vergeten of van verdringen. Het vergeten gaat steeds gemakkelijker, net als anderen hun schuld vergeven. Verdringen lukt steeds minder. Het zal de leeftijd zijn, of de sluipende bevrijding van het morele erfgoed.

De luxe touringcar vertraagt bij Huis ter Heide. Rechtsaf leidt de weg naar Veenhuizen, route voor later op de dag. In het kanaal rust een vergeefse sluis. De luxe touringcar stopt. Wie wil kan door het beregende venster een foto maken. Twee raven op de sluisdeurreling. Voor Ludo Lippstadt zijn fototas op schoot heeft en de spiegelreflex kan pakken, vliegen Huginn en Muninn weg. Nee, deze beschermengelen laten zich niet digitaliseren.

Ludo Lippstadt kent de streek, het water en het veen. Ook op Erica, zijn geboortedorp, was een sluis; met meer verval dan hier in de Kolonievaart. Eenmaal was hij met een grindschipper op en neer naar de Maas gevaren. In het vooronder, enkel door plaatstaal van het water gescheiden. Niet het varen deed zo'n pijn, maar het opgesloten zijn.

Water gleed onzichtbaar en onhoorbaar onder zijn ontluikend jongenslijf. De maalstroom was begonnen.

'Jacob Israël de Haan is op Smilde geboren, op 31 december 1881. En wat bijzonder is; zijn oudere zus is op 1 januari van datzelfde jaar geboren. Het leek alsof Carry van Bruggen een tweelingzus was van Jacob Israël.' Anno Dornwald gebruikt geen spiekbrief. Hij heeft alles wat hij vertellen gaat uit zijn hoofd geleerd, sterker nog: Wat hij niet onthouden wil, laat hij achterwege, zo eenvoudig is het leven.

Al in 1882 verhuisde het gezin naar Gorredijk en in 1885 naar Zaandam. De schrijver/dichter woonde minder dan een jaar aan de Drentse Hoofdvaart. Op zijn veertiende ging Jacob de Haan naar de Rijkskweekschool in Haarlem om voor onderwijzer te studeren. Als jonge onderwijzer kreeg hij een betrekking in De Pijp.

'*Volk, ik lees joe een fragment veur* uit *Pijpelijntje*, het boek dat de nodige opschudding veroorzaakte in 1904. Nog voor de Eerste Wereldoorlog. Jacob Israël maakte in zijn roman geen geheim van zijn geaardheid.'

'Dat is hier wel anders.' Mathilde Willighe benadrukt haar woorden met haar hand op het dijbeen van Ludo Lippstadt. 'Jij niet hoor. Jij ben normaal.'

Nee, Ludo Lippstadt niet hoor. Ludo Lippstadt is normaal. Hij moest eens durven.

Op 1 februari 1916 promoveerde De Haan in de rechten met een proefschrift getiteld *Rechtskundige sig-*

nifica en hare toepassing op de begrippen "aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar". De Haan leverde met zijn proefschrift een bijdrage aan het domein van de significa, een tak in de taalwetenschap die zich bezighoudt met het ontstaan van betekenis in communicatieprocessen.

De luxe touringcar rijdt de waterstaatkerk van Bovensmilde links voorbij. Anno Dornwald draagt voor. Hij kan dat goed met ervaringen als spreekstalmeester en als verdienstelijk toneelspeler. Dronken ober in *Diner for one* is zijn specialiteit. *It takes two to tango* is minder aan hem besteed; de lichaamstaal die zich bezighoudt met het ontstaan van communicatieprocessen. Anno Dornwald doet graag alles in z'n eentje, kenmerk van een goede schrijver.

'Pijpelijntjes, betekent in Mokum iets heel anders dan in Drenthe,' grapt Anno Dornwald. 'De Pijp is een wijk van Amsterdam. De titel van het boek komt van De Pijp, niet van piepen.'

> 'Kom maar dicht bij me loopen, dat is veel prettiger hè,... wil ik vannacht bij je slapen?'
> 'Nee, liever niet... dan kan ik heelemaal niet slapen'....
> 'Zeg Joop, nou moet je d'ris 'n mop hooren. Vanmorgen op de polikliniek, 'n vrouw met t.b.c., zeg en die wou zich niet uitkleeden, omdat ik d'r bij was, ik moest eerst weg... en prof. Pel razend... ze dacht, dat ik een neger was'....

‘Godschristes’....
Heel dicht liep ik naast Sam en voelde al de loopbewegingen van zijn lijf. Een warme intimiteit, die me heelemaal beter maakte, en we waren twee dingen apart in de koude kilvallenden regen, waarvan we heelemaal geen last meer kregen.
We kwamen thuis lichtlustig en prettig.
Sam stak de groote lamp aan, ik deed m’n stijfharde regenrommelgoed uit en lui-lekker lei ik in ‘n stoel.
‘Ga nou naar bed... Joop, ik moet nou naar Siep gaan, anders is die naar de Pan.’
‘Nou nog?’
‘Ja, die is altijd an z’n werk tot ‘n uur of tien, dat wist je immers ook wel.’
‘Ja... ik zeg het zoo maar.’
‘Malle jongen... ga nou naar bed.’
‘Blijf je dan nog wat bij me zitten?’
‘Ja, ga nou, je bent anders morgen veel te moe.’
In ‘t warmgeworden bed lei ik achterover, de lamp was afgedraaid en een donkere schaduwlichtschijn donsde op de dingen, die onduidelijk contourden. Op de stoel lag m’n witte omslagdoek... ik keek er naar en werd bang.
‘Sam verleg die doek d’ris even... zoo... ja, zoo is ‘t goed... Sam, zeg, ben ik heusch anders dan anderen?’
‘Ja, ‘n beetje wel... maar praat daar nou niet over.’
‘Jawel... laten we daar nou wel over praten... hou je veel van me?’

‘Dat zeg ik niet, dat weet je wel.’
‘Net als ik van jou?’....
‘Begint ‘t vaste vragenlijstje weer... nou maar ik zeg ‘t niet... altijd ‘t zelfde.’
‘Toe zeg ‘t dan nog een keer... net als ik van jou?’
‘Nee... dat weet je wel. Nou zeg ik ‘t nog een keer... maar dat is voor ‘t laatst. Jij houdt positief van mij, en soms vind je ‘t prettig, dat ik bij je slaap, maar ik hou veel van jou... maar anders... ik vind ‘t goed, wat jij wilt, maar ik zal ‘t je nooit vragen, dat weet je wel’...
‘Ja’....
‘En, zie je, jij houdt ook wel eens van andere jongens, en ik zou dat nooit van een ander willen’...
‘Nee... alleen van mij’....
‘Ja... ik ga nog wel eris trouwen, echt gewoon trouwen met ‘n boterbriefie’...
‘Toe nou’... dan is ‘t zeker tusschen ons uit?’
‘Goddorie wor-je ernstig? Nee, maar dan ga ik’....
‘t Gele lampenschijnsel bluschte en ‘t vochtig-natte donker golfde over me heen....
‘Sam’....
‘Ja’....
‘Dag’....
‘Dag... blijf niet wakker liggen hoor, als ik met Siep mee ga, wordt ‘t laat, dat weet je wel’....
De deur dicht. En in ‘t strakke regengeluid braken zijn voetstappen... tot hij weg was en ‘t donzige donker er alleen was... geluidloos.
(pag 19-21)

STERRENHEMEL
De Maan strooit de stralende sterren
Langs den eeuwigen hemel heen.
Wie waken er nog heinde en verre?
Mijn hart en mijn lied alleen.
Jacob Israël de Haan

De luxe touringcar stond al vijf minuten stil. De reizigers schoven heen en weer op hun Tweede-Kamerstoelen. Tijd om de bus te verlaten en een rondje om de kerk te wandelen, al dan niet gearmd, al dan niet met een rollator als steun en toeverlaat.

Mathilde Willighe doet een stap naar achter in het gangpad. Ludo Lippstadt schudt zijn hoofd.

'Ga maar,' zegt hij. 'Ik volg je wel.'

Ludo Lippstadt heeft een trage gang en die trage gang buit hij graag uit tijdens deze literaire tocht.

Als Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele Ludo Lippstadt bij de onderste trede de hand reikt, ziet de schrijver hoe Mathilde Willighe haar warme lichaam prijsgeeft aan Bassie van Bergen, kringlid van de Peizer Kring. Overgave lijkt voor haar geen grote overwinning.

Over de schouder van zijn muze knikt Bas van Bergen naar Ludo Lippstadt, alsof hij verlegen is met de hartelijkheid van Mathilde Willighe. De beweging van zijn lippen en van zijn kin kan zoveel betekenen als: Jij ook hier, maar het kan ook betekenen: Jij hier!

Ludo Lippstadt weet genoeg. Hij hoeft zich niet met het duo bezig te houden. Hij verlegt zijn blik naar de dakrand van de achthoekige kerk. Twee raven zitten vleugel aan vleugel. Huginn spert zijn snavel. Muninn lijkt te gapen. Nee, Ludo Lippstadt is nooit alleen. *Come on!*

De rollator blijft in het bagageruim. Een oude man loopt tussen twee vrouwen strak gearmd naar de het parkje achter de koepelkerk. Verderop staat het monument voor Jacob

Israël de Haan. Crowd funding en vrijwilligers herdenken de homo uit de Smilde met een gegraveerd gedicht in een witte steen op een hunebedsteen. Het jongetje was nog geen jaar oud toen hij de Olde Laandschap achter zich liet, om er nooit terug te keren. Opdat wij niet vergeten.

Jacob Israël de Haan verzorgde de kinderrubriek in *Het Zondagsblad*, onderdeel van *Het Volk*, partijkrant van de SDAP in het begin van de 20e eeuw. Jacob de Haan – Israël voegde hij later toe – schreef *Pijpelijntjes* en werd door hoofdredacteur L.P. Tak op staande voet ontslagen. Vanwege, ja, vanwege uranisme, de tegennatuurlijke liefde. Wellicht herkende de vrijgezelle hoofdredacteur bij zichzelf de gevoelens door Jacob de Haan beschreven. Wie boos en kwaadaardig op een ander reageert herkent vaker dan eens de eigen karaktertrekken in het onderwerp van venijn. Haantjesgedrag kan de hoofdredacteur parten hebben gespeeld, al stond dat natuurlijk niet in de ontslagbrief.

Op 9 juni 1904 ontving Jacob de Haan de volgende persoonlijke brief.

Mijnheer De Haan,

Gister heb ik het door u uitgegeven boek *Pijpelijntjes* gelezen. Het zal u duidelijk zijn, dat na het verschijnen van dit boek, dat voor mij en zeker vele anderen een zeer ongewenste verrassing was, uw medewerking aan *het Zondagsblad* van *Het Volk* moet eindigen. Wij wachten dus geen kopij meer van u.

Met beleefde groet
P.L. TAK

Jacob de Haan bijt van zich af.

Zó, zonder iets van dank of waardering, op een toon, die u als persoon vrij-staat, maar die als hoofdredacteur van *Het Volk* de uwe tegen een partijgenoot niemaals mocht zijn. Ge liet voor een deel der Amsterdammers *het Zondagsblad* een dag later verschijnen, om mijn reeds gezette kopij te kunnen knoeien. Toen ge dit deedt, hoofdredacteur van ons partij-orgaan, had ik veertien maanden aaneen met zorg en moeielijke opoffering van tijd en gelden, uw *Zondagsblad* gebaat. En dan te weten, dat ge zo zijt opgetreden uit kiezertjesangst en klerikalenvrees.
Kunt gij dan uw zelf niet bepalen naar eigen zedelijk inzicht? Wordt ge dan bepaald door de tegenstreving onzer anderswillenden?

‘*Dommiet kom ik naost joe zitten*.’ Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele haakt haar rechterarm onder de linkerarm van Ludo Lippstadt. Ze wacht tot ze weer in de bus kan opstijgen.

‘*Die*,’ zegt ze, ‘*die hef heur schaakvrund vunden. Bassie met de hoge stemme. Ze wint altied. Hij stiet altied mat*.’ Ze trekt haar wangen hoog omhoog. De ogen van Maria Magdalene von Bauhaus tot Wispendaele zijn zwaar en zwart gemarkeerd. Om beter in het duustere veen te kunnen zien, had ze gezegd.

‘Goed,’ zegt Ludo Lippstadt. Het maakt hem niet uit wie naast hem in de bus wil zitten.

‘*Ik ken een bult homo’s en lesbossen in Mokum*,’ zegt zijn gearmde. ‘*Ik kom der vake. Rooie wien. We drinkt rooie wien. Hiel mooie stad. Flessen rooie wien uutschenken over de titten. Feesten kunt ze. Mooi man*.’ Maria Magdalene von Bauhaus tot Wispendaele trekt haar blouse naar voren. ‘*Niet zo preuts en bekrompen*.

‘Als hier?’ vraagt Ludo Lippstadt.

‘*Dat heur ie mij niet zeggen,*’ zegt de gearmde. ‘*Wij hebt hier ok neven en nichten. Gewone en valse*.’

Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen

Twee mannen en een dame op hoge leeftijd willen gebruik maken van het toilet in het voorportaal achter de kerk. Twee koffie na de lezing over Bartje, amechtig schudden in de bus en een fotomoment bij de sluis was teveel van het goede. Zien plassen doet plassen. Maria Magdalene von

Bauhaus tot Wispendaele gaat ook naar het huusie. '*Pissen in de karke, hef ok wel wat*,' zegt ze. '*Gien gemieg*.' Ze draait zich nog een keer om. '*Een goeie Drent pist nooit allent*.'

> Sterrenhemel
> De maan strooit de stralende sterren
> Langs den eeuwigen hemel heen
> Wie waken er nog heinde en verre?
> Mijn hart en mijn lied alleen

Als Ludo buiten bij de bus wacht tot de lichamelijke ongemakken van de reizigers zijn verholpen komt Bas van Bergen naar hem toe.

'Jij ook hier?' zegt het lid van de *Peizer Kring* en eveneens belijdend lid van de Schrieverskring. 'Ik had je hier niet verwacht.' Zonder op een antwoord te wachten – hij hoefde geen antwoord, ook al leek hij een vraag te stellen – vervolgt Bas van Bergen: 'Ik ben op de fiets.' Bas van Bergen wees naar het fietsenrek naast de kerk. 'Ik woon sinds een jaar achter het Fochteloërveen. Op de fiets is het korter van mijn huis naar de Smilde dan naar Assen. Nijkeuters verhaal van Bartje kende ik al.'

Ludo Lippstadt knikt. Hij had twee jaar eerder een kort verhaal geschreven met de titel *Fochteloo* over een overspelige gevangenbewaarder. Bas van Bergen had model gestaan voor de bewaarder. Ludo Lippstadt wist niet meer wie hij als minnares had opgevoerd; een medebewaakster of een TBS'er. Deed er niet meer toe. Niemand had Ludo

Lippstadt aangesproken op parallellen tussen kringlid en karakters in *Fochteloo*. Niemand had het verhaal gelezen.

Tony fietste in loondienst elke ochtend van oost naar west naar de gevangenis om te doen waar hij goed in was: oppassen, op anderen. Na de pensionering fietst hij elektrisch van west naar oost naar dezelfde gevangenis. Zandpad over heide. Sparren, gagel, pijpestro. Wijde luchten, natuurlijke kleuren. Blauw, geel, bruin, rood. Zwartgeblakerde heide, roet, as. In de krant staan de details. Twee dagen werd een jonge vos gemarteld in een huidtransplantatiekliniek voor dieren. Geen genadeschot, geen klap achter de oren. Wreed is de mens. Dood is genade.

Tony mist het ritme, mist zijn collega's, mist de veroordeelden. Onbetaald doet hij hetzelfde werk. Nou ja, niet helemaal hetzelfde. Halve dagen assisteert hij bij de recreatie en het luchten, maar van hogerhand mag zijn liefdewerk niet voor opgeslotenen. Tony gaat voor de collega's, voor de bewaarders en bewakers.
Tony laat Trea thuis achter; voor geouwehoer van mannen onder elkaar, en voor dubbelzinnige plagerijen met vrouwen met sleutelbossen op de heupen en met hout voor de deur. "Niet de godvergeten dag bij jou op schoot." Of, in betere tijden: "Ik ga weg om vanavond bij je thuis te

komen." Twintig jaar geleden, 19 misschien. Of 21, of langer.
De seks was nog goed.

'Na afloop brengt ze me terug van Assen naar de Smilde.' Bassie knikte naar zijn bloem in de zomerjurk. Als het zou gaan regenen, zou de jurk er verlept uitzien.

Ludo Lippstadt had niets gevraagd. Hij hoefde alles niet te weten.

'Ik kom gauw eens bij je langs,' mompelt Bas van Bergen voor hij zijn rol als aanhangsel weer op zich neemt. Een *light verse* of een ollekebolleke zou hij op z'n minst aan deze *Tour de Littérature* overhouden. Of een haiku.

'Voor we in Veenhuizen aankomen, nog een fragment van *Pijpelijntje*,' zegt Anno Dornwald. '*Mooie stijl, goeie inhold. Zo zou ik het graag zien in de romans en verhalen van schrijvers in Drenthe. Er zijn schrijvers die dat kunnen.*' Anno Dornwald keek naar boven, naar de handgreep van de nooduitgang. Anno Dornwald bewoog zijn platte rechterhand over zijn lengtegestreept hemd. Het luik zat dicht. Hij zou dat kunnen. Bij de achterste ramen van de luxe touringcar hing aan een zegeldraad een hamer om in noodgevallen het glas in te slaan. Bij een duik in de Drentse Hoofdvaart bijvoorbeeld, of in de tot sloot herstelde Kolonievaart.

'Ik lees nog een fragment van De Haan, waar ik natuurlijk ook een bladzijden van onze eigen dichter Gerard Nijenhuis had kunnen lezen. Wij hebben in Drenthe ook

andersgeaarde mensen met literaire kwaliteiten. Maar,' vervolgde Anno Dornwald, 'de route gaat vandaag niet over Gieten en Bronneger. Het werk van de burgemeesterszoon zult u zelf moeten aanschaffen als u dat wilt lezen.' Na een korte ademhaling vervolgde hij: 'Dat kan bij het Drentse Boek, al houd ik er niet van om tijdens deze busreis telkens voor eigen parochie te preken.' En om niet langer tegen te houden wat onweerstaanbaar in hem een uitweg zocht: '*Ok mien boeken bint daor te koop*. Bij *Het Drentse Boek*.' Een zucht van verlichting, voor sommige toehoorders een zucht van verduistering, rolde door het gangpad. De bus sloeg bij Huis ter Heide linksaf. De sluis hield alle water tegen.

'Jacob Israël de Haan.'

> 'Sam, kom bij me slapen.'
> 'Weer wat nieuws, en net wou je niet, toen ik 't vroeg... wat ben je weer mal vandaag.'
> 'Nee net niet... toe doe 't nou - ik lig al... zeg, ik doe al m'n goed uit,... kom je nou?'
> 'Ja dadelijk, malle jongensvent'....
> 'Hindert niet, je hebt zelf gezegd, dat ik doen mag wat ik wil.'
> 'Ja, zeker, dat heb ik ook, maar ik wil toch liever niet nou.'
> 'Toe nou'....

In zijn armen lag ik - licht-bevend, heel dicht tegen hem aan en een rose tinteling liep onder m'n warme huid door....
'Sam, we doen toch eigenlijk niets ergs... ik hou alleen maar van je.'
'Ja zeker, het is niets hoor... je bent een beste boy'....
'Sam, ben-je heusch zoo leelijk als de lui zeggen?'
'O, jé, nog veel leelijker.'....
'En ik hou zoo van je, ik hou vreeselijk van je.'
Dan ineenend, niet-wetend waarom begon ik te huilen, ruw-snikkend-schokkend tegen hem aan....
'Wat is er nou?'
'Niks, ik weet 't niet... ik ben zoo moe... zoo vreeselijk slap'....
Over hem heen was ik weer 't bed uit.
'Wat ga je doen?'
'Ik doe m'n goed weer aan, ik ben zoo koud.'
'Joop, wat moet d'r toch van jou worden. Je bent zoo'n knappe baas, en dat eene bederft alles. Nu ben je morgen weer heelemaal overstuur.'
'Misschien niet... laten we maar gaan slapen.'
Bedroefd, met een diep-innig smartgevoel om mij, sliepen we in. Een haan kraaide en kraaide voortdurend schel, rood door de zwarte regenruisching heen.
(p. 22-23 Pijpelijntjes, J.I. de Haan)

'*Rood door de zwarte regenruisching heen*,' herhaalde de gids. 'Hoe mooi van toepassing nu we de gevangenis in Veenhuizen naderen in milde regen.'

> Op maandag 30 juni 1924 werd De Haan met drie pistoolschoten om het leven gebracht op de trappen van het Sja'arei Tsedek-ziekenhuis in de Jaffastraat in Jeruzalem, toen hij terugkwam van het avondgebed in de synagoge.

Ludo Lippstadt leunt met zijn hoofd tegen het zachttrillende raam. Fiene regen noemde zijn vader die druilregen. *Geriffermeerde regen giet overal deurhen*. Indringend, onvermijdbaar.

7
Licht naar Kracht

> Wat kan een mens? Ik bestrijd alles – behalve het lijden van mijn lichaam, voorbij een zeker punt. Toch is dat het punt waarop ik zou moeten beginnen. Want pijn hebben is opperste aandacht geven aan iets, en aandacht is een beetje mijn specialiteit.

'*We gaot eerst hen het vierde gesticht*.' Maria Magdalene von Bauhaus tot Wispendaele weet de weg in Veenhuizen. Een maand vond ze er gastvrij onderdak bij Maallust, Kaaslust en andere lusten. Cultuur en Oude Ambachten in een nieuwe jas.

Aan een achterafweg die verdergaat als zandpad naar wandelbossen ligt de begraafplaats van de kolonie Veenhuizen. De laatste rustplaats is een groot rechthoek – een kilometer buiten het dorp – opgedeeld in vier parten. Achterop de begraafplaats het Vierde gesticht. Anonieme graven van Veenhuizers met bemoste betonnen kruisen, als was het een oorlogskerkhof; *Commonwealth war cemetery*. Iedereen was even welvarend in de Maatschappij van Weldadigheid. De minst welvarenden vonden een plek aan de rand van de begraafplaats, ingedeeld in aparte vakken naar katholiek en protestants.

Landlopers, weduwen, wezen en andere marginalen uit

het Amsterdam van de negentiende eeuw waren naar de Drentse heidevelden, de schrale bouwgronden en miezerige bossen gedeporteerd om een nieuw bestaan op te bouwen. Mensen die nog nooit een schop hadden vastgehouden, geen weet hadden van de ruige en beschaafde natuur werden vergast op dwangarbeid, tot ze er dood bij neervielen en een rustplaats vonden op het inmiddels toeristische vierde gesticht. Busladingen met kijkers komen tot rust op de stilteplek. Vooraan op de begraafplaats de latere bewoners van Veenhuizen, achteraan onder de verweerde kruisen de paupers.

Het was niet de bedoeling af te stijgen. Maar de reizigers lieten zich niet tegenhouden. Naar buiten. Fotoshoot van de graven om zichzelf met de dood op de achtergrond door kleinkinderen op Facebook te laten zetten. Wie weg gaat weet pas thuis waar hij is geweest.

Ludo Lippstadt had al foto's. Hij was bekend met Bitter en Zoet, met Misdaad en Straf, met Geloof en Hoop, met Honger en Dorst, met Feiten en Meningen, met Ziel en Zinnen, met Tijd en Eeuwigheid, met Oorlog en Vrede. Als enige blijft hij achter in de luxe touringcar. Door het druppelbedekte veiligheidsglas maakt de schrijver foto's van schimmen in de druilregen. Op het houten hek zitten twee raven.

Ludo Lippstadt hoort de vogels krassen. Muninn en Huginn klapperen met hun vleugels. Ludo Lippstadt kijkt naar de fototas op zijn bovenbenen. Hij wil de vogels niet zien en niet spreken.

Twee snavels tikken tegen het veiligheidsglas.

‘Jullie krijgen me niet,’ fluistert de schrijver. ‘Laat me mijn gang gaan.’

Huginn tikt driemaal. De raamrichel is net breed genoeg voor kort houvast. Muninn strijkt haar zwarte kop langs het veiligheidsglas. Haar oog indringend, maar liefdevol op zoek naar de blik van Ludo Lippstadt. We gaan niet weg, ook al geef je niet thuis. Nooit gaan we weg.

Het volk loopt en rijdt in karavaan over de allee naar het achterste deel van de begraafplaats met de anonieme kruisen. De kolonisten, de tot slaaf gemaakten, zijn aan de aarde teruggegeven. Misschien rammelen hier en daar beenderen. *In paupertas paradisum*.

Ludo Lippstadt trekt de rits van zijn vest dicht. Hij staat op. De chauffeur ligt achterover en heeft de pet over zijn ogen. Niemand staat bij de deur. De schrijver stapt langzaam naar voren. Het hek van de begraafplaats staat open voor de levenden. Aan weerszijden zitten de raven op de deuren van het witte houten hek. Muninn rechts en Huginn links; als beschermengelen. Synchroon krassen ze zachtjes, bemoedigend, instemmend. Welkom op de begraafplaats. Welkom op de divan van jouw Gesticht. We zijn er voor jou.

Als Ludo Lippstadt het hek is gepasseerd vliegen de raven naar de graven aan de linkerkant. De welvarende doden onder scheve zerken, beschermd door hekwerken en zware sierlijke kettingen. *In bonum paradisum*. Graftrommels roffelen zachtjes.

‘Deze kant op,’ krast Huginn.

‘Volg ons,’ zegt Muninn.

Ludo Lippstadt neemt het pad aan de buitenkant van de begraafplaats. De eiken druppen na van de regen. In een bos regent het altijd tweemaal. Het echte leven. Beuken vol in het blad.

Aan de verre kant trekt de karavaan vanaf het Vierde Gesticht naar het zijpad langs de akkers. Intijd Ludo Lippstadt naar achteren wandelt, keren de literaire toeristen terug naar de bus. Synchrone beweging als uiteinden van een kompasnaald op zoek naar de juiste richting. Op het hoekpunt van de begraafplaats een zerk voor drie mannen. Tegelijkertijd door de bliksem getroffen.

Als Ludo Lippstadt aan het eind van de allee, met aan weerszijden conische cypressen, naar voren kijkt, ziet hij de laatste lezer het witte hek sluiten. Niemand kijkt om.

De raven wijzen de weg. ‘Kom verder, kom verder.’

Onder de treurbeuk staat een houten bank. Ludo Lippstadt veegt met zijn vlakke hand over het natte hout en zet zijn fototas naast zich neer. De raven knikken hem bemoedigend toe vanaf de armen van een kruis. Niemand weet wie hier onder dit kruis voor eeuwig rust.

Als Ludo zijn mond opent om wat te zeggen buigt Muninn het hoofd licht naar achteren. Haar snavel opent zonder geluid. Lichtgeel, bruin, een donkere tong. Ludo zwijgt.

Wacht, wacht, niet zo’n haast, hoort Ludo. De raaf sluit de snavel.

Ludo hoort het zachte brommen van de luxe touringcar. De bus keert en rijdt langzaam terug over de smalle weg

richting gevangenis. Voorbij de boerderij, even verderop linksaf, daarna rechtdoor tot de eerste weg rechts. De bus rijdt als een opkamer door de middag.

‘Je hebt ons goed begrepen,’ zegt Muninn zonder een moederlijke toon aan te slaan.

‘Hoogste tijd om als mannen onder elkaar de balans op te maken,’ zegt Huginn zonder de macho uit te hangen.

‘Je hebt een bloedhekel aan een belerende toon,’ zegt Muninn.

‘‘Je laat je niet gemakkelijk van een eenmaal gekozen route afbrengen,’ zegt Muninn.

‘Ook niet als je op die route veel energie verspilt,’ zegt Huginn.

Van de treurbeuk vallen dikke druppen op het zand. De regen heeft alle sporen uitgewist. Looproutes en reeënsporen zijn verdwenen in onzichtbaarheid, al weet de ondergrond nauwkeurig aan te geven wat de gebaande paden zijn in dit Vierde Gesticht. De doden onder het maaiveld bewaren hun verhalen; onuitwisbaar, al zijn er archeologen en historici voor nodig om hun geheimen aan de aarde te ontfutselen. En schrijvers.

‘Fijn dat je afscheid hebt genomen van de *Tour de Littérature*,’ zegt Muninn. ‘Je had er niets te zoeken.’

‘Niemand had je in de touringcar verwacht,’ zegt Huginn.

‘Niemand zat op je te wachten,’ zegt Huginn. ‘Je was er niets verloren.’

‘Niemand wacht op je,’ zegt Muninn. ‘Je weet dat wel, af en toe vergis je je nog.’

‘Kennen we,’ zegt Huginn, ‘niets menselijks is ons vreemd. Vergissen, bedriegen, beminnen, haten, liefhebben.’

Plannen, vooruitzien, stelen, nadenken, reflecteren en conclusies trekken, denkt Ludo Lippstadt. Raven zijn slimme vogels. Misschien zijn het slimme vogels door hun frequente bezoeken aan begraafplaatsen. Ze nemen ervaringen en levenswijsheden van doden tot zich.

‘Je laat je gemakkelijk triggeren op je kwetsbaarheden,’ zegt Muninn. ‘Je passie voor je talen, je hartstocht voor je afkomst is je zwakke punt.’

‘Liefde is je valkuil,’ zegt Huginn. ‘Liefde.’

‘Dat valt je te prijzen,’ zegt Muninn.

Ludo Lippstadt weet dat liefde en verontwaardiging tweelingen zijn, net als hartstocht en afwijzing, net als passie en aanval. Wraak, wraak proeft mierzoet.

Prijzen, hij kreeg prijzen voor zijn strijd. Misprijzen.

‘Je bent een witte raaf,’ zegt Muninn. ‘Je bent een blanke; een witmens in jouw termen. Je had een neger willen zijn. Onzichtbaar in het duister,’ zegt Muninn.

‘Op je tanden na,’zegt Huginn.

‘Als je lacht,’ zegt Muninn.

‘Een zwartmens,’ zegt Huginn.

‘Je bent een Duitser,’ zegt Muninn.

‘Je had een ander willen zijn,’ zegt Huginn.

‘Je had een vrouw willen zijn; een negerin,’ zegt Muninn.

‘Om jezelf de hele dag aan je zwarte tieten te kunnen voelen,’ zegt Huginn.

‘We plagen je,’ zeggen de raven in koor. ‘We plagen je op je kwetsbaarheid. Op je krachten. Op je talenten.’

‘Je bent,’ zegt Huginn, ‘dat is genoeg.’

‘Je hoeft niets te zijn. Je bent,’ zegt Muninn. De raven zijn bekend met therapeutentaal.

‘Genoeg abstracties,’ zegt Muninn. ‘Leven is geen religie, leven is geen geloof. Leven is concreet.’

‘Je kunt er een touwtje om binden,’ zegt Huginn. ‘Net als Derk met de helm. Net als Ida Eckhart.’

‘Leven bestaat uit daden,’ zegt Muninn.

‘Of uit achterwege blijven van daden,’ zegt Huginn. ‘Soms is het goed, soms is het beter niet te handelen. Beter ten halve gekeerd.’

‘Je bent een doener,’ zegt Muninn.

‘Scheppen is je doel,’ zegt Huginn. ‘*Digging* als Seamus Heaney met zijn pen. Spitten. Je pen is je wapen. Je mes.’

‘Creativiteit is je god,’ zegt Muninn. ‘Diep in je gedachten.’

Ludo Lippstadt knikt. Hij gaat rechtop zitten, hoofd lichtjes achterover. De treurbeuk. Er is meer tussen hemel en aarde dan hij kan omvatten.

> Berekeningen, schattingen, ramingen, veronderstellingen, hypotheses spreken van 90% ons onbekende feiten in het universum. De mens ziet en voelt en proeft slechts 10% van wat er te zien, te voelen en te proeven is. Veel minder. Creativiteit knabbelt aan de grenzen van het onbekende.

Doelbewust – wat is er te ontdekken? Ongericht – het ongezochte kan overal zijn.

‘Wat wil je op je *Tour de Littérature* ontdekken?’ vraagt Huginn.

‘Wie wil je vermoorden met je pen?’

‘Heb jij dat nodig?’

‘Maak een boek van je bevindingen. Zet je wrok en je verbazing in de kast. Berg in het archief wat er is, wat je niet meer hoeft aan te raken,’ zegt Muninn.

‘Gooi niets weg,’ zegt Huginn. ‘Wat je weggooit komt terug. Wat je bewaart verdwijnt. Bewaar je woorden. Gebruik je taal met mate en voorzichtig; vooral voorzichtig.’

‘Je alter ego – Ludo Lippstadt – was in je hoofd al in de Kop van Drenthe voor we je op deze begraafplaats van je schrijfwerk afhielden,’ zegt Muninn. ‘Laat hem de dodenzang van de dichters zingen. Hoor hem aan in zijn zwanenzang.’

‘Laat rusten wat dood is,’ zegt Huginn. ‘Als je dat kunt.’

8
Smilde revisited

> 'Men is alleen maar *knap* en buitengewoon voor de anderen! *Zij* worden verslonden door de anderen!'

Wat zijn opmerking of zijn vraag was, weet ik niet meer. De auto stond aan de overkant van de straat fout geparkeerd in de berm tussen doorgaande weg en Drentse Hoofdvaart. Controle en bekeuringen zouden achterwege blijven, was onze verwachting. In konvooi voeren pleziervaartuigen voorbij met namen als *Ons Nederland, Nooitgedagt* en *Volharding*. Scheepshonden lagen naast het roer in een mand, patrouilleerden zenuwachtig langs de boorden of hadden als bordeelbijtertjes een warme boezem gevonden. Mannen en vrouwen op leeftijd in uitgaanskleding stonden als Vliegende Hollander aan het roer. Koffie in een mok en een snee old wief in de hand, geen mondaine wijnen met afdronk. Bont palet van de streek, terughoudend met het vlees. Petten tegen de middagzon, ingesmeerd met factor 7, besproeid met Eau de Cologne of Chanel No. 5 (zeldzaam).

Ik kwam op de hof rond de Koepelkerk aan de praat met een man van mijn postuur, van mijn leeftijd, van mijn, ja wat van mij? Van mijn soort. We raakten met elkaar aan de praat tegen een achtergrond met marktkramen, accor-

deonmuziek – *Schöne Blumen aus Hawaii* – en kinderschilders (kinderen konden hun gezicht laten beschilderen, dit keer niet als poezen en konijntjes, maar als filmhelden en muzikanten uit het festivalcircuit). Een jongen van een jaar of twaalf keek strak de wereld in met zijn Chineesgeel geplamuurd gezicht en zwartgeschilderde bril. De mascara had zijn leven, voor die dag, ingrijpend veranderd. Hij was een andere, een ongenaakbare man, die dag, achter de koepelkerk.

Oneindige rijen met afgestoten servies, vazen, potten, kannen, flessen, kandelaars, schilderijen van eigen hand, tuingereedschap omringd door de geur van spekpannekoeken en plastic bakjes bruine bonen; vanneis met uitgebakken spek. Deelnemers aan de fietsvierdaagse konden hun kaart laten stempelen in de aanpalende hal van de Koepelkerk. Mooi gedaan; over nagedacht. Schiere architectuur. Nieuwe en schone toiletten in het bijgebouw. Netties.

Licht boven het maaiveld domineert de Koepelkerk van de protestantse gemeente. Eiken zorgen voor verspringende schaduwvlekken op gras en gasten.

'Ik ben op zoek naar het monument voor Jacob de Haan,' zeg ik. 'Jacob Israël de Haan.' Ik had geen hulp nodig. Ik vroeg het uit beleefdheid. Het liefst doe ik zelf alle ontdekkingen tussen zwart naaigaren en buskruit. Intellect en creativiteit van anderen – of het ontbreken ervan – belemmeren vaker dan eens mijn weg.

Mijn lichtbruine man heeft de naam van de Smildiger schrijver nog nooit gehoord. Hij weet dat achter de kerk een parkje de ruimte tot de straat overbrugt. Van monu-

menten weet hij niets. We gaan samen op zoek. Hij slaat de tijd dood. Hij wijst naar de marktkramen. “Mijn vrouw koopt wat ze nodig heeft.”

Mijn vrouw koopt wat ze graag wil. Nodig hebben we elkaar en dat ook niet altijd. Mijn vrouw was me vooruit geijld, haar nieuwsgierigheid en passie achterna. Uit zicht. We treffen haar onderweg naar het parkje achter een zelfgebakken vrouwen-van-nu-taartje en koffie van het bekende merk. De baten zijn voor het restauratiefonds. Ze neugt ons niet om aan te schuiven. We vervolgen onze weg naar Israël. We zijn geen vreemdelingen in Jeruzalem aan de Drentse Hoofdvaart.

‘Ik heb een andere kleur,’ zegt de man, ‘mijn ouders kwamen uit Indië. Mijn vader werkte bij de luchtmacht. Hij heeft niet geschoten. Ik ben in Den Haag geboren. Wel gemakkelijk, zonder belast verleden. Mijn vrouw kan me gemakkelijk vinden; lichtbruin tussen al de blanken, als jij.’ Mijn bruine vriend pakt me bij mijn onderarm. Ik schrik niet. Ik ben verbaasd dat ik niet schrik. Deze man wil niets van me. Ik houd van mensen die niets van me willen. Ik heb niets te bieden; dat stemt me tot tevredenheid.

We wandelen naar het gemaaide gras achter de kerk. Nog geen tien meter van de bruine bonen met spek op het kerkterrein kijkt mijn maat om. ‘Als mijn vrouw me maar kan vinden. Ze kan niet zonder mij.’

Hij kan niet zonder zijn vrouw, zoveel is me duidelijk. Je zegt van een ander wat jezelf bent. Ik luister gespitst naar

mijn woorden als ik over anderen spreek. Vaker dan eens maak ik mijn zinnen niet af. Ik wil niet te vaak horen wat ik van mezelf weet. Ik houd mezelf goed in de gate; met wisselend succes.

Honderd meter van de Koepelkerk staat het monument voor Jacob Israël de Haan; een bleke travertijnachtige steen, met *Sterrenhemel* gegraveerd, verticaal in een hunebedsteen gemetseld. De plaat met kwatrijn heeft een kuif van boorgaten.

> Sterrenhemel
> De maan strooit de stralende sterren
> Langs den eeuwigen hemel heen
> Wie waken er nog heinde en verre?
> Mijn hart en mijn lied alleen

'Mooi gedicht,' zegt de man. 'Het kleine in het grote. Het heelal. Het universum en wij.'

Zonder een vraag zegt hij: 'Mijn vader zou trots op me zijn. Ik heb me in het leven gered zonder hem lastig te vallen. Den Haag. Ik ben bij hem en moeder vandaan gegleden, weg uit mijn milieu. Hier. Hier ben ik meer dan veertig jaar thuis.' Zonder pauze zegt hij: 'Mijn vader is bijna honderd. Mijn moeder is een jaar geleden gestorven.' Hij knikt naar "Sterrenhemel". ''*Ik hoor hoe mama 's nachts naast me ligt te snurken*,' zei mijn vader. Je bent het zelf, zei ik. Hij zei: '*Vertel me geen onzin. Ik weet hoe mama snurkt in haar slaap*.''

We wandelen terug naar de kerk.

‘Nee,’ zegt hij. ‘Ik geloof niet in een god. Ik geloof in iets. Dat is genoeg. Ik speel gitaar. Sinds ik niet meer in loondienst werk speel ik gitaar. Ik lees. Ik ga met mijn vrouw op stap. Daar is ze.’

‘Meneer zegt dat het knap is dat we meer dan veertig jaar zijn getrouwd.’

Zijn vrouw knikt. Ze heeft niets gekocht. ‘We gaan naar huis,’ zegt ze. ‘Ik heb alles al gezien.’ Ze heeft de wereld gezien. Zou oud was mijn vader. Zo oud ben ik.

Ik maakte foto’s van kerk en monument. De camera zag alles. Niets heb ik gezien. Blind ben ik als ik luister. Blind en horende doof ben ik, als mijn hoofd mij de weg wijst, mij alle zijwegen laat zien. Hier.

Op een plastic tuinstoel schuift een man naast me aan het tuintafeltje.

‘*Moi*,’ zegt hij. ‘*Schier weer*.’

Ik knik. Het weer is schier achter de kerk. In Drenthe is het altijd schier als iemand om een praatje verlegen zit.

‘*Heb ie al brune bonen had?*’ vraag ik. Ik weet wat ik kan zeggen in Jeruzalem. Ik weet niet steeds te zwijgen.

‘*Twee maol. Ik kom vandage allent naor de kerke veur de brune bonen*.’

‘*Met spek?*’

‘*Met spek*.’

Ik vraag wat ik niet wil vragen.

‘*Bid ie ok veur brune bonen?*’

De man in blokjeshemd met korte mouwen, gladgeschoren, grijs dun haar achterovergekamd, meeëters in de nekrollen, een vol gezicht van een boerenarbeider met veel zon op zijn huid zet zijn elleboog op het tafeltje en leunt naar me over. De samenzwering maakt een begin. Ik ken de wratjes, poliepjes, bruine oneffenheden van een gezicht door buitenleven getekend. Ik zie wilde haren uit zijn oren krullen, uit zijn neus.

'*Bartje*,' zegt hij, alsof hij een geheim verklapt aan een soortgenoot, '*Bartje leeft nog aal. Met de tied is niks veraanderd. Kapitalisten, dieven, rovers. Nog aal. De kapitalisten steelt nog aal as de raven. Niks veraanderd. De va van Bartje, groot gezin, dooie poppies, armoede, smerigheid en minachting van boeren en veenbaozen*.' Hij trekt zijn zware wenkbrauwen licht naar boven, de wallen onder zijn ogen lijken de glimlach moeizaam prijs te geven. Diep. Niet enkel zand en veen liggen diep onder zijn ziel, op zijn hart.

'*Waorumme zenden ze Bartje niet vanneis uut, instee van al die rotzooi?*' Hij maakt een kort gebaar in de rondte. Nee, hij bedoelt niet de restanten van erfenissen en zolderopruimings.

'*Bid ie ok veur brune bonen?*' vraag ik opnieuw.

'*Niet veur disse,*' hij wijst naar de kraam waar vrijwillige vrouwen bruine bonen opwarmen. '*Niet hier.*' Hij bidt.

Helpt het? wil ik vragen. Ik zeg niks. Waarom zou ik iets zeggen.

'Goedemiddag samen.' Mijn vrouw redt mij uit mijn folkloristisch onderzoek.

‘Boven in de galerij zijn boeken. Heel veel boeken. Net wat voor jou. Jouw wereld.’

‘*Moi*.’

‘*Moi*.’

Een eikenhouten krultrap leidt met brede treden naar de omgang binnen het achthoekig gebouw. Bovenaan versmalt de trap. Duizenden voetstappen brachten gelovigen naar boven en weer op aarde. Op de hoogte van het orgel staan tafels met boeken op zoek naar nieuwe eigenaars, naar nieuwe lezers. Tegen een buitenmuur zie ik een verzameling Drenthe, Groningen en Fries. Vijf dozen. Meer dan genoeg voor de rijke historie. Minder dan mogelijk.

Geschiedenis, kunst, nuttige handwerken, tuinen, koken, literatuur. Doris Lessing, opgegroeid aan de boorden van de Zambezi, Victoria Falls, de *floodplains*, is tussen Nederlands proza verzeild geraakt. Beneden speelt een jonge vrouw op een vleugel. Fragmenten. Ze probeert een panfluit. Stemmen stijgen naar de hemel.

Welk boek kijkt naar me uit? Geschiedenis, archeologie, de vroege Steentijd, de *Late blui*. Ik vind geen romans in streektalen. Niemand wil ze kwijt. Kunst, *Nederland van boven*, de wereld van beneden.

‘Kijk,’ zegt ze, ‘Typisch een boek voor jou.’ Ze reikt me *Dekker citaten,* het afscheidscadeau van Sjouke B. Dekker. Interviews met prominente Drenten uit *Maandblad Drenthe* tot 1988. In 1997 verdween het *Maandblad*.

‘Doe maar,’ zegt ze. ‘Je kent ze wel.’

Ken ik ze? Prakke, Schilthuis, Nijenhuis, Vroome, Hafkenscheid, Jo Boer, Evert Musch, Overdiep....

> Gerard Nijenhuis in *Maandblad Drenthe,* maart 1984
>
> "Ja, we hebben verschrikkelijke ruzies gehad. D'r waren vóór mijn voorzitterschap ook al meerdere conflicten geweest. Op zich hoeft dat helemaal niet zo erg te zijn. De funktie van een schrieverskring is immers niet die van een hooggestemd kollege maar van een werkgemeenschap.
> ....
> Goed ruzie ... dat schijnt in Drenthe niet te kunnen. Het moet allemaal ondergronds, achteraf. Dat is een kwalijke kant van het volkskarakter."

Op de Joodse tafel zie ik van Jacob Israël de Haan *In Russische gevangenissen* (1913). Eddy-Lex Israël schreef *Jacob Israël de Haan, de dichter van het joodsche lied* (1962).

Achterwaarts op handen en voeten kruipt de oude Jood de spiraaltrap af. Zijn hoofd weet niet wat achter hem te wachten ligt.

'Waarom doet die man dat?' klinkt een kinderstem van boven. De wandelende Jood houdt zijn blik naar de stoffige treden gericht.

> *De Verlatene* (van Carry van Bruggen) leert ons

> hoezeer de anderen een Jood tot 'Jood' maken. In zijn *Réflexions sur la question juive* zou Sartre dit heel scherp stellen: ainsi, si l'on veut savoir ce qu'est le juif contemporain, c'est la conscience qu'il faut interroger: il faut lui demander non pas 'qu'est-ce qu'un juif?' mais qu'as-tu fait des juifs?'
> Le juif est un homme que les autres hommes tiennent pour juif: voilà la vérité simple d'où il faut partir.
> (Eddy-Lex Israël p. 15)

Een Drent is een Drent omdat andere Drenten een Drent een Drent noemen. De rest van de wereld houdt zich niet met die vraag bezig. *Oeze Volk* probeert in *Ons Noorden* wanhopig een volk te blijven met een gemeenschappelijke cultuur en een gemeenschappelijke identiteit. In moderne tijden verenigt het platform met de naam *We the North* met de moed der wanhoop provincies en cultuurorganisaties alsof *Ons Noorden* nog bestaat.

Jacob Israël de Haan schreef vanuit Jeruzalem, als Jood, in het *Algemeen Handelsblad* kritisch over Joden. Hij had zijn vrouw, de Amsterdamse gemeente-arts Johanna van Maarseveen die enige jaren ouder was, achtergelaten. Ze zijn nooit officieel gescheiden. Johanna van Maarseveen had net als recensenten en redacties haar bedenkingen bij de geschriften van haar dichter en schrijver. Herman Robbers, redacteur van *De Gids* vroeg De Haan eens waarom hij zulke vreemde woorden in zijn proza schreef.

En wat de vaak gruwelijke inhoud betreft, wilde De Haan niet 'épater le bourgois?'
Jacob de Haan schrijft Robbers in een brief onder meer:

> Het zou al te veel worden, wanneer ik u dat alles schreef. Alleen dit wil u zeggen; ik heb mijne aanstaande vrouw, die dokter is, beloofd geen '*Pijpelijntjesachtige*' litteratuur meer te maken en die belofte heb ik willen houden. Welnu, daar ben ik zoo ziek van geworden, dat zij zelve mij heeft gezegd dat ik schrijven moest naar behoefte.

De vreemde wil om te schrijven wat zich aandiende, bleef. In poëzie en in de bijdragen voor het *Algemeen Handelsblad*.

Ook zijn zus, Carry van Bruggen, schreef kritisch over Joden in *De Verlatene* en *Het Joodje*. Ze schreef biografisch. Haar ouders, haar milieu en haar homosexuele broer zijn zonder inspanning herkenbaar in haar oeuvre. Ze kent in haar proza geen geheimen. Ook de zus van Joop (Jacob) kreeg tegenwind.

> 'Het getuigde van weinig solidariteitsgevoel met haar volk, toen de schrijfster het zo populaire antisemitisme authentiek Joodse bronnen in handen gaf. Het Zionistische tijdschrift *De Joodsche Wachter* was dan ook allesbehalve ingenomen met deze soort literatuur. Men kan eerder een vermoeide, gekwelde toon dan bijtende kritiek beluisteren in

de bespreking van *Het Joodje* in dit periodiek:

Gij weet dat het Jodendom altijd in oorlog is. Waarom onze strijd, die ook uw strijd behoorde te zijn, verzwaren? Schrijf over andere zaken. Wanneer een auteur niets te zeggen heeft, schreef hij vroeger in dialect – tegenwoordig schrijft hij over Joden. Waarom laadt gij dan op u den schijn, alsof ook gij niets te zeggen hebt? Laat Joden en Jodendom met rust, tenzij gij erover kunt spreken met die liefde, die het deel is des waren kunstenaars.

Tegen Jacob Israël de Haan zou men later soortgelijke bezwaren koesteren, toen hij – op felle toon, hem eigen – over de wrijvingen tussen orthodoxe en vrijzinnige Joden in Palestina schreef als correspondent van het *Algemeen Handelsblad*. Voor zijn feuilletons was plaats geweest in een Joods blad, maar hij behoorde geen intern Joodse en Zionistische moeilijkheden aan niet-Joods publiek voor te leggen.

'Die man kan niet meer goed lopen,' antwoordt de moeder haar kind. 'Meneer is uit zijn evenwicht gebracht.'

Naast de avondmaalstafel liggen Poesiealbums uitgestald. Zoete lieve woorden met zoete lieve bloemetjes.

'Kom, we gaan,' zegt ze. 'Ik heb geoogst. Jij ook?'

9
Norg

Hij placht te eten in een klein restaurant in de rue Vivienne. Daar at hij zoals iemand die zijn stoelgang bevordert. Soms gunde hij zich elders een trage en uitgelezen maaltijd.

'*Wij gaot op pad hen Norg,*' zegt Anno Dornwald, '*maor Veenhuzen is een plek om terugge te kommen. Bijkaans dat joen veurolden hier roots hebt. Kuj op internet nazuken.*'

Terwijl de luxe touringcar langzaam de Hospitaallaan oprijdt krijgen de lezers uitleg over restaurant Bitter en Zoet, over voorheen de ziekenzaal en over de exclusieve keuken met gerechten bereid uit eigen tuin. '*Intied ik nog bij de gemeente warkte, heb ik hier, daor mien ik, vake eten,*' zegt Anno Dornwald. '*Altied goed. Kosher en halal van goeie grond.*'

De woorden van de gids vallen op rotsige bodem. De lunch is in zicht. De aandachtsspanne is overschreden.

Anno Lippstadt legt de microfoon weg en beent door het gangpad. De bus draait de Ds. Germsweg op.

'*Wul ie niet een stukkie veurdragen,*' fluistert de gids Ludo Lippstadt in het oor. '*Mooie streek, je verhaal Mooie streek speelt zich hier af. Op deze weg. In dit land.*'

Ludo Lippstadt ziet een stukje eigeel aan de kin van de gids.

‘Ik heb de tekst niet paraat,’ zegt Ludo Lippstadt. Hij meent te zeggen: “No way.”

Willem Vos is vrijwillig chauffeur op de VOR-bus (Vervoer Ouderen Roden) en rijdt Hans Wellmann naar Veenhuizen en terug. Onderweg wisselen de senioren van gedachten.

Willem Vos reed de bus uit het zicht, stopte, liep een eindje terug en zag hoe Hans Wellmann niet de poort van het gevangenismuseum inliep, maar terugliep naar Bitter en Zoet. Willem Vos had graag de tekeningen gemaakt voor Veenhuizen, maar dat hoefde niet meer.
Alles stond al op de juiste plek en veel veranderingen zouden er niet meer komen. Werelderfgoed om alles tot aan de jongste dag te bewaren, oorspronkelijk, onveranderlijk, origineel met hier en daar een restauratie en achter een beukenhaag een parkeerplaats voor bezoekers om de knorrende beesten aan het zicht te onttrekken. De waan van de decennia, niet de waan van de dag, maar de in wetten vastgelegde milde hysterie om alles te willen bewaren. De kleinkinderen van Willem Vos, en ook de kleinkinderen van zijn leeftijdgenoten mochten willen dat Veenhuizen, en de rest van de provincie, er steeds hetzelfde bleef uitzien.
No way. Zijn passagier ging niet naar de gevangenis, maar bracht ruim drie uur door in Bitter en

Zoet, zoveel was Willem Vos helder. De Drent ging langs de gevangenis, nog niet erin.

Hans Wellmann liep rechtstreeks naar hotel-restaurant Bitter en Zoet. Willem Vos reed ondertussen naar de parkeerplaats, kocht een kaartje voor het gevangenismuseum en sloot aan bij een rondleiding die juist was begonnen. Er was geen andere bestelling voor de bus, en van de nood maakte hij graag een deugd. Wachten kon overal. Al duurde het wachten in zijn beleving steeds korter, een kwestie van leeftijd en niet alleen de tijd leek sneller te gaan.
'Ik heet Saskia,' zei de gids. Zwarte rok tot net boven haar knieën, witte blouse en de bovenste knoop vervangen door zilveren handboeien die inkijk verhinderden.
'Ik studeer geschiedenis in Groningen en ik doe dit werk om mijn eigen streekgeschiedenis beter te leren kennen.' Ze streek haar krullen naar achteren. 'Ik ben een beetje zenuwachtig. Ik vervang een collega die plotseling weg moest. Vandaar. Zo.' Haar woorden werden gevolgd door een schraperig keelgeluid.
Het volk zweeg. Onder de toehoorders waren nauwelijks jongeren te bekennen. Saskia knikte driemaal kort achter elkaar en in haar draai naar de galgen, martelwerktuigen, karwatsen, schandpalen en vierendeelwerktuigen zei ze: 'Komt u maar mee.'

Het leek op een uitnodiging de hel te betreden, of er althans van nabij kennis mee te maken. De dood was dichtbij. Willem Vos kreeg plots de geur van warm bloed in zijn neus, als van zijn kindertijd met "zwien op de ledder". Het opengesneden dampende varken dat in het achterhuis was geslacht en met de geschoren en geschroeide rug tegen de sporten van de ladder leunde.

Als het varkenslijk was afgekoeld zou het met een hakbijl in tweeën worden geslagen voor verdere ontleding in de onderdelen. Hetzelfde lot als van heksen, landlopers en moordenaars. Saskia had mooie knieholtes. Op haar linkerbil was een witte draad achtergebleven op de strakke zwarte stof, zag Willem Vos.

De uitleg over de hedendaagse praktijk van het gevangeniswezen met smokkelmanieren van drugs en lijfelijke visitatie in elke lichaamsopening had Willem Vos overgeslagen. Saskia had zich kranig geweerd, daar niet van, maar hij was zijn belangstelling kwijtgeraakt, achteraf gezien al vanaf het moment dat hij de witte pluis op haar achterste had opgemerkt. En als door een zachte hand gedreven was hij halverwege de rondleiding vertrokken en naar Bitter en Zoet gegaan. Hij stalde de bus op de parkeerplaats tegenover het gebouw dat kunstig uit zes kleine gebouwen was samengesteld. De straat tussen de panden was nu een loggia, een atrium, een vitrine voor wie gezien wilde worden.

> Een van de panden was verbouwd tot hotel, verder was er een keuken en een restaurant met veel glas rondom. Voor de sfeer hingen aan dunne draden serviezen aan het plafond en stonden palmbomen in houten tonnen naast de kalfsleren banken. Aan alles was gedacht, al zei dat denken niet alles over het resultaat.

Anno Dornwald was niet echt teleurgesteld door de weigering van Ludo Lippstadt om een fragment van het verhaal voor te lezen. Ten eerste was het verhaal niet in het Drents en ten tweede was zijn vraag een niet-gemeende toenadering tot verzoening geweest. Het was een in vriendelijkheid verpakt verzoek aan Ludo Lippstadt om oud zeer zonder er nog woorden aan te wijden met de mantel van literatuur te bedekken. Immers; we zouden niets vergeten.

De luxe touringcar maakte de bocht naar links. Onder de bomenrij aan weerskanten doemde het plaatsnaambord van Een op. Anno Dornwald smoesde kort met de chauffeur. Op de rotonde reed de bus de afslag naar Norg voorbij. De luxe touringcar verminderde vaart zonder noodzaak.

Bas van Bergen hielp Anno Dornwald zijn geheime agenda te ontmaskeren.

'Hier woont onze gids,' zei Bassie die blij was het woord te kunnen nemen. Zijn muze had hem *langweilend* in beslag genomen.

Mathilde Willighe volgde de wijsvinger van haar schild-

knaap. Een prachtig huis, op stand. Het gemaaide gras lag er gladjes bij. Aan de rand bloeiden hortensia's in rood, wit en blauw. Oranje petunia's omzoomden slingerend een border. Een onderkomen voor het gemeste kalf. "Meer as ik verwacht har," om Harry Muskee te citeren.

Bijna buiten Een sloeg de bus rechtsaf. Om de wederopbouwschool onder architectuur van Nieman & Steeneken, provinciaal erfgoed, te laten zien en verderop de nieuwe school waarin alle gezindten elkaar na eeuwen vergeefse strijd hadden gevonden. Niemand wist meer waar de onenigheid over ging.

Er was geen literaire noodzaak de weg naar Steenbergen te vervolgen.

> Tussen Een en Steenbergen vroeg Hans Wellmann om te stoppen. Hij had aandrang. Prostaat en zo en wat ongemak. Hij was net geweest, thee, twee glazen wijn, maar de aandrang liet zich niet sturen. Zijn lichaam had een eigen programma. Alleen over zijn geest was hij nog baas. Althans, dat meende hij. Naast de weg was een sloot met een dam zonder hek en achter de droge sloot met brandbaar geelbruin gras lag een landschappelijk beschermde waardevolle houtwal van eikenhakhout en struiken. Willem Vos had bij een eerdere rit verteld dat ruim veertig jaar geleden hij zijn dochtertje van drie tijdens een fietstocht op deze plek had laten plassen. Heel veel andere zaken was Willem Vos inmiddels vergeten, maar deze beleve-

nis lag vooraan, en vanaf het moment dat Hans Wellmann in vertrouwen was genomen over deze intimiteit was ook bij deze vroeggepensioneerde de nieuwe indruk muurvast geklonken. Een plassend kind achter een houtwal. Weinig ervaringen waren kostbaarder dan het water onbeschroomd in de wereld te laten stromen.

De mannen stonden naast elkaar. Twee, drie meter tussenruimte, meer niet. In de verte Langelo en Norg achter de bossen. Uitzicht over kale akkers, een kampje gras. Schokkend, ze pisten haperend, schokkend. Beide kerels, geen ferme stralen; niet meer. Nooit meer.

'Je had het al begrepen,' zei Hans Wellmann, zijn blik naar beneden gericht. Hij borg zijn edel deel op en trok de rits omhoog. 'Ik praat over literatuur. In Bitter en Zoet praat ik over literatuur...'

Hans Wellmann zette het gesprek dat in het atrium was begonnen door alsof er geen tijd was verstreken. En misschien was dat ook zo.

In Norg reed de luxe touringcar het restaurant voorbij. Een toegift. De feestgangers waren te vroeg voor de lunch. Via Westervelde kwamen de lezers langs een kleine weide met Schoonebeeker schapen; een met uitsterven bedreigd ras.

'Hier woont herder en schrijver Harm Soegies,' zei Anno Dornwald die enige tekenen van vermoeidheid begon te vertonen. 'Hij heeft een bestseller met zijn verzamelde columns in *Met de klink in de haand*.'

De schrijver en gewezen dorpsonderwijzer woont met Roelie – die alle manuscripten typt – in een prachtige rietgedekte saksische boerderij, allesbehalve nederig saksisch. Het mooiste schrijvershuis tot nu toe.

'En hier,' klonk uit de luidsprekers, hierachter is een meertje in de vorm van een vliegtuig. De plas is plaatselijk bekend als Hitlerring. Het was de waterberging bij het schijnvliegveld dat hier op de Peesterheide door de Duitse bezetter is aangelegd om geallieerden te misleiden. Naast deze Hitlerring staat een steen met een lang Drents gedicht van schrijfster Jannie Boerema uit Zeyen.'

> Ik bin te laot geboren
> een monument van loos proberen
> wat zal ik hum vertellen
> as hij gien leeifde meer begriepen kan

'*Het gedicht is veul langer. Ie kunt het lezen naost de Hitlerring. Veur de conceptuelen en de denkers onder oens.*'

Norg kwam voor de tweede keer in zicht.

Beide schrijvers, Soegies en Boerema, waren niet uitgenodigd om uit eigen werk voor te dragen. Om moverende redenen.

De lange tafels zijn bedekt met grauwwit linnen. In het midden staan schalen met kadetjes, krentenbollen. Witte

Het regent
en de regen is de verbinding
tusken de zwaare wolken
en het zwaarte waoter van de Hitlering

En no
mien
zeei i
gaffel

Een haokenkruus, een filigram
een wootermaark van bloed en prikkeldraad
zo steeit het tusken ons
de allerleeifste kent, bekeat gien kleur

Verte
van
wat
het

Wiederop de leegte van de es
een boom liekt op seldaoten
[illegible] tegen de vaole lucht. Dit laand

etensborden met mes en vork, met kopjes voor koffie en voor thee. Kadetjes met kaas, kadetjes met ham. Voor de versiering blaadjes sla onder de *stoeties*. Roggebrood en Zwieback.

Drie stoelen maken plaats voor rolstoelen. Twee rollators belanden tegen de buitenmuur onder een schilderij met een heidelandschap (Niet van Herman Kölker). Uit het plafond klinkt Radio 1. Nieuws, weerbericht en *Meedelinen voor Land- en Tuinbouw*.

> "*Berichten voor dekstation Diever graag opnieuw inspreken. Het opname-apparaat was defect.*"

Twee rijen tafels tussen podium en garderobe is genoeg voor de *Tour de Littérature*. Als alle stoelen bezet zijn en het geroezemoes het finale ruisniveau heeft bereikt klinken de spekzolen van de koffie- en theeschenkende vrouwen op het laminaat. Op de tafels staan kannen met melk, karnemelk en sinasappelsap. Wie wil kan water krijgen. Tussen de schalen met broodjes staan kommen met appels, peren, sinasappels en bananen; voor straks, voor onderweg.

'*Moi Volk*,' zegt Anno Dornwald. Zijn woorden eindigen met een rondzingende piep. '*Moi volk*.' De gids laat met geloken ogen de stilte duren. Zo was hij dat gewend aan de keukentafel van zijn kindertijd. De Heer der Wrake.

'Vandaag een eenvoudige broodmaaltijd. Ik moet zeggen, al past dat wellicht niet helemaal bij deze *Tour de Littérature*, dat deze maaltijd me doet denken aan het slot van

begrafenissen. Na de laatste gang van de overledene bleef er voor de rouwenden een broodmaaltijd om met elkaar bij te praten en was er tijd om herinneringen op te halen. Dat waren onze manieren. En op veel plaatsen in het literaire landschap van vandaag zijn dat nog steeds onze manieren.' Met een lichte grijns vervolgt hij: 'Over literatuur en doden niets dan goeds. Over de levenden spreken we niet in groot gezelschap. Literatuur consumeren we in stilte.' Op tijd zwijgt hij over de drie doden bij de Punt. 'Eet smakelijk.'

De eerste gasten reiken naar broodjes en naar karnemelk. Ze wachten niet tot de voorganger is uitgesproken. Vegetariërs schuiven ham en nagelholt opzij. Een enkeling haalt kaas uit het kadetje.

'*Wat ik nog zeggen wol. Nao de eerste kop koffie, kuj luustern naor gedichten van Drentse schrievers. Tweemaol drie gedichties en een slim kort verhaaltie. Maor eerst is het woord an joe. Praot met mekaar.*' Voor de gids de microfoon uitzet, volgt: '*Aandermaol. Eet smakelijk met mekaar*.'

Ludo Lippstadt is geen vegetariër en ook geen veganist. Hij neemt een ongeschilde appel en een ongeschilde banaan, voor straks. Als hij zich niet prettig voelt in gezelschap beperkt hij zich tot een halfslachtig drankje. Karnemelk of rivella.

In de bus had hij zijn laatste meegebrachte boterhammen opgegeten. Hij zou de dag wel doorkomen. En hij zou,

zonder kadetjes en krentebollen, zijn aandacht, als hij zou willen, ten volle aan de literatoren kunnen geven.

Harm Soegies had uitstekend in het programma gepast. Iconische Drent van milddadigheid. Scherp met zijn pen en zacht in zijn uitwerking. Nee, literatuur kun je zijn columns niet noemen. Anekdotisch, verhaalties, rechttoe rechtan met helderheid en een enkele kwinkslag. Wat hij wilde zeggen volgt als hij de deurklink in de hand heeft, niet bij het komen; bij vertrek. Soegies had een andere uitgever gevonden dan zijn 'broodheer'. Maar daar ging het niet om. *Met de klink in de haand* is geen literatuur. Pissen is in Drenthe geen hogere letterkunde, vooral niet als de druppen op de klompen te laande komt.

> Een goeie Drent pist nooit allent, Een mooi Drèents gezegde. Waor komp dat vandaon? Vroouger wör der in Drenthe veul saomen daon. Der wör veul in de maande warkt. Vaok warkten ze boeten. Daor was ruumte zat. Ze waren daor eein met de natuur. Mien pap en tweei oompies hadden saomen pinken (eeinjaorige koouen) in 't laand. In 't veurjaor mus der dan richeld worden. As kind wuj precies, bij wie je wezen mussen. Eein oom meuik altied grappies.
> Een riempie van hum wa'k nooit vergeten ben, is: Oonze meid en buurmans meid, pisten in de pot, dat der broes op steeit.
> Bij boermarkewarken in Peeist waren de kwaojonges altied in de buurt van Hinnerk. Die vreuig

dan: "Jonges, hoou is 't, kuj al broes pissen?"
Bij een klopjacht met veul Peeister drievers, verdween der een koppelie kerels naor de bosraand. Ze stunden in 't gelid te pissen. Weer terug bij de groep zee eein tegen Willem, een al wat older mannegie: "Hej de klompen dreug holden?"
As kind begreep ik neeit, wat daor achter zat: broes pissen en de klompen dreug holden. Pas laoter wus ik het. Een Drent prat der wel over, maor beneuimt neeit, waor 't om geeit. Broes pissen hef met volwassen worden te maoken en de klompen dreug holden met prostaatproblemen van wat oldere mannegies.

Maor ……, wa'k je toch nog zeggen wil, oons kleinzeuntie oet Canada was over. Ik wol hum ok wat Drèents leren. In de eerappeloogst gungen veer kerels oet Eel daor helpen. Toen eein op 't laand pissen mus, ging oons kleinzeuntie der naost staon en zee: "Een goeie Drent pist nooit allent!" Wat hebben ze daor laacht met mekaor.

Harm Soegies werd niet gehoord. Ook de dichter uit Zeijen met een onnavolgbaar repertoire en met een onuitgesproken karakter – dat iedereen tot wijd uit het schrieverscircuit had leren kennen – blonk door afwezigheid. Jannie Boerema had haar gedicht naast de Hitlerring. Ze had tientallen publicaties en boeken op haar naam. Ze kende alle burgemeesters van Drenthe, die

inmiddels geen burgemeester meer waren. Ze wist van muziek, ze was doordrongen van blues. Ze was liefhebber van Cuby vanaf het eerste uur. Ze was te veel.

'*Ik wul oe niet van het eten ofhalen. Ie kunt staodigan de maoltied gebruken*,' zegt Anno Dornwald. '*Intied ie worst, keze en appel consumeert, koffie of thee drinkt, kuj luustern naor Marga Kool en Jan Veenstra. Leesders van het Dablad op zaoterdag kent ze vaste.*' In de gauwigheid had Anno Dornwald vergeten de krant mee te brengen.

'Marga Kool en Jan Veenstra hebben hun terechte sporen in de Drentse literatuur verdiend. Ik praat nu Hollands. Ook Marga en Jan zijn naar de standaardtaal overgestapt. *Hetgeen oes muit. Ik mien het Hoes van de Taol*.' De elleboog van zijn microfoonhand ondersteunt hij met zijn linkerhand. *'Een beroemd gedicht van Marga, ik mag Marga zeggen, is persifleerd deur Martin Koster, ok een coryfee in Drenthe, met* Achter oen ellebogen. *Maor, en dat is minder bekend. Het mooiste nummer van Harry Muskee* Window of my eyes *is ok inspireerd op het gedicht.* Achter oen ogen.' En alsof hij elke twijfel weg wil nemen. '*Ie kunt dat naolezen in een boek over Harry Muskee. Een special bij zien viefde starfdag. In jaoren vanzölf. Oens Harry. Al weer vief jaor uut de tied. Uut de tied*.'

Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele tilt op wat ze voor zich heeft en grijnst naar Ludo Lippstadt. *Uut de tiet*.

'Hoe het ook is,' zegt Anno Dorrnwald. '*Wij hebt twee grote literatoren onder ons. Ik geef ze graag om beurten het woord*.'

‘Mijn man,’ zegt Marga Kool, en als ze op haar papier kijkt vult Jan Veenstra aan: ‘Mijn vrouw....’

Ludo Lippstadt kende de echtelijke openingszinnen van de wekelijkse column in het *Dagblad van het Noorden*. Hij nam nog een banaan, maakte een inkeping aan de steelkant en krulde met een vork de schil terug tot halverwege. De banaan was precies goed. Geen bruine spotjes, niet meelderig. Precies goed. Bananen, mango’s, papaja, ananas, sorghum, sweet potatoes, sweet maize, beef, poule et poulet. Ludo Lippstadt kende de Afrikaanse smaken.

Cherchez des femmes. Hij had niet hoeven zoeken. Als rijpe vruchten waren de negerinnen.... In zoete herinnering, als was het een tekst boven een slotakkoord.

Bijna alles had Ludo Lippstadt van de schrijvers gelezen. *De kus*, Marga Kools boekenweek-geschenk van enkele jaren geleden, had hij eerst in het Nederlands en later in het Drents gelezen. De Drentse versie is beter, had hij in de Peizer Kring gezegd, als gold het een verfilming. Het podium aan het eind van de eetzaal had misschien model gestaan voor de locatie van *De kus*. Was immers niet al het literaire werk autobiografisch en streekgebonden? Nou dan. *Zangeres van zulver* van Jan Veenstra was verschenen, nadat het haar van Marga Kool grijstinten had gekregen. Niets is toevallig. Alles is opmerkelijk.

Jammer dacht Ludo Lippstadt, heel jammer dat er geen werk in het Drents van deze schrijvers verschijnt. Hij leunde achterover en zijn blikken ontmoetten de donkere oogopslag van Mathilde Willighe.

‘Jammer dat ze niet meer in het Drents schrijven,’ zei Mathilde. ‘*Ik mag dat zo geern*.’

Mathilde Willighe schoof haar stoel een beetje opzij, legde haar hand op de onderarm van Ludo Lippstadt en fluisterde: ‘Ik heb wat voor jou. Voor onder de dekens.’

Voor Ludo Lippstadt erop was verdacht, had hij een leeslampje met een clip in zijn hand. Om aan de kaft van een hardcover te klippen. In bed.

‘Ledlampje,’ fluisterde Mathilde, juist voor Marga Kool uit de *Kleine kathedraal* voorlas. Het wachten was op een bladzijde uit *De secondant*, voor liefhebbers van een schaakpartij.

> Zo was het begonnen; met een schaakpartij. Niet met Alie Baekeland. Met haar man. Een fles rode wijn, twee, soms drie; zurig met een onbestemde afdronk in voordeelverpakking. Zes voor de prijs van vijf. Luppo als tegenstander van Alie’s andere helft, die ze nooit haar betere helft had genoemd. Haar andere helft niet als secondant; als opponent. Na twee flessen wijn en een halve whiskey voor Alie’s enige wettige echtgenoot, volgde het damegambiet. Boven, in het echtelijke bed dat de laatste jaren niet meer door man en vrouw was beslapen. Luppo deed waar hij goed in was. Hij kon schaken. Het dameoffer nam hij zonder tegenzin in zijn armen en in haar kruis.
>
> Luppo had beloofd geen reuring aan zijn daden te geven. Die belofte had hij gehouden. Als hij al spijt

had, dan was het van die belofte om zijn zintuiglijke waarnemingen niet de wereld in te helpen.
Zijn escapades hadden zijn zinnen niet geblust. Luppo's schaakverhaal mocht dan niet langer een uitweg zijn, door hemzelf afgesloten, zijn partijen bleven de wereld bereiken. *Mat in Vijf Zetten* bleef van alle competities op de hoogte. Tot vervelens. Geslachtelijk verkeer van anderen was immers geen onderwerp van gesprek. Niet dat de leden de feiten niet wilden horen, maar details waren oninteressant. Immers ieder van *Mat in Vijf Zetten* was wel eens slachtoffer van hormonen, van mannelijke en van vrouwelijke geweest.
De schaakclub was wat geheimen aanging zo lek als een teems, en paste daarmee uitstekend in de regionale, landelijke, internationale en mondiale traditie. Sinds de mens had leren spreken waren de meeste verhullingen verdwenen en met internet waren ook de laatste geheimen in rook opgegaan.
'Die en die heeft een minnares.'
'Prima, hoeven we daar niet meer achteraan.'
Niemand stoorde zich aan welke aberraties dan ook; zolang de ware competitie, zolang het wezen van schaken buiten schot bleef.

De lunch liep op z'n eind. De eerste rijen vormden zich voor garderobe en huusie, zoals het toilet werd aangeduid. Volkomen genderneutraal. Nooit anders geweest.

10
Veenhuizen revisited

> Het vinden is geen kunst. De moeilijkheid is wat men vindt aan zich zelf toe te voegen.

Er was een weldadige rust over me nedergedaald. Ik liep over de begraafplaats. De zon scheen over meer dan 16.000 lichamen. De zielen hadden elders onderdak gevonden. De oranjegebroekte onderhoudswerkers van de gemeente hadden hun knorrende maaiers tijdelijk het zwijgen opgelegd. Niets en niemand kon me storen tussen de graven. De doden lieten me met rust. Niet dat de begraafplaats gevrijwaard was van verstoring. Maar laat ik eerst vertellen hoe de reis vanaf de Smilde verliep.

We stopten in Bovensmilde bij de waterstaatskerk. Mijn betere helft wachtte in de auto. Ze bladerde in haar oogst van de boekenmarkt. Creatief reizen, zoals ze dat noemt. Literatuur en nuttige naslagwerken. Wie een goed boek leest, hoeft het land niet te verlaten. Wie een goed boek leest is veilig onderweg.

Ik had digitaal bij Het Drents Landschap, beheerder van provinciaal erfgoed – niet enkel in Bovensmilde – vloerstenen geadopteerd. Voor tien euro kon ik in de waterstaatskerk een bodem onder mijn cultureel historisch bestaan leggen. Buiten

de kerk stonden, omzoomd door spandoeken en borden met uitleg over de werkzaamheden, hijskranen en bedrijfsauto's. Het was ruim na lunchtijd.

De groene deur met authentieke klink was niet op slot. Ik stapte de kleine hal binnen. Niemand had op me gerekend. Chaos. Niemand had op me gewacht. De vloer lag eruit. Geadopteerde stenen hoopten zich in stapels tegen de muur. Hier werd gewerkt aan behoud van wat verloren dreigde te gaan. Van ver weg klonken stemmen, alsof collectief in iPhones werd gesproken. Schilders, stucadoors, timmermannen, installateurs vormden een gedempt achtergrondkoor. Ik zag ze niet. Ik hoorde hun stemmen en hun broodtrommels. Ik hoorde de sissende klank van losgedraaide thermoskannen.

Schoft, een deksel van een margarinedoos met opschrift *Wij zijn schoften*. De plaats van arbeid was verlaten, arbeiders gebruikten de lunch, dronken koffie uit flessen gewikkeld in *Ons Noorden* en met beugelsluiting als van flesjes Grolsch. Werklui rookten zware shag voor ze het werk zouden hervatten. Korte pauze. Veenbazen boden werklozen brood aan als ze voor werk kwamen. Wie het snelst het brood had weggewerkt werd uitgekozen voor de slavenarbeid.

Protestanten hadden na de godsdienstoorlog (Beeldenstorm) katholieke kerken buitgemaakt en aangepast aan hun erediensten aan dezelfde – andersgemutste – god. Na eeuwen kregen de katholieken hun tempels terug, maar de hervormden weigerden hun roofgoed te verlaten.

Als een dief in nommedag sluit ik, na mijn korte verkenning van het overhoop gehaalde verleden, de deur van de waterstaatskerk. Achter me raast verkeer langs de Drentse Hoofdvaart. Plezierboten in konvooi. Een hond blaft. In de auto naast de kerk zie ik geen beweging. Haar reis is begonnen. Het boek doet zijn werk. Op een ladder staat een man in donkere werkkleding. Hij reikt met een penseel naar de grens tussen kozijn en muur.

'*Mooi wark*,' zeg ik als hij de kwast heeft neergelegd en de scheidingsrand van grijze mortel heeft voorzien. Eerst blauwe verf, daarna cement voor een strakke lijn.

'*Zo is het maor net. Ik kom overal en in bin altied onderweegs as het om mooimaken giet*.'

De handwerksman laat onopgemerkte sporen achter van zijn ambachtelijkheid.

'*Ik wark allent in restauratie*,' zegt hij. '*Ik repareer wat blieven mut*.'

Ik vraag hem naar de oorsprong van waterstaatskerk. Hij weet het niet. Hij hoeft niet alles te weten. Donateurs betalen zijn arbeid, dat weet hij.

De Rechtsstaat verloor in het conflict met de Kerk de zeggenschap over het onroerend goed. De strijd over geroofd eigendom bleef. Wat lang geleden van eigenaar was veranderd, hoefde niet terug te gaan naar de nazaten van de oorspronkelijke bezitters. Joden die terugkwamen uit de oorlog weten daar meer van te vertellen.

De misdrijven tegen andersdenkenden zijn verjaard. Nieuwe generaties leggen zich neer bij voldongen feiten

van weleer. De Staat koos voor pragmatische oplossingen. Laat het zoals het is en betaal smartengeld.

Met een compensatieregeling kregen kerkgenootschappen financiële steun voor herstel van hun bezit. Vaak was sloop en nieuwbouw de goedkoopste optie. De bouw stond onder toezicht van ingenieurs van het ministerie van Waterstaat; vandaar de verzamelnaam. Niet iedereen was tevreden over de bouwstijl. Eenvoud en goedkope uitvoering hadden de voorrang. Opmerkingen over waterstaatgothiek, neo-klassiek en stijlloos werden afgedaan met 'Wat er staat is waterstaat'.

'*Kiek uut*,' waarschuwt de schilder/restaurateur op de ladder, '*achter het gebouw ligt nog bulten zaand. Val niet*.'

Voor ik hem kan bedanken heeft hij zijn iPhone aan zijn oor. Hij is niet meer waar ik ben. Hij is niet meer waar hij staat.

De sluis bij Huis ter Heide is in beslag genomen door een banier met de aankondiging van de fietsvierdaagse. Aan de achterkant zitten twee vissers in het hoge walgras. Vissen houden zich het liefst op bij de sluis. Water sijpelt door deurnaden in de Norgervaart. *Nur Ruhe*.

Niemand kan tweemaal in dezelfde rivier zwemmen. Ik bezoek de begraafplaats aan de Eikenlaan voor de zoveelste keer. Nooit dezelfde dodenakker.

Ik kijk naar boven. In de toppen van de eiken zoek ik mijn raven. Ik zie ze niet. Ik zoek raven op grafzerken, ik zie ze niet.

Johannes van den Bosch begon met de beste bedoelingen de Maatschappij van Weldadigheid. Hij voelde zich betrokken bij armoede, domheid, bij weeskinderen en vondelingen, bij landlopers, bij weduwen en anderen aan de onderkant van de samenleving. In de zuivere lucht van Drenthe konden de teringlijders aan een nieuw bestaan bouwen; geheel volgens de voorwaarden van de heersers. Iedereen aan het werk, beter voor de mensen, beter voor Amsterdam, beter voor de samenleving. Beter voor iedereen. Het woeste en ledige land zou veranderen in een cultuurlandschap. De weg naar de hel was ook hier geplaveid met goede voornemens. Vraag niet wat een ander bezielt. Vraag niet naar kwaliteiten en mogelijkheden. Mislukking ligt gereed. Falen wacht op openbaarmaking.

Ik volg het cypressenpad naar het lijkenhuisje. In het veld naast me staan treurbeuken op een kaal veld. Achter het lijkenhuisje staan honderden groen uitgeslagen betonnen kruisen in gelid. Op een briefje achter het glas van de opbaarruimte, vooral voor gereedschap, niet voor lijken, staat een aankondiging voor een geleide tour. Voor 6 Euro een kop koffie met een gids die laat zien waar de voorouders van Suzanne Jansen begraven liggen. De schrijfster van *Het Pauperparadijs* vindt hier haar wortels. Doden veranderen in toeristische attracties.

Tussen de kruisen loopt een spoor van een ree. In de hoek tegen de bosrand staat de grafzerk voor mannen door de bliksem getroffen. Drieslag.

Ik lees:

TER GEDACHTENIS
AAN
G.J. SEKET
H. HULSCHER
EN
J. EDERZEEL
TIJDENS EEN HEVIG
ONWEDER OP 17 MEI
1910. GELIJKTIJDIG
DOOR HET HEMELVUUR
GEDOOD

Verderop ligt, ver van anderen:

Dirk Jeica

* 23-2-1955	† 2-9-2005
Paramaribo	Veenhuizen

‘Schrijf gerust een boek over je worsteling met je eigenheid,’ zegt ze. ‘Laat je vijanden buiten je verhaal. Ze zijn het niet waard om in je boek een podium te krijgen.’

Ze gaat naast me zitten. Onze ruggen naar het bos met sparren, ondergroei van bramen en meidoorn. Rechts van ons het zandpad onder eiken.

‘Weet je nog wat je van Jacob Israël de Haan vertelde?’

Ik kijk kort opzij. Onze blikken ontmoeten elkaar.

‘Weet je dat nog?’

Ze staat op. Ze weet dat antwoorden in mij wonen. Ze weet dat haar antwoorden niet geldig zijn; voor mij.

Weten en eigen maken. Weten is geen kunst. De kunst is om wat je weet aan jezelf toe te voegen. Jacob Israël de Haan kende zijn karakter en wist er niet aan te ontsnappen. Misschien is het niet mogelijk om aan de eigenheid te ontsnappen. Een poging is het minste wat ik aan mezelf kan vragen.

De Haan bracht andere mensen in moeilijkheden. Noem het een sadistische inslag. Vervolgens was hij de troost-er van die verdrukten. Biografen veronderstellen dat hij enig genoegen, een zekere bevrediging, ontleende aan zijn bezoeken aan Russische gevangen. De Haan schrijft met liefde over een Russische gevangene, die wellicht ook homosexuele gevoelens had. Hoe heerlijk is het verdrukten te beminnen. Beminnen als dagbesteding.

De Haan provoceerde met *Pijpelijntjes*, lokte reacties uit en kon vervolgens op zijn tegenstrevers reageren. Hij hield zijn zielencyclus in stand. Alsof hij dat nodig had. Hij had dat nodig.

'Wat had hij nodig?'

Ik hoor: Wat is jouw behoefte? Waar ligt de oorsprong van je drijfveer?

'Heb Grunberg gelezen? Je leest elke dag zijn Voetnoot,' zegt ze.

Vijandschap mondt uit in afhankelijkheid

Recentelijk las ik weer *In de ban van de tegenstander* van Hans Keilson. Keilson brak definitief door in

de literaire wereld op 100-jarige leeftijd. Dat laatste zal niemand hem meer nadoen.

In de ban van de tegenstander stelt dat je altijd besmet raakt door wat je bestrijdt. Hoewel de naam nergens valt, mogen we aannemen dat Hitler die tegenstander is. Keilson schrijft: 'Zolang hij mij kon bestrijden had hij vaste grond onder de voeten.' En ook: 'Ik heb in hem liefgehad wat ik in mijzelf niet kon vernietigen.' Een zin die blijft intrigeren.

Vijandschap mondt uit in afhankelijkheid, een meester-knechtverhouding, waarbij ook de meester de knecht nodig heeft; om meester te zijn. Overigens geldt dit eveneens voor menig actievoerder, die onrecht nodig heeft om actievoerder te zijn. De vijand moet de eigen leegte opvullen en daarmee camoufleren.
Leer leven zonder vijanden, zegt Keilson. Al het andere is gevangenschap.
De Volkskrant 1 augustus 2017.

Dora van Eisden is overleden op 31 December 1881. Uit haar geboortedatum is een cijfer verdwenen Geb: Aug 18 5. Ze had dezelfde sterfdag als geboortedag van Jacob Israël de Haan.

Dora van Eisden deelt haar Rustplaats met Suzanna Elisabeth de Boer. Geb: 1881 te Smilde en overl: 5 Februari 1882 te Veenhuizen.

‘Kijk, hoe mooi,’ zegt ze. Ze heeft een handvol eikels in dop verzameld.

In de berm voor Bankenbosch, de gevangenis, bijdetijds en van alle gemakken voorzien, snijden twee mannen in korte witte jassen paddestoelen uit de berm. Ook in de schaduw van de gevangenis zijn paddestoelen niet veilig.Ik ken de namen van de paddestoelen niet. Grote hoed, grauwgeel.

Achter het eerste hek voor de gevangenispoort loopt een kromgebogen vrouwtje met een stok. De rok van vrouwtje Hölle reikt tot de stenen van het pad. Van haar zwarte muts hangt de punt naar voren. Heksen herken ik van verre. De hel is mij onbekend.

De heks recht haar rug. Twee zwarte raven vliegen van haar schouders omhoog. Op het hekwerk van de gevangenispoort krassen ze in harmonie. Nooit ben ik alleen.

We rijden om het podium van het *Pauperparadijs*. Toeristen fotograferen eendjes en waterlelies in de slotgracht om het gevangenismuseum. Rechtsaf de Hospitaallaan in; Bitter en Zoet. Bij de ingang van het hotel-restaurant stappen twee mannen in korte witte jassen uit een bestelwagentje. Lange messen. In een doos dragen ze paddestoelen.

‘Eekhoorntjesbrood,’ zegt ze.

Ze is kenner.

11
Vasalis

> Ik ben geen mens voor romans of drama's. Hun grote tonelen, uitbarstingen van woede, hartstocht en tragiek, komen, in plaats van mij in vervoering te brengen, bij mij over als armzalige drukte, rudimentaire toestanden waarin aan alle mogelijke domheid de vrije loop is gelaten, waarin het wezen is vereenvoudigd tot dwaasheid; en in plaats van te zwemmen in de omstandigheden van het water, verdrinkt het.

Roden is de hoofdstad van de Kop van Drenthe. Roden is het bruisende culturele centrum van Noordenveld. Roden is een dorp met een rijke historie. Er woonden goede en foute mensen. De foute – Tweede Wereldoorlog vanzelf – zijn in kaart gebracht en bijna door iedereen vergeten. Pas als persoonlijk leed, verpakt in collectieve wrok, de neus opsteekt weet iedereen de namen. Goede mensen hebben het heft in handen genomen; zolang die eeuwigheid duurt. Wie eenmaal in Roden woont wil er niet weer weg.

Roden vernieuwt. Een nieuwe burgervader, een nieuwe gemeentesecretaris, een nieuwe directeur van cultuurcentrum De Winsinghehof, een nieuw winkelplein zonder bommen uit de laatste oorlog. Een nieuwe bibliotheek.

Het bijbelse lied: *Alles wordt nieuw, de hemel op aarde,* is van toepassing op dit eeuwenoude dorp. Drents erfgoed is veilig verankerd in Roden. Museum Kinderwereld en de Scheepstraschool houden vroegere tijden levendig. Ouderenzorg is ondergebracht in Vasalis. Vitáleren kunnen terecht in een bed-and-breakfast met die naam. Zoek de Zulthe.

Ik ga op zoek naar het monument voor de dichter Vasalis, schrijversnaam van kinderpsychiater Margaretha (Kiekie) Droogleever Fortuyn-Leenmans.

> Ik droomde dat ik langzaam leefde...
> Langzamer dan de oudste steen.

Het monument met deze twee regels van haar gedicht *Tijd* is op 13 februari 2009 onthuld. Haar 100ste geboortedag.

Achter ijzeren stangen liggen keien voorzien van letters. Wie inspiratie heeft kan de stenen een eigen volgorde geven en zelf een gedicht leggen.

> Ik zit gevangen tussen twee ijzeren stangen
> Ik zit gevangen tussen zon en maan
> Herder laat je schaapjes gaan.

Tot de bekendste gedichten van Vasalis hoort *Afsluitdijk* uit de bundel *Parken en woestijnen* (1940), met de volgende beginstrofe:

De bus rijdt als een kamer door de nacht
de weg is recht, de dijk is eindeloos,
links ligt de zee, getemd maar rusteloos,
wij kijken uit, een kleine maan schijnt zacht

In de laatste berichtgeving staat in de krant en boven de kaart:

Niet het snijden doet zo'n pijn,
maar het afgesneden zijn

De terreinen rond het monument en rond de havezate zijn in beslag genomen door Fantasiafest. Honderden artiesten zijn in hun eigen wereld verdwenen in sierlijke kostuums, in bizarre en afschrikwekkende vermommingen, in jurkjes van ballerina's. Ieder is wie hij of zij – of het – wil zijn; maar niet wie hij, of zij, of het schijnt te wezen.

Scheve neuzen, kale koppen, dikke konten, en al die andere uiterlijkheden met een etiket, putten uit hun onvolkomen kanten hun kracht.

Nergens zie ik blauwe kielen, klompen, oorijzers, nergens boerenbonte zakdoeken door zwaluwluciferdoosjes.

In de schaduw van de havezate zijn alle verklede idioten veilig. Iedereen.

12
Roderwolde

> Ik ben niet dom, want telkens als ik mij dom vind, ontken – dood ik mij zelf.
>
> Ik walg ervan gelijk te hebben, datgene te doen wat lukt, van de doeltreffendheid der methoden, wil iets anders proberen.

'Bij leven was ik onderwiezer. Ik was leroar an de legere schouul,' zegt Peter van der Velde (1918- 2004). De dichter uit Roderwolde met een Grunnings accent staat met de rug naar de kerkdeur. De kerk is gesloten, enkel op zondag zijn er diensten die nog een beetje met de protestantse religie van doen hebben.

'Ik bin vroagd deur de veurmaolig gemeentesiktaoris of ik wat zeggen wol over mien verdiensten veur de Drentse literatuur. Ik zel joe een beetie wiezer moaken. Wat ik niet zeg, kunnen joe in mien boouken lezen en ofluustern. Der bint merakel wat LP's moakt van mien wilwaark.'

De jaren aan gene zijde hebben zijn dialect licht beinvloed, Drents, Gronings en dodentaal door elkaar. De dode dichter is desalniettemin goed te volgen.

Wilwaark, een beknopte manier om plezier en werk met elkaar te verbinden. *Wille* is Nedersaksisch voor genoegen,

plezier en *waark* is de Groninger versie van *wark*, werk. Groningers rekken klinkers graag tot het uiterste.

> Het optreden tijdens de *Tour de Littérature* was niet voorzien, ook niet door de reisleider. Op het laatste moment belde Alke, de weduwe, dat haar verscheiden man, briljant voorvechter van dialect en onderhoudend performer, graag van zich wilde *loaten heuren*. Nee, het was niet Peter's wil, het was de wil van zijn weduwe om in Roderwolde tegenover de inmiddels *stille knijpe* Het Roode Hert een voordracht te houden.

'Noou ik hier stoa, ken ik je vertellen dat ik ien van de eersten was van de olde garde schrievers die de overstap moakte van *Oeze Volk*, het tiedschrift mit een noam daj now besmet roakt is, noar het *Letterkundig Tiedschrift Roet*. Zuuik onder de noam Bastioan Brobbel.' Peter van de Velde, voor de gelegenheid uit de dood opgestaan, steekt zijn rechterhand in zijn broekzak (buuts) en kijkt de literatuurliefhebbers een voor een aan.

Hij herkent niemand. Niemand herkent Bastioan Brobbel. De vermoeidheid begint na de overdosis cultuur bij de gasten toe te slaan. Niet iedereen heeft in Roden koffie gedronken; vanwege voorkomen van sanitaire stop of doorloop. De middagslaap slaat toe.

'Ik spreek verder in het Hollands,' zegt de oud-leraar lagere school. 'Als ik Hollands spreek geeft me dat een mondiaal gevoel.' De dichter van *Zummer op de Paizer-*

mao (een mao is een stroompje, riviertje) haalt zijn hand weer uit zijn zak.

‘Tijdens de Tweede Wereldoorlog richtte ik het *Bonte Bitse Cabaret* op. De *Bitse* is een sloot. Door ons cabaret kon iedereen tijdens de bezetting ongestoord naar de BBC luisteren.’ Peter van der Velde teert op zijn verzetsdaad. ‘We hadden ook Duitsers onder ons publiek. Duitsers waren bij veel inwoners van Roden geliefd. De bezetter steunde gebruik van streektalen, daar heeft de streektaalbeweging later nog last van gehad. Platpraters als heulers met de bezetter, terwijl het bij de taal enkel om cultureel erfgoed ging.’

‘Kun je het lied van de brandweer veur ons zingen?’ vraagt Anno Dornwald. Voor Anno Dornwald was geboren hadden zijn ouders onderduikers plek geboden. De oorlog leefde ook voor de Spätgeburtgids. De dode dichter lijkt de vraag niet te horen.

‘Moi,’ roept Peter van der Velde. Hij kijkt tussen de reizigers door en zwaait naar Meindert Pastoor, de schrijver uit Lieveren die “toevallig” een fietstocht maakt van huis via het Vasalismonument naar de molen in Roderwolde. Het lid van de Peizer Kring weet de *hot spots* in Noordenveld te vinden.

‘Dat is een tied eleden,’ zegt Meindert Pastoor, die doet alsof hij Anno Dornwald niet ziet, doet alsof hij Ludo Lipptstadt niet ziet, doet alsof hij Bas van Bergen niet kent. Hij groet de dames met de boezems en negeert de literaire reizigers van wie een aantal zere voeten begint te krijgen. Jicht wellicht; een oude Drentse podagristenkwaal.

‘Dat is lang eleden,’ herhaalt de columnist en oprichter van het *Drents Letterkundig Tiedschrift Roet* dat na veertig jaar nog lang niet aan een zwanenzang begint. Telkens vers bloedstolsel op de pagina’s.

‘Ik ben al twaalf joar dood,’ zegt Peter van de Velde, ‘moar disse kaans wol ik nait veurbai loaten goan.’

‘Braand,’ zeg Meindert Pastoor, ‘ie zingt bijkaans dommiet over de braand.’

‘Nee, dat doou ik nait.’ Peter van der Velde heeft het wel met dat liedtie gehad.

‘Bij de brug over het Peizer Diepje,’ Peter van der Velde wijst over de molen naar de Onlanden. Zijn richtinggevoel laat hem na zoveel jaren onder de grond een beetje in de steek, maar voor de kenners is het helder. Hij bedoelt de fietsbrug met daarnaast in roestvaststaal zijn gedicht *Winter op de Paizermao.*

Winter op de Paizermao

De mao lig stil en wit bevroren
De schoapen kleumen veur bai t hek
In stad stait de Martinitoren
Een speulding dat naor boven stek

Het deip lig stil en de schoel van
De broene raaiten an de diek
Klinkt host onheurbaor het gehoel van
Een hopeloze koperwiek

Een scharebeeld van zwaarte kraaie
Die naor heur verre slaopstee gaon
En ponnies, kold, die met heur baaiden
Bai de verroeste richel staon

De winterwind waait deur mien kleren
As ik verkleumd naor hoes tou goa
Wel leven wil moet lieden leren
As 't wintert op de Paaizermao

Wilwaark, Zuidwolde 1986

Het volk applaudiseert. Meindert Pastoor, fiets aan de hand, klapt als een Chinees wijsgeer met één hand.

'Die slotregels ken ik ergens van,' fluistert Miep Buisman in het oor van Ludo Lippstadt. '*Dei nait wil dieken, mout wieken*, ik las het op het waterschapshuis in Onderdendam.'

'Niet hetzelfde,' neemt Ludo Lippstadt de overledene in bescherming.

'Maar het lijkt wel veel op elkaar,' zegt Miep, 'verkorte Groninger versie.' Miep Buisman knijpt Ludo Lippstadt in zijn onderarm. Dat had de Hollandse die de dialectdichters van hun plaats in de luxe touringcar naast Ludo Lippstadhad verdreven beter niet kunnen doen.

'En nu mag jij, jongkerel,' knikt Peter van der Velde naar Meindert Pastoor. De dode dichter negeert handgebaren van Anno Dornwald die niet wil dat Meindert Pastoor deel

uitmaakt van het programma. Dat Ludo Lippstadt tegen betaling zijn wettige plek in de luxe touringcar innam was al vervelend genoeg. Volslagen gebrek aan invoelingsvermogen over zijn plek in het Drentse circuit. Dat Bas van Bergen opstapte was nog tot hier aan toe. Die dichter kwam niet voor Drents. Iedereen wist voor wie hij kwam.

Uit zijn hoofd, *uut de blote kop*, met de fiets nog steeds vast met zijn linkerhand draagt de persiflist zijn versie voor. *Zummer op de Paaizer Mao*

Zummer op de Paaizer mao

Wij ligt stil en haost bevreuren
Scheuren schaopen achter ‘t hek
In Stad hebt wij een vibrator kocht
Een speulding dat naor boven stek

Hoe diep kuj gaon in schoel van
De liefde in de butenlocht al an de diek
Heurt dat hier wel dat repen
Mit riw uut een sjoek’rige seksboetiek

Mien sterrenbield zeg ‘ie gaot hen de haaien
As ie mit een vrömde hen een slaopstee gaot’

De zummerwiend strek langs oenze kleren
Die stillegies wacht tot wij op huus angaot
Wie leven wil mut vrijen leren
As’t zummert op de Paaizermao

Ludo Lippstadt voelt opnieuw een kneep in zijn onderarm.

‘Plagiaat,’ zegt Miep Buisman, ‘de laatste twee regels heb ik vaker gelezen.’

13
Pais en Vree

> Ik dank de daad van onrechtvaardigheid, de belediging die mij heeft wakker geschud en waarvan de scherpe ervaring mij ver van haar lachwekkende oorzaak heeft geworpen, mij daarbij kracht en lust tot denken gevend in zo sterke mate, dat uiteindelijk mijn arbeid het voordeel uit mijn woede heeft behaald; het zoeken naar mijn wetten heeft baat gehad bij het storend voorval.

Miep Buisman had zich op de valreep ingeschreven voor een week workshoppen en creatief atelieren in Orvelte. Ze had *atelieren* uitgesproken alsof de *lieren* draadkabels waren om verhuisdozen te takelen. Grafische technieken, vilt- en weeftechnieken, aquareleren, pastelkrijt, olieverf, verhalen schrijven voor beginners en gevorderden. Ruime keuze. Ze wilde wel eens met andere disciplines kennismaken, andere dan haar stiel; beeldhouwwerk, installaties en 3D. Miep Buisman was te laat geweest voor de *Tour de Cimetière*, een rondtocht langs Joodse en niet-Joodse begraafplaatsen, en zo was ze in de luxe touringcar tussen Roden en Peize naast gerenommeerd en met medailles onderscheiden schrijver Ludo Lippstadt terechtgekomen. Ludo Lippstadt had de medaille van de Provincie los in zijn broekzak, als totem, als houvast.

Het had geklikt tussen die twee. Miep Buisman en Ludo Lippstadt. Miep was ook onderscheiden. – Miep was beroemd in Alkmaar en omstreken vanwege haar artistiek weergegeven veterstrikdiploma's, oorkondes van verkeersveiligheid voor kinderen, certifcaten voor onderwaterzwemmen en meer tijdelijke blijken van waardering. Niets om meewarig over te doen. – Miep kon niet van haar kunsten leven, maar dat hoefde ook niet. Ze had AOW en een pensioen van een verzekeringsmaatschappij. De *Alkmaarse Onderlinge*.

Miep was lid geweest van het *Zaandams Schildersgenootschap* – dat mocht bij de gratie van haar aantrekkelijk lichaam; herkenbaar in de vele naaktsculptures. Ze was inmiddels onofficieel geroyeerd uit kinnesinne. Miep Buisman was welkom bij het ZSG als ze haar praatjes achterwege liet. Ze had niet zo snel een Hollands woord voor de wrijvingen met het *Zaandams Genootschap* geweten. In Orvelte had ze binnen een paar dagen de strekking van kinnesinne begrepen.

Het korte ritje van M. Vasalis, met een monument op het grasveld naast Havezate Mensinge, naar het kerkje in het Roderwolde van dichter Peter van der Velde, had Ludo Lippstadt – naast Miep Buisman – verwarmd, geroerd, blij verrast en opgetogen gemaakt. Eindelijk kon hij met een verstandige en onbezwaarde kunstenares spreken, in het Duits – *eigentlich meine Muttersprache* – over het spanningsveld tussen folklore en erudiet gebruik van Nedersaksisch. Miep had haar *Würzel* in het Moor van Worpswede.

Haar voorouders hadden geen bemoeienis gehad met de kunstenaarskolonie, maar blijkbaar was er toch een stichtende werking uitgegaan van de nabijheid van Heinrich Vogeler, Rainer Maria Rilke, Paula Modersohn-Becker en anderen, die in de woeste, ledige en vrije natuur hun inspiratie vonden.

Het landbouwverkeer met manshoge tractoren en dito hooiladers, die blad van de eiken aan weerszijden van de smalle wegen afropten, had de reis naar Roderwolde aanzienlijk en prettig vertraagd. Miep Buisman had haar vragen kunnen stellen. Ludo Lippstadt had, tot genoegen van Miep Buisman, geen antwoorden geweten.

'*Altes Land*,' zei Ludo Lippstadt, 'is een roman van Dörte Hansen. Het verhaal speelt in Niedersaksen. Hildegard, een vluchteling uit het oosten, trekt met haar dochter Vera in bij Ida Eckhof, een oude boerin. De boerin moet Hildegard niet. Hildegard laat zich niet wegsturen. Ze trouwt na enkele jaren met de getraumatiseerde zoon Karl. Karl heeft zijn armen en benen nog, dat kan zijn buurjongen die ook bij Stalingrad gevochten heeft niet zeggen, maar Karl is op zijn ledematen na alles kwijt. Ida maakt door haar huwelijk met Karl haar dochter Vera erfgenaam van de boerderij. Plattduuts komt in dialogen voorbij.

> Vera sprach zu Hause nur das Nötigste, man konnte mit dem Sprechen zu viel falsch machen. Ida redete mit ihr und Karl nur plattdeutsch, sie wusste, wie sehr Hildegard das hasste. Wenn Vera

> plattdeutsch antwortete, durfte ihre Mutter es nicht hören. Und wenn sie hochdeutsch antwortete, wandte sich Ida ab. Meistens versuchte Vera, mit Nicken, Kopfschütteln oder Achselzucken auszukommen, das war am sichersten. (S. 30-31)

'Ik begrijp dat Hildegard niet werd geaccepteerd vanwege haar taal,' had Miep Buisman gezegd. 'Komt me bekend voor, al zie ik het meer als naïeve onkunde om met een andere cultuur om te gaan.' Miep Buisman heeft geen vraag nodig.

'Ik was verliefd op een jongen uit de buurt,' zegt Miep. 'Ik hoef zijn naam niet te noemen. Iedereen kent zijn naam. Zijn portret hangt meer dan levensgroot aan een buitenmuur van een nederige saksische boerderij. Tot voor kort hing mijn liefde als aankomend god een beetje kleiner afgebeeld in een kunstenpaleis.' Miep aarzelt en zegt, alsof ze een bekentenis doet: 'Ik heb ooit zijn buste gebeiteld uit mosselkalk. Een verkeerde keuze. De mosselkalk is uiteengevallen. Marmer was beter geweest, of graniet.'

'Misschien toch een goede keuze, die mosselkalk,' zegt Ludo Lippstadt wijsneuzerig. 'Het is niet goed van wie dan ook een god, of een vijand te maken. In het ontstaan is het verval begrepen.'

Ludo Lippstadt weet welke man Miep Buisman bedoelt. Miep Buisman raakt Ludo niet aan, ook niet als de luxe touringcar licht overhelt in een bocht. Ze raakt hem.

'Ik was een Hollandse aus Deutschland. Achterna begrijp ik dat de mensen me niet verstonden. Ze konden niet

overweg met een andere manier van kijken, met een andere manier van luisteren. Het heeft er alle schijn van dat enkel met geweld of door *Verelendung* andere inzichten boven komen drijven. Wat zijn de mensen bang.'

'Of door grappen,' had Ludo Lippstadt gezegd. 'Door wrange, bijtende, ironische, ridiculiserende grappen is verandering soms mogelijk.'

> Boeren in het begin van de vorige eeuw waren tevreden met bemesting van hun schrale zandgrond met koeien- en schapenstront. Kunstmest, gemakkelijk beschikbaar met de ontwikkeling van de stikstofbindingssynthese door de inspanning van de Duitse jood Fritz Haber werd afgewezen als nijmoodse fratsen. De verkoper van kunstmest kreeg geen poot aan de grond. Hij bedacht een list.
> Nadat boeren rogge hadden gezaaid strooide de handelaar – vast een Jood – kunstmest op de ingezaaide graanakker. Maanden later was op het veld een kruis zichtbaar. De bemeste rogge stak hoog uit boven de rogge van het nietbemeste deel.
> Het hakenkruis – in spiegelbeeld – in het roggeveld overtuigde de Drentse boeren.

'Catcher in the rye,' zei Miep Buisman. 'Vanger in het graan.'

'Rye, rogge, woorden met eenzelfde oorsprong. Etymologisch bedoel ik,' zei Ludo Lippstadt.

'Je houdt echt van taal.' Miep Buisman sloeg met haar

hand zachtjes op haar tasje met iPhone en vrouwelijke benodigdheden. Ze raakte Ludo Lippstadt niet aan. Leergeld uit haar adolescententijd.

‘Ik kreeg een prijs,’ had Ludo Lippstadt gezegd. Hij hield zijn hand in zijn broekzak, rolde de penning tussen duim en wijsvinger. ‘Na die prijs heb ik mijn gedachten prijsgegeven over de toekomst van de regiotaal.’

‘Mijn muzikant kreeg ook zo’n prijs,’ zei Miep Buisman, ‘voor afwijkende muziek.’

‘Na mijn toespraak vond ik een brief bij mij in de bus. De brievenbus zit naast de bel,’ Ludo Lippstadt negeerde de prijs van Miep Buismans oude liefde.

‘En....?’

En het hoofd van Ludo Lippstadt sloeg op hol, koos ondanks zijn strakke teugels het boerenzandpad met modder in de sporen. Vanaf de bok van de Jan Plezier hoorde Ludo Lippstadt een fiene stemme.

> ‘In Peize, op zijn Drents zeggen we Pais, woont een controversiële schrijver.’ Anno Dornwald spreekt controversieel traag uit. De gids heeft in de loop van de *Tour de Littérature* voldoende ammunitie opgespaard om het hele dorp van de omstreden schrijver van de aardbodem weg te vagen. De woorden van Anno Dornwald ricocheren als keilsteentjes over de hoofden van de passagiers. Een hormonale atoombom ontbrandt langzaam

in zijn *lief*, het Nedersaksische woord voor lijf. Op een enkel lid van de Schrieverskring na weet niemand waar de verontwaardiging zich op richt. Het is beter dat dat zo blijft. Kinnesinne is voor kleingeestigen, niet voor liefhebbers van literatuur.

Niet enkel hormonen branden in het lief van de gids. In enkele gedichten heeft hij zijn medische stand van zaken aan de liefhebbers van authentieke regionale poëzie onthuld. De voorzitter van meer dan één vereniging en/of stichting sluit zich aan bij de landelijke, en wie weet mondiale trend om medisch malheur in een sonnet, kort verhaal of column te verwerken, zonder de nodige romantiserende terughoudendheid of verhullende verdichting.

Het lijkt de nieuwe weg in het literaire landschap, in navolging van de dagbladen en magazines. *Elk mut weten van de drup an de tuul*. Voor niet Nedersaksen: Iedereen mag kennis nemen van prostaat, leverkanker, longembolie, neuropathie in al zijn verschijningsvormen, vroeggeboortes van kleinkinderen, nageboortes van Schoonebeeker schapen (zonder horens) en van Drentse heideschaopen (met hoorns).

Een recensie is niet compleet zonder de laatste resultaten van bloedprikken, mri en catheterisatie; niet van de schrijver van het besproken boek; van de recensent als ervaringsdeskundige op het lijfelijke terra incognita. Ook in de schaduw van recensies is literatuur niet veilig.

> ‘Hij,’ Anno Dornwald spuugt in de microfoon. Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele, naast de sproeiende gids, veegt met de rug van haar hand over haar wang. De Oostindische inkt rond haar grijze ogen lijkt doorgelopen. De voorzitter spuugt in en op de literaire bronnen. Het lijkt een hengstenbal in de bus, een heftig paardenspul op z’n Drents, ingehouden en onderhuids.
> ‘Hij,’ herhaalt Anno Dornwald. ‘Die man daar....’

Ludo Lippstadt verlegt zijn blik van de voorzitter naar zijn duo-passagier. Miep Buisman is Hollandse uit Worpswede. Niet dat de grijsblonde dame zich als zodanig bekend had gemaakt. Het adagium *Proud to be loud* was niet op haar van toepassing.

‘In de brief stond dat ik de prijs weer in moest leveren. Ik zou met mijn verhaal de spoedige ondergang van het dialect bevorderen.’

‘Als je dat zou kunnen, zou je god zijn in een goddeloze provincie. In een provincie met een papenloze kerk.’ Miep lachtte. ‘Wat een macht en invloed kent Hij je toe.’

Haar linkerhand gleed om de mouw van het donkerblauwe vest van Ludo Lippstadt. Ringen om alle vingers, en de duim. Goud en aluminium, robijnen en glas, amethyst. Eigen werk.

‘Ludo, mag ik Ludo zeggen?’

Ludo Lippstadt knikte. Iedereen mag Ludo zeggen. Wat een ander wil zeggen is niet zijn bedoening. Ludo

Lippstadt wist welke vraag zou komen. Miep Buisman zou met haar warme en empatische stem, met haar hele lichaam, met haar ziel slechts een vraag stellen "Hast du das wirklich nötig?"

> Sie schloss die Augen und zåhlte langsam bis drei. Kleine Kunstpause am anderen Ende der Leitung, dann tiefes Einatmen, gefolgt von stoβartigem Ausatmen durch den Mund, dann, resigniert und fast geflüstert: "Hast du das wirklich nötig, Anne?" (*Altes Land*. S. 20-21)

Waarom had Ludo Lippstadt de wederzijdse vijandschap, de gekoesterde verontwaardiging, de gecultiveerde gekwetsheid – met de bronzen penning in zijn broekzak – nog nodig? Waarom had Ludo Lippstadt de boosheid nog nodig; ook zonder bronzen legpenning?

Ludo Lippstadt wachtte op de onvermijdelijke vraag.

'Ludo,' Miep nam haar tijd.

Als Miep hem Ludo noemde, mocht hij haar Miep noemen. Liever was hij bij U gebleven. Door te knikken hoefde hij geen naam te noemen, geen keuze te maken tussen U en jij, tussen Miep en Miep Buisman. Lichaamstaal was makkelijker, om te spreken, niet om te verstaan.

'Ludo.' Miep leunde naar Ludo, nog zonder hem of zijn bovenarm, zijn bovenbeen of knie aan te raken.

'Ludo, hoe is het met je dochter?'

Ludo Lippstadt sloeg zijn denkend hoofd met milde

klap tegen het veiligheidsglas. De lage zon scheen door de bus tot achter de begraafplaats van Roderwolde, voorheen de begraafplaats, voorheen de pastorie waar in de vorige eeuw een moord was gepleegd. De lage zon accentueerde de rietpluimen in de Onlanden, markeerde met lange schaduwen de ondergelopen *floodplain*, de hoogzit, het Eelder Diepje, de Peizermaa, de Slokkert.

'Je zwarte dochter. Je negerin? Of wil je liever dat ik bruinmens zeg?'

> *Babs*. Miep Buisman had *Babs* gelezen. *Literaire verkenning van cultureel en moreel erfgoed*. Naast uitgesproken ideeën over taal, dialecten, discriminatie, religies, relaties en politiek bevat de roman als rode draad de levensgeschiedenis van Babs, dochter van Francisca Sililo en een blanke vader, van een witmens. De schrijver doet geen moeite om zijn vaderschap te verhullen, al blijft er een zweem van literaire romantiek om de gebeurtenissen hangen.

Ludo Lippstadt deed zijn ogen dicht. Hij voelde de warme hand van Miep Buisman door zijn nieuwe zwarte broek. Hij voelde de warme hand van Franciska Sililo. Hij rook de zoetige geur van een negerin; van zijn negerin. Eenmaal had hij onder het Zuiderkruis met Francisca een busreis gemaakt. Een *Reis door de nacht*.

'Wees niet bang voor geluk,' zegt Miep Buisman. 'Het bestaat niet.'

De luxe touringcar sloeg rechtsaf, de weg langs de Ticheldobben, met verderop de boerderij van het Drents Landschap naast de kleiafgraving van eeuwen geleden.

De kleikoel was een walhalla voor botanisten op zoek naar zeldzame planten. Het klooster in Aduard, inmiddels afgebroken op de ziekenzaal na, was gebouwd van kloostermoppen van de potklei langs de Peizermaa. Anno Dornwald probeerde een toelichting te geven over kloostermoppen, over nonnetjes en paters als benaming van dakpannen die over elkaar werden gelegd. De gids raakte verward in zijn woorden. Iedereen leek door vermoeidheid overvallen; zoveel cultuur, zoveel regionaal erfgoed was teveel op een dag.

We zijn er bijna, zong door het hoofd van Ludo Lippstadt. Francisca Sililo leunde zwaar tegen zijn gloeiend lichaam. Ze beet de schrijver in zijn dove oor. Hij voelde haar dikke vochtige lippen om zijn schelp. Haar soepele tong op weg naar aambeeld, stijgbeugel en hamer. Ludo Lippstadt was van de wereld. Werelds was hij, uit zijn evenwicht.

‘Mijn eerste keer,’ fluisterde Miep Buisman, ‘was in de pastorie.’ Ze haalde diep adem. ‘Op het Perzische tapijt in de werkkamer van de pastoor.’

Na de daad, na de paring, was ze bloot op de eiken draaistoel met craquelé leren zitting gaan zitten. Koelte aan haar onderlijf. Nee, de bijbel was niet opengeslagen bij 1 Kor. 13. Ook niet bij het Hooglied.

‘En jij?’ fluistert ze. ‘Waar was jouw eerste keer?’

14
Ons belang

> Ik bevat een minder wezen waaraan ik moet gehoorzamen, op straffe van een onbekend kwaad dat de dood is.
> Liefhebben, haten, zijn ondergeschikt.
> Liefhebben, haten – *schijnen* mij toevalligheden

De verkeerslichten – in Peize nog hardnekkig stoplichten genoemd – voelen de luxe touringcar komen en geven groen aan de reizigers.

De luxe touringcar stopt voor bakkerij *Ons Belang*. In het naastgelegen café Ensing treden als afsluiting van de *Tour de Littérature* lokale literaire kampioenen op. Er is thee, er is koffie, er is koek van *Ons Belang*. Wie wil mag een glas water of een pierenverschrikker voor eigen rekening.

'*As ie mij dommiet mist*,' zegt Ludo Lippstadt tegen Anno Dornwald, '*bin ik der niet*.'

'*Gieniend die joe mist*,' zegt de gids.

Ludo Lippstadt wacht tot Miep Buisman uit de bus stapt.

'Ik heb thuis ook thee,' zegt hij. 'Tien minuten te voet van hier.' Ludo Lippstadt reikt Miep Buisman de hand. 'Als je wilt.' En om elk misverstand bij voorbaat uit te

sluiten laat Ludo Lippstadt volgen: ‘Mijn vrouw is thuis. Meestal is ze thuis. Als ze niet op stap is, is ze thuis.’

Miep Buisman wil wel theedrinken bij de schrijver.

‘Ik bel de luxe touringcar. De chauffeur kan me na de voordrachten bij je huis oppikken, zodat ik weer in Assen uit kan stappen. Ik koop de bundels van de plaatselijke schrijvers wel bij Ons Belang. Ik lees liever dan dat ik luister.’

Als Mathilde Willighe merkt dat Ludo Lippstadt niet binnengaat in Café Ensing zegt ze met getuite lippen: ‘Denk om het boekenlampje dat ik je in Norg heb gegeven. Of ben je het al verloren? Ben je het al kwijt.’

Mathilde Willighe bedoelt: denk aan mij. Het lampje heeft als opschrift *Moi*, een groet in het Drents, in het Frans heeft dat drieletterwoord een heel andere betekenis. Maar misschien betekent *Moi* toch hetzelfde.

Ludo Lippstadt legt zijn handen op de schouders van Mathilde Willighe. Hij waakt ertegen haar lichaam meer aan te raken dan strikt noodzakelijk. Alles wat hij aanraakt wordt een beetje zijn bezit, zij het niet fysiek, dan wel in herinnering. Ludo Lippstadt kent de ingang naar zijn geheugen. Alles wat hij voelt blijft hem nabij, ook als hij dat niet op prijs stelt. Niet-aanraken is de beste manier om geen liefde en geen vijandschap te kweken.

‘Ne craint pas l’ amour,’ had Franciska – tong in cheek – gezegd, ‘Ça n’existe pas.’

‘Ik houd van je geest,’ fluistert Ludo Lippstadt bij de tweede luchtzoen in haar linkeroor, gevolgd door ‘meer dan van je lichaam’ in haar rechteroor.

Mathilde Willighe trekt het weerbarstig lichaam van de schrijver tegen haar doorknoopbloemenjurk.

‘Ik ook van jou,’ zegt ze. ‘Helemaal.’ Ze zoent hem vol op de mond en zegt met hoge stem: ‘Hoe groter geest, hoe groter beest.’

‘Ik kom binnenkort bij je langs,’ zegt Bas van Bergen die dromerig het tafereel gadeslaat. Buitenspel en half weggedraaid laat hij volgen: ‘Ik weet je te vinden.’

‘*Ach jong, wat jammer nou dat ie der niet bij bint. Ik zal joe missen. Ik mis joe now al*.’ Maria Magdalena von Bauhaus tot Wispendaele klotst haar bovenlichaam. Dommiet is er rode wijn. Café Ensing heeft alle vergunningen.

Ludo Lippstadt heeft zijn afscheid gerepeteerd. De Drentse variant vloeit hem zonder schroom over zijn onderlip.

‘*Ie bint een wit wief veur mij*,’ zegt hij met scherpere stem dan hij bedoelde. ‘*Ik bemin joen geest, meer as joen lief*.’

Maria Magdalena wrijft de schrijver zijn stil verlangen, althans haar stil verlangen in; met overgave.

‘*Was sich liebt das neckt sich*, *mut ie maor dèenken*,’ zegt Ludo Lippstadt. Het maakt hem niet uit wat de dichter denkt. *Hij wil der vandeur. Hij wil weg. Hij wil weg van waar hij vot komt*.

‘*Ik hold net zoveul van joe, net zoveul as ie mij liefhebt*,’

zegt Maria Magdalen von Bauhaus tot Wispendaele. *'As ie dat maor weet.' Zo makkelk lat ze hum niet gaon.*

Intijd Ludo Lippstadt met Miep Buisman langs kinderglijbaan en geitenveldje naar de Beukenlaan kuiert, heet Anno Dornwald de reizigers voor de zesde keer welkom. Nu in Pais, het dorp van de Paizer aalkoppen, voor de leken, de palingkoppen. Boers volk, wars van literatuur, wars van een god. Geen dorp in Drenthe met meer atheïsten. Geen dorp in Drenthe met een mooiere kerk.

Als de literaire busreizigers thee en koffie hebben, komen Meindert Pastoor en Johannes van Eeden lichtbezweet binnen als ongenode gasten.

'*Wij wult,*' zegt Meindert Pastoor, '*geern een goed woord doen veur Ludo Lippstadt*.'

'Dat hebben wij al genoeg gedaan,' zegt Peizer Kringlid Johannes van Eeden, 'maar het kan altijd beter en meer.'

'Spietig dat de schrijver er zelf niet bij kan zijn. Ik begrijp dat rond deze tijd het KRO-programma *Opsporing verzocht* bij hem voor de deur staat.' Meindert Pastoor weet van de hoed en de rand. Van de hoed van Ludo Lippstadt.

'U kunt dat programma met tranentrekkende verloren dochters en zonen over twee maand zelf bekijken op *Uitzending Gemist*.' Johannes van Eeden geeft geen details over de televisieopnames aan de Beukenlaan. Hij had wel details willen geven, maar de kringdichter uit Peize kent geen details van zijn kringgenoot.

Aan het dromerige publiek, zo niet, slaperige volk, leest Meindert Pastoor de recensie voor van het verhalenboek

Erica waer besto bleven? De dichter heeft de bespreking ontleend aan de aanschafinformatie voor bibliotheken. Alsof hij iets goed wilde maken. Alsof hij spijt heeft dat hij niet met de *Tour de Littérature* is meegegaan. Meindert Pastoor.

> Het titelverhaal gaat over het dorp waar de schrijver vandaan komt. Ook in de overige verhalen spelen verleden en heden van de regiocultuur een rol, op allerlei manieren: bizar, hilarisch, sprookjesachtig, schrijnend, geheimzinnig en grappig. Met vaak oudere mannen in de hoofdrol. De taal is barok, soms zozeer dat je niet goed weet wat er nu eigenlijk staat. De auteur is steengoed in gedetailleerde beschrijvingen. Je ziet het huis, het uitzicht, de persoon helemaal voor je. Voor geïnteresseerde lezers die een grapje wel kunnen waarderen

Miep Buisman vergeet naar de luxe touringcar te bellen. Ze is getuige van de overval door de KRO-ploeg. Buiten op het grasveld staat een stevige lichtbruine vrouw. Ze draagt een geelbruine chitenge en een kunstig opgerolde hoofddoek in dezelfde kleur. In haar hand houdt ze *Babs, literaire verkenning van cultureel en moreel erfgoed*. Geheel in passende kleuren.

'Volgens mij woont hier je vader,' zegt Derk Bolt. 'Bel maar aan.' De diabetes-reporter doet een stap terug, nog een. Twee camera's leggen de historie vast.

Achter het huis van de schrijver rijdt intijd de luxe touringcar voorbij. Een jong ventje in blauw profiel op de buitenkant van de luxe touringcar zwaait naar de schrijver. Op verzoek van Anno Dornwald toetert de chauffeur driemaal, even vaak als de haan destijds kraaide. Anno Dornwald weet waar de schrijver woont. Ooit bespaarde bij een postzegel door een brief eigenhandig te bezorgen.

De luxe touringcar wipt over de verkeersdrempel. Mathilde en Maria Magdalena wippen mee. Anno Dornwald slaakt een zucht van opluchting. Er is een tied van komen en er is een .....

'Daar woont Ludo Lippstadt,' zegt Bassie van Bergen. als ze de kruising voorbij zijn. 'Daar ga ik binnenkort op bezoek.'

In de luxe touringcar daalt rust neder. De klinkerweg naar Bunne slingert zich mild als een Chinees riviertje door het landschap. Daar is de Winderloop alweer. Het water kabbelt de eeuwige tijd voorbij. De eeuwigheid, het heelal, het universum, de Kop van Drenthe. Literatuur kent geen tijd. Enkel de mens kent voorbijgaande tijden.

Broer Nestorius haalt *Bunner Berichten* uit de brievenbus. De schrijver schuift zijn McCormick naar achteren en leest de opening van de krant. Zacht geraas verstoort zijn mijmering. Over de klinkerstraat komt traag een luxe touringcar met op de zijkant een wenkend gestileerd kwajongentje. Broer Nestorius vouwt de krant dubbel, trekt de pet boven zijn ogen en legt zijn hoofd in zijn nek. Ondanks zichzelf heft hij de krant omhoog. Het is geen groet.

De luxe touringcar, met steeds minder passagiers rijdt naar Rhee, langs de Picardthoeve. Deze eeuwenoude boerderij speelt een grote rol in onderzoek en ontwikkeling van cultureel Drenthe. Reden om ook prof. dr. Henk Prakke naar voren te halen. Hij was ook drukker, organisator en cultuurpaus in Drenthe en aanpalend Duitsland.

H.J Prakke (1900 – 1992), de Drentse professor met een levensloop om jaloers op te zijn. In de nadagen van de Tweede Wereldoorlog werd hij door de bezetter opgepakt. Hij vreesde voor zijn leven. Na de bevrijding maakte hij *Homo res sacra homini* tot zijn lijfspreuk. *De mens zij de mens een heilige zaak*. Hij had *Homo homini lupus* aan den lijve ervaren.
Henk Prakke staat aan de wieg van de Drentse cultuur. In 1951 promoveerde hij op *Deining in Drenthe,* onwikkelingen in de Olde Laandschap. Hij was initiator/inspirator van allerlei activiteiten op het gebied van gewest-eigen cultuur. Kort na de oorlog beijverde hij zich om contacten met de voormalige bezetter aan te halen.

In *Maandblad Drenthe* van nov/dec 1980 geeft Sjouke B. Dekker in een interview een overzicht van werk en leven van prof. dr. H.J. Prakke.
In hetzelfde nummer van *Maandblad Drenthe* volgt Martin Koster met een beschouwing over *Roet*.

Bestiet et Draens Eigene?

Hij geeft zelf antwoord. (Geheel volgens verwachting).

Ik mut zeggen, dat ik daor nog nooit van wakker legen heb. Siep, schaop en scheuper, denk ik dan en ik bin mit een menuut of wat vertrökken.

En dan is d'r Roet. Drents Letterkuundeg Tiedschrift. Et is ontstaon uut onvree over de Draense schrievery, die veur et grootste diel deelkomp op naoberpraot. Mar d'r bint ok schrievers die zien laot hoe et ok kan. De namen bint bekend.

De namen zijn inderdaad bekend. Martin Koster en Ton Kolkman grossierden in schuilnamen. Ze namen in de eerste jaren vrijwel alle teksten voor hun rekening.

Roet kwam met satire en doorbrak taboes. Satire als kritiek. Taboes als sexualiteit, N.S.B. onderdrukking en ieniekheid (altijd met elkaar eens(gezind)).

De Draense schrievers haren slim lange tienen. Dat was op zuk zölf niet zo vrömd: d'r was nooit kritiek op heur wark en now weuren ze zo ienient had anpakt deur de redaktie van een onögelijk bladtie dat zien eigen namen niet numen duurde. En dat was oeze bedoeling ok.

Na die eerste jaren verschoof de aandacht naar letterkunde, maar...

Heufddoel van Roet is (en blef) de Drenten zien te laoten dat y in et Draens schrieven kunt over alle zaken van dizze tied, dat et Draens niet minder is as et Hollaans, dat wy wieder kunt mit et Draens.

Na Rhee komt eindbestemming Assen in zicht, althans voor lezers die bij het Drents Archief zijn opgestapt. De luxe touringcar brengt de Groninger opstappers als toegift terug noar Ome Loeks voor het station.

'*Dank veur joen aandacht. Ik hoop en verwacht dat ie een schiere indruk kregen hebt van literatuur in Drenthe*,' zegt Anno Dornwald. '*Het was de muite weerd, ok en veural ok veur mij*.' De gids draait zijn hoofd en wijst naar het relingopschrift van het viaduct. '*Veur wie het nog niet zien hef. Tekst van mien dorpsgenoot...*' Zijn stem stoekt.

De reizigers op de eerste stoelen kunnen de tekst lezen terwijl de bus als een uitgeleefde woonkamer door de Asser namiddag rijdt. Anno Dornwald draagt voor:

'*Hier kom ik vot veur mien hele leebn*.'

Dörte Hansen vraagt zich hoe de volksaard is gevormd.

Noch einer, der beim Sprechen fast hintenüberkippte. Noch einer mit einem Hang zu Platzverweisen.

Runter von der Leiter, weg von der Auffahrt, ein Schädling!
Sie fragte sich, wie man so wurde.
(...)
Vielleicht bekam man es vererbt, wenn man hineingeboren wurde in eine dieser Marschfamilien, wenn man Teil eines Fachwerks war von Anfang an. Man kannte seinen Platz und seinen Rang in dieser Landschaft, es ging immer nach dem Alter: Erst kam der Fluss, dan kam das Land, dann kamen Backsteine und Eichenbalken und dann die Menschen mit den alten Namen, denen das Land gehörte und die alten Häuser.
Alles, was dann noch kam, die Ausgebombten, Weggejagten, Großstadtmüden, die Landlosen und Heimatsucher, waren Flugsand und angespülter Schaum. Fahrendes Volk, das auf den Wegen bleiben musste.
Runter von der Leiter, weg von der Auffahrt, ein Schädling.
Anne fragte sich, wie lange man hierbleiben musste, um nicht mehr fremd zu sein. Ein Leben war wohl nicht genug.
>>Danke für die Leiter<<, sagte sie, >>einfach nicht hingucken beim nächsten Mal!<<

Altes Land (S. 169-170)

15
Verlof

> Ik beken dat ik van mijn geest een idool heb gemaakt, maar een ander heb ik niet gevonden. Ik heb het bejegend met offergaven, met smaadwoorden. Niet als aan mij zelf toebehorend. Maar...
> Overeenkomst met wat De Maistre schrijft over het bewustzijn van een wellevend mens! Ik weet niet wat het bewustzijn van een dwaas is, maar dat van een scherpzinnig mens is vol onnozelheid.

'Je weet natuurlijk beter dan wie dan ook, dat je met je woorden je eigen glazen ingooit. Domheid wint altijd.'

Ik had er al jaren rekening mee gehouden dat op een onvoorzien tijdstip een gekleurde man of vrouw van vijfentwintig jaar jonger aan zou bellen om me fysiek te herinneren aan mijn levensdaden. Vroeger of later zou ik merken dat mijn bloedlijn een vervolg zou vinden. Vergetelheid leek me niet voor mij weggelegd.

Ik geef toe. Ik heb veel in het werk gesteld om niet een willekeurige ongeziene boom in het bos te zijn; dagelijks bezig in de strijd met andere bomen om licht en lucht voor mezelf te vergaren. Ik streed, beter; ik leefde. Ik had niet het idee – over gevoel sprak ik niet – dat mijn streven tenkoste

van anderen ging. Ieder zijn of haar (of het) eigen pad. Ik voelde en voel me niet mijn broeders hoeder. Ik hoef niet voor een ander te zorgen; die kan dat zelf. Wie zichzelf niet kan redden ben ik tot nu toe succesvol uit de weg gegaan. De keerzijde is dat ik verantwoordelijkheid neem voor mijn gedrag en voor gedrag dat ik achterwege laat.

> Beminnen is niet mijn sterkste punt.

In zijn *Voetnoot* (5 augustus 2017) schrijft Arnon Grunberg over Biecht:

> Hoeveel geheimen mag een mens hebben? Het interview, de biecht en de psychoanalyse gaan uit van het idee dat een goed mens vrijwel alles uitspreekt. Hoe minder verborgen blijft, hoe beter.
> Transparantie betekent onthullen, terwijl een begrip als privacy tegenwoordig vooral neerkomt op het recht om informatie niet ongewild met derden te delen. Zijn er misschien geheimen die u stiekem met uw naaste, een ouder, een kind, een baas, zou willen delen?
> Ik zou van uw biecht een kunstwerk willen maken.

Mijn ervaring met biechten is grenzenloos. In de beslotenheid van de biechtstoel leerde ik de waarheid spreken en langzamerhand leerde ik te liegen. Achteraf was mijn privacy mij meer waard dan de vergiffenis – na een ritueel gebed – van mijn vermeende en cultureel

bepaalde zonden. Ik bleef weg. Ik nam geen blad voor de mond – had ik nooit gedaan – en ik maakte van mijn hart geen moordkuil. De moordkuil bevond zich buiten mij. Ik was onwetend van gewonden, van stervenden, van kadavers. De arena was mijn plek; niet de tribune.

Later, hoeveel later weet ik niet, veranderde ik mijn biecht in korte verhalen en in romans. Wat ik beleefde, dacht en deed, vond – en vindt – een uitweg in proza. Van mijn biecht maak ik literaire kunstwerken. Mijn verbazing, verwondering, angst, ergenis, opluchting, mijn verlangens staan in mijn boeken. Mijn gevechten met mijn engelen, met mijn raven, met mijn engelbewaarders heb ik vertaald in, zoals de recensent Mirjam Scholten van de bibliotheek over *Erica waer besto bleven?* schrijft:

> Het titelverhaal gaat over het dorp waar de schrijver (1950) vandaan komt. De hoofdpersoon keert er even terug voor de uitvaart van een nicht. Ook in de overige verhalen spelen verleden en heden van de regiocultuur een rol, op allerlei manieren: bizar, hilarisch, sprookjesachtig, schrijnend, geheimzinnig en grappig. Met vaak oudere mannen in de hoofdrol. De taal is barok, soms zozeer dat je niet goed weet wat er nu eigenlijk staat. De auteur is steengoed in gedetailleerde beschrijvingen. Je zien het huis, het uitzicht, de persoon helemaal voor je. De Drentse auteur ontving in 2014 de Grote Culturele Prijs van Drenthe voor zijn bijdragen aan een volwaardige Drentse cultuur. Dit

> is een verzamelbundel van met name recent werk. Voor in (regio)cultuur geïnteresseerde lezers die een grapje wel kunnen waarderen

Deze karakterisering doet me goed. Dat de recensent zwaar leunt op de tekst op de achterzijde van het boek is haar forte. Ik lees mijn woorden graag terug; als is het een bevestiging van mijn bestaan (niet noodzakelijk van mijn gelijk).

Ik leef in een complexe wereld. – Medemensen wellicht ook, naar dat weet ik niet. – Ik ga de complexiteit te lijf met mijn proza – korte tijd met schilderijen –, met fietsen, lezen, lezen en opnieuw lezen. En praten met wie iets te vragen en te vertellen heeft.

Met mijn bizarre, humoristische en wrange verhalen bezweer ik demonen – beschermengelen, en de boze engelen – door ze een naam, een vorm en rechtvaardiging te geven. Gedachten en (waan)ideeën komen uit het niets. Tot nu toe hebben wetenschappers geen handvat gevonden om ons denken en de oorsprong van gedachten te bestuderen, laat staan te begrijpen. De plaatjes uit mri en hersenscans leveren genoeg stof tot speculeren; ze zeggen niets over creativiteit. Ze zeggen niets over de god in mijn gedachten.

Diverse schrijvers geven mij handvatten om demonen in de schoolbanken te houden. Michel de Montaigne met zijn *Essays* en Paul Valéry, die ik uitgebreid citeer. Ik las Russen. Ik las en lees schrijvers uit Niedersachsen. In deze tijdopname ben ik ontroerd, en dat gebeurt me zelden met een

boek, door *Altes Land* van Dörte Hansen. Ze schrijft over plattelanders, vluchtelingen en streekcultuur in hoog tempo. Wreed, bizar, betrokken naar het leven getekend. Af en toe gebruikt ze Plattdeutsch. Functioneel, indringend.

Ik las Martin Walser, *Statt etwas, oder Der letzte Rank*. In *Babs* citeer ik deze Duitse schrijver. Hij is achtervolgd door vrienden en vijanden die hem in een patroon probeerden te persen.

> Dass alles, was ich tat und dachte, einer Beobachtung, sprich Beurteilung ausgesetzt ist, spürte ich bei allem, was ich tat und dachte. Ich kriegte dadurch mit, dass ich so gut wie alles, was ich tat und dachte, nicht hätte tun und denken dürfen.

Uiteindelijk, hij is de 80 gepasseerd, heeft hij zijn belagers afgeschud als een haas die een haakse bocht (*Rank*) kan maken en zo honden rechtdoor laat ijlen. Hij heeft zijn (schrijf)activiteiten naar een ander speelveld verplaatst. Hij heeft zich met zijn boek bevrijd uit de wederzijdse vijandigheid. (Hij kreeg een vraag van zijn critici: Schrijf tegen me, dan kan ik antwoorden. Ik heb je nodig.)

Zijn woorden zijn een mantra voor me geworden. Martin Walser geeft me met zijn boek, met zijn woorden en zinnen, toestemming om te zeggen wat ik niet voor me kan houden. Ook Jacob Israël de Haan laat zien dat de dood uit de pot komt als de geest wordt opgesloten. De inhoud wil een uitweg. Ook Paul Valéry schrijft dat in zijn soms cryptische zinnen.

> De taal is barok, soms zozeer dat je niet goed weet wat er nu eigenlijk staat.
>
> Lees maar, er staat niet waterstaat.

Naast de inhoud staat de vorm. Beter misschien: uit de inhoud groeit de vorm.

In de *Tour de Littérature* schend ik privacy van schrijvers. Ik geef ongevraagd hun woorden en hun gedrag weer.

> Transparantie betekent onthullen, terwijl een begrip als privacy tegenwoordig vooral neerkomt op het recht om informatie niet ongewild met derden te delen.

Wie geen informatie met derden wil delen is geraden om zijn mond te houden, geen boeken of brieven te schrijven, zich zo te gedragen dat niets van de eigenheid naarbuiten komt. In de dagelijkse omgang is lichaamstaal een grote expressie van het innerlijk. Wie mij aan de boezem drukt laat een onuitwisbaar stempel achter. Wie niet op de een of andere manier in mijn geest terecht wil komen, kan mij beter mijden. Ik ben een gevoelige man. Ik neem veel op van mijn entourage.

Wie een deel van mijn geest in bezit heeft genomen, en dat kan door een vluchtige ontmoeting, komt in mijn kunstwerk terecht. Martin Walser laat mij zien dat ik me daarin geen beperkingen hoef op te leggen. Wie mij met oprechtheid, eerlijkheid en respect tegemoet treedt, wie

mij passende vragen stelt, wie aardig tegen me is, ziet zich terug ik karakters met vergelijkbare eigenschappen. Wie me op een andere manier raakt, vindt zich op die andere - literair weergeven – wijze terug. Blijf bij me vandaan als je me niet wilt leren kennen. Blijf bij me vandaan als je jezelf niet in mij weerspiegeld wilt zien. Ik ben ze allemaal. De karakters. Mijd me als je geen vragen hebt.

'Jij ok hier? Ik had joe niet verwacht.'

Niemand zit op wie dan ook te wachten. Ik zou het mezelf kwalijk nemen als ik op iemand zou wachten. Ik heb ooit in een vorig leven op iemand gewacht. Dat was mijn cadeau. Ik wachtte op een aardappelprakje – me halfslachtig toegezegd. Ik kreeg bruine bonen naast mijn weggetrokken bord gekieperd.

In de bijbel staat dat kinderen hun ouders gaan verlaten; vrijwillig of weggestuurd. Wat een geschenk.

Paul Valéry schrijft dat elke afwijzing en elke belediging een geschenk is. Een snelle manier om de eigen aard te leren kennen.

Deze *Tour de Littérature* is een literair antwoord op gebeurtenissen rond en voorafgaand aan de toekenning van de *Grote Culturele Prijs van Drenthe 2014*.

Ik ben niet geheel tevreden over de vorm. Met meer geduld had ik, enzovoort...

Misschien had ik over personen,.....

Misschien had ik meer liefde in mijn verhaal kunnen

verwerken. Over mijn vaardigheden omtrent beminnen heb ik al veel geschreven. Ongetwijfeld krijgen die omschrijvingen een vervolg. Het leven zal mij leren hoe te beminnen.

Wie geen gevoel heeft voor ironie, voor milde en minder milde spot, wie geen gevoel heeft voor verhalen achter de verhalen, kan mijn proza beter mijden. Ik schrijf zoals mijn geest mij dicteert te schrijven. Ik ben een schrijver zonder beperkende vergunningen. Ik ken geen Verlof A, noch Verlof B. Ik ken verlof.

Een uitgebreide uitgave van dit boek verscheen in hardcover onder de titel *Tour de Littérature, bitterzoete ontmoetingen in literair Drenthe*.

In de uitgebreide versie vindt U correspondentie en toespraken rond de uitreiking van de Grote Culturele Prijs van Drenthe in 2014. De documentatie kan enig inzicht geven in oorsprong van deze roman; de feiten achter de fictie. De hardcover is in te zien in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, het Drents Archief in Assen en in de Universiteitsbibliotheek in Groningen.

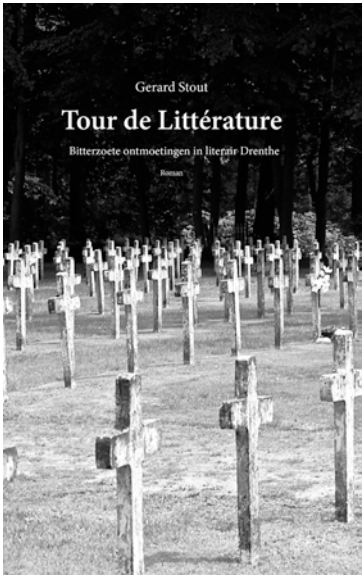

Tour de Litterature, Bitterzoete ontmoetingen in literair Drenthe, 222 pag. hardcover. ISBN: 978-94-92546-17-3

Peize, 9 juli – 9 aug 2017